

Müəllif, EMİN KƏRİMOV – Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasını hüquqsünəşliq ixtisası üzrə bitiribdir. 2011-ci ildə ABŞ-ın Minnesota Universitetində hüquq üzrə magistraturanı bitiribdir. Azərbaycanda bir sıra maliyyə şirkətlərində, hüquq firmasında, holdinq və investisiya şirkətlərində çalışıb.

Azərbaycanda kommersiya hüququ üzrə ilk jurnal olan və ABŞ Təhsilli Azərbaycan Məzunları İctimai Birliyinin (AAA) dəstəyi ilə buraxılan Bakı Hüquq Jurnalının (*Baku Law Journal*) həmtəsisçisidir və ilk redaktoru olub. Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsində müxtəlif hüquq fənləri üzrə dərslər aparıbdir. Korporativ və müqavilə hüququ üzrə bir sıra məqalələrin müəllifidir.

EMİN KƏRİMOV

AZƏRBAYCAN KÖRPÖRƏTİV (ŞİRKƏTLƏR) HÜQUQU

AZƏRBAYCAN KÖRPÖRƏTİV (ŞİRKƏTLƏR) HÜQUQU

HÜQUQ FİRMASI
Remells

ABŞ TƏHSİLLİ
AZƏRBAYCAN MƏZUNLARI İCTİMAİ BİRLİYİ

**Bu kitab ABŞ-da Təhsil Almış Məzunlar Asosiasiyasının dəstəyi
ilə 2104-cü ildə nəşr olunmuşdur**

Son dövrlərdə yerli korporativ qanunvericilikdə və nəzarət orqanlarda bir sıra dəyişikliklər baş vermişdi. Bu kitabı nəzərdən keçirərkən həmin dəyişiklikləri nəzərə almağınız tövsiyə olunur.

AZƏRBAYCAN KORPORATİV (ŞİRKƏTLƏR) HÜQUQU

Emin Kərimov

Mündəricat

Fəsil I. Korporasiyanın (şirkətlərin) əsasları	16
Bir az tarix.....	16
Korporativ hüquq nədir?.....	19
Korporativ hüququn mənbələri	20
Korporativ hüququn prinsipləri.....	24
Korporativ idarəetmə.....	27
Korporasiyaların (şirkətlərin) əsas xüsusiyyətləri.....	31
Korporativ şəxsiyyət	34
Korporativ hüquqi münasibətlər	37
Digər biznes təşkilat formaları	41
Liberal korporativ hüquqa doğru	43
Fəsil II. Şirkətlərin (korporasiyanın) növləri	57
Şirkətlər və ortaqlıqlar	57
Səhmdar cəmiyyəti.....	60
Səhmdar cəmiyyətinin tipləri	61
Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət (MMC).....	65

Əlavə məsuliyyətli cəmiyyət.....	71
Fəsil III. Şirkətin (korporasiyanın) yaradılması və ləğvi	72
Şirkətin yaradılması	72
Şirkətin nizamnaməsi.....	77
Şirkətlərin yenidən təşkili.....	80
Yenidən təşkil prosesində kreditorların və səhmdarların hüquqları. Hüquqi varislik.....	83
Yenidən təşkil növlərinin xüsusiyyətləri	89
Birləşmə və qoşulma	89
Bölünmə və ayrılma	92
Çevrilmə.....	92
Şirkətin ləğv olunması	93
Məcburi ləğvetmə.....	97
Şirkətin müflisləşmə zamanı ləğvi.....	98
Fəsil IV. Korporativ maliyyə	100
Nizamnamə kapitalı.....	101
Nizamnamə kapitalının miqdarı.....	104
Nizamnamə kapitalının artırılması.....	107
Nizamnamə kapitalının azaldılması.....	108
Korporativ qiymətli kağızlar	110
Səhm.....	111
Xırdalanmış (bölünmüş) səhmlər.....	113

İstiqrazlar	114
Səhm və istiqrazın fərqi	115
Korporativ qiymətli kağızların emissiyasının hüquqi tənzimlənməsi	116
Qiymətli kağızların buraxılışı	117
Emissiya qiymətli kağızlarının buraxılışının dövlət qeydiyyatı.....	118
Qiymətli kağızların yerləşdirilməsi	120
MMC iştirakçısının payının hüquqi rejimi	121
Nizamnamə kapitalında payın ötürülməsi.....	121
Payı almaqda üstünlük hüququ	122
Fəsil V. Korporativ idarəetmə və nəzarət.....	125
Korporativ idarəetmə.....	125
Nəzarət orqanları.....	127
SC səhmdarların ümumi yığıncağının səlahiyyətləri.....	127
SC-nin növbəti və növbədənənar ümumi yığıncağı	129
MMC-nin iştirakçılarının ümumi yığıncağının səlahiyyətləri.....	131
MMC-nin növbəti və növbədənənar ümumi yığıncağı	132
Ümumi yığıncağın hazırlanma, çağırılma və keçirilmə qaydası.....	132
Səhmdarların ümumi yığıncağında iştirak hüququ	134
Ümumi yığıncağın yetərsayı (kvorum).....	137
Hesablama komissiyası	138
MMC-nin ümumi yığıncağının gündəliyi	139

Direktorlar şurası (müşahidə şurası).....	139
Direktorlar şurasının formalaşdırılması.....	144
Direktorlar şurası tərəfindən qərarların qəbul edilməsi.....	145
İcra orqanı.....	148
Şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət sistemi	154
Təftiş komissiyası (müfəttiş).....	154
Daxili audit.....	160
Fəsil VI. Səhmdarların (iştirakçılarının) hüquq və öhdəlikləri.....	162
Səhmdarların (iştirakçılarının) korporativ hüquqları.....	162
Şirkətin fəaliyyəti haqqında məlumat almaq hüququ	163
Səsvermə prinsipi.....	165
Kumulyativ səsvermə. Proporsional təmsilçilik	167
Ümumi yığıncağın qərarından şikayət.....	170
Dividend almaq hüququ	176
Səhmdarların derivativ iddiaları.....	178
Səhmdarların (iştirakçılarının) korporativ öhdəlikləri.....	184
Şirkətin fəaliyyəti haqda olan konfidensial məlumatı qorumaq	185
Səhmdarlar (iştirakçılar) razılaşması.....	187
Səhmdarların onlara məxsus səhmlərin şirkət tərəfindən alınmasını tələb etmək hüququ.	197
Təminədiçi üsullar.....	205
Fəsil VII. Şirkətlərdə məsuliyyətin hüquqi tənzimlənməsi	206

Şirkətin məsuliyyəti	208
Törəmə şirkətlərin öhdəlikləri üzrə əsas (ana) şirkətin məsuliyyəti.....	210
Fidusiar öhdəliklər	211
Şirkətin rəhbərinin məsuliyyəti.....	215
Fəsil VIII. Şirkətlərdə bağlanan xüsusi növ əqdlərin hüquqi tənzimlənməsi.....	221
Xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin hüquqi rejimi	221
Xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin bağlanma qaydası	225
Aidiyyəti şəxslərlə əqdlər.....	227
Aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydası	230
Aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin direktorlar şurası tərəfindən təsdiqlənməsi.....	231

BAKI 2014

QISALTMALAR

AR	Azərbaycan Respublikası
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BB	Böyük Britaniya
CM	Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
KM	Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi
Bax.	Baxın
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
İXM	Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi
MM	Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi
ƏM	Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi
NK	Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti
QKDK	Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi <i>(qeyd: Bu orqanın səlahiyyətləri Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına ötürüldür)</i>
SC	Səhmdar cəmiyyət
ASC	Açıq səhmdar cəmiyyət
QSC	Qapalı səhmdar cəmiyyət

MMC	Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət
ÜY	Ümumi yığıncaq
DŞ	Direktorlar şurası
MŞ	Müşahidə şurası
TK	Təftiş komissiyası
AK	Audit komitəsi

ÖN SÖZ

7-8 il bundan əvvəl beynəlxalq qurumun əməkdaşları Azərbaycanın iri regionlarından birinin rəhbərliyi üçün *korporativ* idarəetməyə dair təqdimat keçirirdi. Saat yarım davam edən təqdimatdan sonra regionun iqtisadi inkişafına məsul olan məmur öz təşəkkür nitqində xüsusilə vurğulamışdır ki, *kooperativlər* Azərbaycanda hələ ötən əsrin 80-ci illərindən mövcuddur və onlara göstərilən bu diqqət çox əhəmiyyətlidir! Başqa sözlə, “korporativ” sözünü “kooperativ” kimi başa düşmüşdür.

Təəssüf ki, nəinki məmurlarımızın böyük əksəriyyəti, hətta bəzi hüquqşünaslarımızın və iqtisadçılarımızın da çoxu hüquqi şəxsin mahiyyətini dərk etmir. Uzağa getməyə, elə qanunvericiliyimizə baxsaq, görərik ki, əksər hallarda hüquqi şəxs mənasında aşağıdakı ifadə işlədilir: “*idarə, müəssisə, təşkilat*”. Halbuki, Azərbaycan Respublikasının (“AR”) Mülki Məcəlləsinə (“MM”) görə idarə hüquqi şəxs olmayan təşkilatdır (54-cü maddə); müəssisə əmlak kompleksidir (139-1.1.5-ci maddə), yəni subyekt deyil, obyektidir (daşınmaz əmlakın növüdür); təşkilat isə qeyri-müəyyən məfhumdur və yalnız hüquqi şəxs mənasında işlədilmir (məsələn, 54-cü maddəyə görə hüquqi şəxs olmayan idarə də təşkilat hesab olunur).

MM-yə bu sayğısızlığın səbəbi nədir? Bəlkə ona görə ki, hüquqi statusuna və həcminə görə digər qanunlardan üstün olmasına baxmayaraq, “tezbazar” hazırlanmış və qəbul olunmuş MM ən qüsurlu (həm hüquqi, həm məntiqi, həm də dilçilik nöqtəyi-nəzərindən) qanunlarımızdan biridir? Təbii, bu amilin rolu böyükdür. Amma sual doğur ki, MM niyə belə qüsurludur? Niyə MM-nin qüvvədə olduğu 14 il ərzində onun qüsurlarının böyük əksəriyyəti aradan qaldırılmayıb?

Problemin kökü əslində çox dərinidir. Belə ki, tarixən Azərbaycanda hüquq elmi zəif olub. Məşhur hüquqşünaslarımız da olmayıb. Orta əsrlərdə belə

digər müsəlman xalqların bir qisminin tanınmış şəriət alimləri olub. Biz də isə olmayıb. Gözəl şairlərimiz olub, amma fiqh alimlərimiz olmayıb. Rusiya əsarəti altında olduğumuz dövrdə isə yalnız publik hüquq sahələrinə diqqət verilib. Mülki hüquq elmi və məktəbi isə həmişə zəif olub. Necə ki, gənclərimiz SSRİ dövründə hərbi xidmətdə “rahat” yol (aşpaz, sürücü, tikinti işçisi və s.) axtarıblar, hüquqşünaslarımız da həmişə hüquq-mühafizə orqanlarında işləmək arzusu ilə yalnız cinayət hüququna üstünlük veriblər.

Təbii, elmi əsası olmayan qanunda qüsurlar da çox olur. Bununla belə, publik hüquq sahəsi üzrə bu o qədər də hiss olunmur, çünki onun normaları (bir daha təkrar edirik) mahiyyətcə süni xarakter daşıyır. Publik hüquq normasının müəllifinə əsasən üç şey tələb olunur: 1) dəqiq siyasi niyyət; 2) sağlam məntiq; 3) hüquq texnikası. Lakin mülki hüquq normasının müəllifinə dərin və geniş elmi-praktiki bilik, habelə analoji xarici qanunvericiliyə bələd olmaq lazımdır.

Biz hələ indi də eramızdan əvvəl yaranmış Roma mülki hüququna qibtə edirik, ondan bəhrələnilirik. Publik hüquqda belə hal müşahidə olunmur. Publik hüquq normaları zaman və məkan baxımından azmüddətli və dardır. Hər bir ölkənin öz hüquq sistemi, öz hüquq metodları var. Lakin artıq sübut olunub ki, son nəticədə hər hansı mülki hüquq münasibəti bu və ya digər şəkildə (qanunla, presedentlə, adətlə) hər yerdə oxşar tənzimlənir (yalnız yerli ənənələrdən irəli gələn ailə və vərəsəlik münasibətlərinə bu qayda nisbətən aiddir). Çünki söhbət təbii münasibətlərdən gedir. İnsanlar isə hər yerdə eynidir.

Xarici qanunvericiliyi bilmək onun müddəalarını tərcümə edib mexaniki olaraq milli qanunvericiliyimizə daxil etmək demək deyil. Burada bir neçə ölkənin nəinki qanunvericiliyinin, həmçinin hüquqi təcrübəsinin dərin təhlili tələb olunur. Əfsuslar olsun ki, bizdə xarici qanunvericiliyin müddəaları əsasən mexaniki olaraq milli qanunvericiliyimizə daxil edilir. Ən acınacaqlısı isə odur ki, qanun layihəsini hazırlayan məmur əksər hallarda optimal xarici təcrübəni də axtarmır, sadəcə əlinin altına düşən ilk xarici qanunu tərcümə edir. Təbii ki, bir

çox hallarda bu Rusiya qanunvericiliyi olur. Bu da məmurlarımızın rus dilini nisbətən daha yaxşı bilməsi ilə bağlıdır. MM də istisna deyil. Onun bir sıra fəsiləri Rusiya Mülki Məcəlləsinin hərfi tərcüməsidir. Əlbəttə, Rusiyanın hüquq sistemi bizə çox yaxındır və bu baxımdan Rusiya təcrübəsinə müraciət etmək lazımdır. Lakin əvvəla Rusiya qanunvericiliyi də qüsurlardan azad deyil. Digər tərəfdən isə ümumiyyətlə yalnız bir ölkənin təcrübəsindən yararlanmaq məqsədəuyğun deyil.

Bununla belə, konkret olaraq bizim MM-də yalnız Rusiya təcrübəsi istifadə edilməyib. Onun hazırlanmasında Almaniya Mülki Qanunnaməsinin də mühüm təsiri açıq-aydın görsənir. Lakin belə nəticədənsə, Rusiya MM-ni tam tərcümə edib qəbul etmək daha yaxşı olardı. Çünki MM-nin bəzi fəsiləri (əsasən Ümumi hissədə) Rusiyadan, bəziləri isə (əsasən Xüsusi hissədə) Almaniyadan götürülüb. Təbii ki, nəticədə MM systemsiz sənədə çevrilib, çünki bu zaman nəinki terminologiyalar, ümumiyyətlə, oxşar və hətta eyni məsələlərə yanaşma fərqli alınıb.

Əlbəttə, heç bir normativ-hüquqi akt Allah kəlamı deyil, buna görə də qüsurdan azad deyil. Hətta ən yüksək hüquq elmi potensialına malik olan ölkələrin qanunvericiliyində də qüsurlar var. Bizdə isə, qeyd etdiyimiz kimi, hüquq elmi və hüquq məktəbi yox dərəcəsindədir! Buna görə də qanunvericiliyimizin qüsuru da az deyil.

Lakin təbii ki, publik qanunvericilik aktlarında qüsür daha azdır, çünki onların müəllifləri hətta zəif olsalar da, AR Prezidentinin Administrasiyasında və Milli Məclisin Aparatında sağlam məntiqə malik olan savadlı hüquqşünaslar onların səhvlərini aradan qaldıra bilirlər. Mülki qanunvericilik üzrə isə bu mümkün deyil. Sadəcə savadlı olmaq və sağlam məntiqə malik olmaq burada kifayət etmir. Heç kəs universal hüquqşünas ola bilməz. Mülki qanunvericilik aktının hazırlanması uzunmüddətli və çoxsaylı müzakirələr tələb edir. Prezidentin Administrasiyasının və Milli Məclisin Aparatının hüquqşünaslarının

isə buna fiziki imkanı çatmır. Nəticədə MM-yə dair aidiyyatı dövlət orqanının hazırladığı düzəliş layihəsi ilə bağlı alternativ fikir olmur.

Təbii ki, dövlət orqanları MM-yə düzəliş layihələrini sırf publik maraqlar çərçivəsində hazırlayırlar. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda hər hansı qanuna düzəliş bu məqsədlə edilir. Hər hansı qanun layihəsinin yaxşı mənada “*yiyəsi*” var və bu da normal haldır. MM-nin isə belə “*yiyəsi*” yoxdur və məhz buna görə də onun səviyyəsi aşağıdır. Ötən 14 il ərzində MM-yə edilən düzəlişlər də əsasən məhz hər hansı dövlət orqanının maraqlarından irəli gəlmişdir: məsələn, qiymətli kağızlar üzrə AR Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin, sığorta müqaviləsi üzrə AR Maliyyə Nazirliyinin və s. Əlbəttə, onların düzəlişlərində də müəyyən qüsurlar var, lakin mənasız və məntiqsiz müddəalar yoxdur. Onların qüsurlu müddəaları ilə mübahisə etmək olar, hüquqi tənqidlə çıxış etmək olar, amma hər bir halda uzağı ikinci dəfə oxuyandan sonra mənasını başa düşmək olar.

MM-nin publik maraq olmayan müddəalarına isə heç bir düzəliş edilmir, çünki maraqlı dövlət orqanı yoxdur. Korporativ hüquq normaları da məhz belə müddəalara aiddir. Korporativ hüququn inkişafı ilk növbədə sahibkarlara lazımdır¹. Onlar isə “firma”, “şirkət”, “müəssisə”, hətta “obyekt” adlandırdıqları və sahibi olduqları hüquqi şəxsin mahiyyətini belə dərk etmirlər. Məsələn, hətta iştirakçı olduqları hüquqi şəxsin əmlakını öz mülkiyyətləri hesab edirlər.

Bu kimi problemlər təqdim edilən kitabda məharətlə təhlil edilib. Milli korporativ hüququn ilk elmi araşdırılması olan bu monoqrafiya həm elm və tədris, həm də praktiki cəhətdən ölkəmizin hüquq sisteminə böyük töhfədir. Hüquqşünas alim və müəllimlər, habelə tələbələr korporativ hüququ artıq xarici mənbələrdən və köhnəlmiş vəsaitlərdən deyil, bizim qanunvericiliyə əsaslanan əsərdən öyrənə biləcəklər. Bununla belə kitab AR-nın korporativ hüququnu

¹ Əlbəttə, geniş mənada dövlət də bunda maraqlıdır. Lakin birbaşa maraq nadir hallarda olur. Amma olur. Məsələn, ölkəmizin ən iri hüquqi şəxsi olan Dövlət Neft Şirkətinin hüquqi statusu qeyri-müəyyəndir. Bunun da səbəbi məhz korporativ hüququn zəifliyidir.

sadəcə təsvir etmir, onun problemlərini təhlil edir, qabaqcıl xarici təcrübə ilə müqayisə aparır, mövcud qüsurların aradan qaldırılması istiqamətində bir sıra səmərəli təkliflər verir. Burada onların sadalanması mümkün deyil. Buna ehtiyac da yoxdur. Kitabı tam oxumaq lazımdır. Bununla belə, kitab elə yığcam və konkret yazılıb ki, ondan məlumat kitabçası kimi istifadə edərək sırf müəyyən anda maraqlı olan fəslə də oxumaq olar.

Təsadüfi deyil ki, belə bir kitab sırf hüquqşünas-alim deyil, əsasən hüquqşünas-praktik olan mütəxəssis tərəfindən yazılmışdır. Bu zaman, o, həm dərin elmi biliklərindən (o cümlədən xarici qanunvericilik sahəsində), həm də böyük təcrübəsindən məharətlə istifadə etmişdir. Mövcud hüquq təhsilimizin və elmimizin acınacaqlı durumu, təcrübə ilə heç bir əlaqəsinin olmaması yalnız hüquqşünas-praktiklər tərəfindən dəyişdirilə bilər. Məhz onların səyi nəticəsində gənclərimizə düzgün hüquq təhsili aşılana bilər. Məhz belə kitabların əsasında hüquq elmimiz inkişaf edə bilər. Nəhayət, məhz bu kimi monoqrafiyaların bazasında qanunvericiliyimiz təkmilləşə bilər. Ümumiyyətlə, qanunvericiliyin dəyişdirilməsi prosesinə kitabın müəllifi kimi istedadlı və müasir düşüncəli müəlliflərin cəlb edilməsi qaçılmazdır. Əks halda, hüquq elmimiz, hüquq təhsilimiz, normal qanunvericiliyimiz və son nəticədə hüquqi dövlətimiz olmayacaq.

Əkrəm Həsənov

hüquqşünas

IJS Hüquq Firmasının Partnyoru

Müəllifdən

Bu kitabın ərsəyə gəlməsində dəstək olan şəxslərə dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Xüsusilə hüquqşünas həmkarlarıma Əkrəm Həsənova, Rəşid Əliyevə, Tural Piriyyəvə, PhD Nadir Adilova və mətn korrektoruna Rəna Kərimovaya böyük təşəkkürümü bildirirəm. Ümid edirəm bu kitab korporativ hüququn tədrisində istifadə üçün uğurlu material olacaq.

İstənilən iqtisadiyyatın effektivliyi ilk növbədə həmin ölkənin hüquq sistemindən və xüsusən qanunçuluq prinsipinə riayət olunmasından asılıdır. İnkişaf edən ölkələrdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlarının uğursuzluğunun əsas səbəbi xüsusi (özəl) mülkiyyətin və sahibkarlığın hüquqi təminatlılığıdır.²

Azərbaycanın əldə etdiyi siyasi və iqtisadi uğurları ölkənin daha böyük tempdə inkişafı üçün güclü əsas formalaşdırıb. Qeyri neft sektorunun inkişafına yönəlmiş addımlar ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığını azaltmağa və regionda daha da güclü mövqeyə sahib olmasına yönəlib. Lakin, iqtisadiyyatın inkişafı üçün onun əsasını təşkil edən hüquq sisteminin və onun daxilində korporativ qanunvericiliyin islahatı çox önəmlidir. Müasir iqtisadiyyatın əsas elementlərindən biri isə şirkətlərdir.

Şirkət (hüquqi şəxs) insan təfəkkürünün yaratdığı bir alətdir və onun mövcudluğu yalnız onun varlığı faktının qəbul edilməsi ilə mümkündür. Korporativ hüquq şirkətlərin hüquqi təbiətini, idarə edilməsini, onlara nəzarətin, səhmdarların (iştirakçıların) hüquqlarını və rəhbərlərin öhdəliklərini əhatə edir.

Öncə kitabın əvvəlində, hüquqi şəxslərə aid olan və bir çoxlarımız üçün artıq adi və təbii görünən - ayrıca hüquqi şəxsiyyət (*separate legal personality*) prinsipi haqqında məlumat verilir. Sonradan kitabda şirkətin strukturu, qurulması və idarə olunması izah olunur. Həmçinin kitabda şirkət rəhbərlərinin şirkət

² Hernando De Soto, *The mystery of capital. Why capitalism triumphs in the West and fails everywhere else*. Basic Books, 2009

qarşısında daşdığı (fidusiar) öhdəlikləri və səhmdarların (iştirakçıların) hüquqları əhatə edilir.

Bu kitab əsasən korporativ hüququnu öyrənənlər üçün hazırlanıb, lakin kitabdakı bəzi fikirlər təcrübəli hüquqşünaslar üçün də maraqlı olar. Kitabda çox təkrarlamağa yol verməmək üçün tək "səhmdar" sözündən istifadə olunur. "Səhmdar" dedikdə həmçinin "iştirakçı" nəzərdə tutulur və müəyyən yerlərdə həmin ifadələrdən bir mötərizədə göstərilir. Xüsusi hallarda, Səhmdar cəmiyyətinin səhmdarlarına aid məsələlər Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin iştirakçılarına aid olan məsələlərdən fərqləndiyindən, müvafiq olaraq "səhmdar" və "iştirakçı" ayrı-ayrı qeyd edilir.

Emin Kərimov, LLM

Aprəl 2014

Fəsil I. Korporasiyanın (şirkətlərin) əsasları

Bir az tarix

"Korporativ hüquq" ifadəsi dünyaya ABŞ təcrübəsindən yayılıb. ABŞ hüquq tədrisində "korporasiyalar" (*corporations*) predmeti çərçivəsində MMC (LLC) və SC (*corporation*) öyrənilir. Ortaqlıqlar korporasiya hesab edilmədiyindən "korporativ hüquq" predmeti çərçivəsində dərinədən əhatə edilmir. Bununla yanaşı, "korporativ hüquq", "korporativ hüquqsünaş", "korporativ idarəetmə" və "korporasiya" kimi terminlər digər hüquq sistemlərində də istifadə olunur.

"Korporasiya" ifadəsi ilə yanaşı Azərbaycanda istifadə³ olunan digər termin "şirkət"dir. Şirkət ərəb mənşəli sözdür. Bu termin XX əsrin əvvəlində Azərbaycanın kommertiya təcrübəsində istifadə olunub və XX əsrin 90-cı illərində yenidən populyarlaşaraq istifadəyə -daxil oldu. "Şirkət" anlayışı türk korporativ qanunvericiliyində də geniş istifadə olunur. Məsələn, Türkiyənin hüquqi şəxslərin təşkilati-hüquqi formalarının adında "limited şirkət"⁴ və "anonim şirkət"⁵ ifadələrinə rast gəlmək olar. Ərəb mənşəli ifadə olan şirkət "şirk" sözündən əmələ gəlib. Bu söz ərəb dilindən "ortaq", "şəriki" kimi tərcümə olunur.⁶

Azərbaycan qanunvericiliyində, əsasən, "cəmiyyət" ifadəsi istifadə olunur. Müstəqillikdən sonra ilk korporativ qanunvericiliyin formalaşan dövrdə Azərbaycanın hüquq alimləri mənbə kimi daha çox Rusiya ədəbiyyatından istifadə etdiklərindən əksər terminlər rus dilindən birbaşa tərcümə edilmişdir. "Cəmiyyət" rus dilində "общество" kimi ifadə olunur.

Hesab edirik ki, "şirkət" termini iştirakçılar arasında formalaşan münasibətləri daha düzgün ifadə edir.⁷ Bu səbəbdən kitabda "korporasiya" ifadəsi ilə yanaşı,

³ Sahibkarlar tərəfindən şifahi istifadə olunan

⁴ MMC-nin analoqu

⁵ SC-nin analoqu

⁶ İ.Zeki Eyuboğlu, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İstanbul, 2004.

⁷ Yəni ortaqlıq, şəriklik münasibətləri. "Cəmiyyət" sözü bu anlamı vermir.

“şirkət” sözündən istifadə edirik. Azərbaycanın hüquq tədrisində son vaxtlaradək hüquqi şəxslərin fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirilməyib. SSRİ dönəmində formalaşmış ənənəyə əsasən hüquqi şəxslər mülki hüquq dərslisinin daxilində bir neçə paragrafda nəzərdən keçirilir. Buna rəğmən, hüquq praktikasında korporativ hüquq, korporativ idarəetmə və qanunvericilik barədə olan məsələlər xüsusi, ayrıca yanaşma tələb edir və müstəqil istiqamət kimi qəbul edilir. O cümlədən bu sahədə ixtisaslaşan hüquqşünaslar qrupu – korporativ hüquqşünaslar – formalaşmışdır. Əslində bu, normal haldır, əksər ölkələrdə hüquqi şəxslərin fəaliyyətini araşdıran istiqamət ayrıca dərslər və elm kimi tədris olunur⁸.

Korporasiyaların (və ya oxşar təbiətə malik təşkilat formalarının) Roma hüququnda da olmasına baxmayaraq, bu kitabda əsas mənbə kimi ümumi (*common law*) (ingilis-amerika) hüquq yurisdiksiyalarında formalaşan təcrübə istifadə edilir. Hazırda bütün dünyada istifadə olunan, müasir korporativ hüququn əsasını təşkil edən bir çox institutlar məhz İngiltərə və sonradan ABŞ hüquq sistemləri tərəfindən qurulub. Bu gün hüquqi şəxslərə aid aksioma kimi qəbul edilən prinsiplərin əksəriyyəti məhz həmin ölkələrin hüquq sistemlərində XIX və XX əsrlərdə formalaşmışdır.⁹ İngiltərədə şirkətlərin yaranması əvvəlcə yalnız Krallığın icazəsi ilə mümkün idi.¹⁰ Bu icazələr ilk növbədə ticarətlə məşğul olan şirkətlərə (kompaniyalara) verilirdi. Beləliklə, ilk kompaniyalar, əsasən, "ktivazidövlət" şirkətləri idi.

"Korporasiya" sözünün özü (latınca *corporatio*) peşəkar və ya sinfi maraqlara görə birləşən şəxslərin birliyi, qrupu mənasını bildirir.¹¹ Uzun zaman ərzində "korporasiya" termini mahiyyətinə görə hüquqi şəxsin sinonimi kimi işlənirdi ki, onun da əsas əlamətlərinə ayrıca əmlaka malik olması, öz borclarına qarşı

⁸ ABŞ-da bu sahə "corporate law", "corporations", "business organization", İngiltərədə isə "company law" adlanır.

⁹ Şirkətin səhmdarlarından ayrı şəxs olması, səhmdarların məhdud məsuliyyəti, şirkətin öz üzərinə hüquq və öhdəlik qəbul etmək qabiliyyəti və s.

¹⁰ English Corporate Law in the 16-17th Centuries, W. S. Holdsworth, 31 Yale L.J. 382, 1922

¹¹ Суворов Н.С. О юридических лицах по римскому праву. М., 2000.

müstəqil cavabdehlik, korporasiyanın öz üzvləri ilə hüquqi münasibətlər qurmasının mümkünlüyü, eləcə də məhkəmədə iddiaçı və cavabdeh qismində çıxış etməsi daxildir.¹²

Şirkətlərin (hüquqi şəxslərin) hüquqi təbiətini təşkil edən əsas nəzəriyyələrdən biri fiksiya nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə əsasən korporasiya (hüquqi şəxs) müvafiq hökumət tərəfindən yaradılmış fiktiv *hüquqi şəxsiyyət (persona ficta)* hesab olunur.¹³ Fiksiya nəzəriyyəsi dünyada uzun müddət hakim mövqe tutaraq Avropa və ABŞ alim və praktikləri tərəfindən də istifadə olunub. Belə ki, XIX əsrin əvvəllərinə aid olan *"The Trustees of Dartmouth College v Woodward"* işi¹⁴ üzrə ABŞ-ın Ali Məhkəməsinin qərarında korporasiyaya aşağıdakı tərif verilmişdir: *"Korporasiya – gözlə görülməsi, hiss olunması mümkün olmayan və yalnız qanuni nöqtəyi-nəzərdən mövcud olan süni təşkilatdır"*. ABŞ qanunlarına görə, korporasiyanın müasir tərfi onun "fiktiv" xüsusiyyətlərinə əsaslanır: ştat qanunları və ya ABŞ-ın federal qanunları ilə ərsəyə gələn və şəxslərin adi birləşməsindən ibarət olan süni təşkilata, hüquqi şəxsə korporasiya deyilir.¹⁵ Fərdi birləşmələrdən (təşkilatlardan) fərqli olaraq, burada fərdi (şəxsi) iştirak mütləq deyil. İştirak satıla və ya digər formada ötürülə bilər, üzvlər təşkilatın borclarına görə məsuliyyət daşıyırlar, qərarlar səs çoxluğu ilə qəbul edilir və işlər təşkilatın adından həyata keçirilir.¹⁶

Beləliklə, korporasiyanı ümumi məqsədlərə nail olmaq üçün yaradılan kapitalların (maliyyə vəsaitləri) birləşməsi kimi qiymətləndirmək olar. Bu sahədə çalışan bir sıra hüquqşünaslar korporasiyanı geniş mənada – hüquqi şəxs kimi tanınan, birləşmiş kapitallarla yaranmış və hər hansı bir faydalı fəaliyyəti həyata keçirən təşkilat kimi qəbul edirlər. Onlar korporasiya dedikdə hüquqi şəxs kimi

¹² Суворов Н.С. О юридических лицах по римскому праву. М., 2000

¹³ John Dewey, The Historic Background of Corporate Legal Personality, 35 Yale L. J. 655

¹⁴ 17 U.S. 518 (1819)

¹⁵ David Millon, Theories of Corporation, 1990 Duke Law Journal, 201-262

¹⁶ Fiziki şəxsin əlamətləri olan bu süni, lakin qanun tərəfindən qəbul olunmuş təşkilatların yaradılması imkanını iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən hüquqşünasların ən önəmli "ixtira"larından biri hesab etmək olar.

tanınan, mülkiyyətin idarəetmədən ayrı (azad) olduğu, hər hansı fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün birləşmiş kapitallarla (könüllü pay) təsis edilmiş təşkilatı başa düşürlər.¹⁷

Hesab edirik ki, bu məsələdə ABŞ-ın korporativ hüququnun yanaşması daha uyğundur. Belə ki, ABŞ hüququnda korporasiya iştirak (üzvlük) prinsiplərinə əsaslanan, iradə formalaşdıran və iradəsini ifadə edən xüsusi idarəetmə orqanı quruluşuna malik təşkilat hesab edilir. Ortaqlıqlarda idarəetmə orqanları təşkilatın üzvləri olduğundan onlar korporasiya hesab edilmir.¹⁸

Azərbaycan hüququnda kontinental hüquq sisteminə malik əksər ölkələrdəki kimi, belə bir bölünmə yoxdur. Lakin təcrübədə bu termindən məhz SC, MMC və ƏMC formasında olan hüquqi şəxsləri ortaqlıq və kooperativ formasında olan hüquqi şəxslərdən fərqləndirmək məqsədilə istifadə olunur.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan dilində korporasiya terminini əhatə edən "şirkət" termini var. Korporasiya daha çox beynəlxalq və ümumi qəbul olunmuş bir termindir, şirkət isə bizim istifadə etdiyimiz milli termindir. Kitabda hər iki termin ("korporasiya" və "şirkət") eyni mənada istifadə edilir. Müəyyən məsələlərdə SC və MMC arasında fərq olduqda, hər bir hüquqi forma mətndə ayrıca qeyd ediləcək.

Korporativ hüquq nədir?

Korporativ hüquq – kommersiya hüququ institutu olaraq, özündə hüquqi şəxsin təsis olunmasını və fəaliyyəti ilə bağlı münasibətlərin hüquqi nizamlanmasının xüsusi və ümumi metodlarını, davranış norma və qaydalarının vəhdətini təşkil edir.

Bu, hüquqi şəxslərin statusunu, fəaliyyətini və yaradılmasını tənzimləyən, eləcə də korporativ münasibətlərin bütün iştirakçıları üçün mütləq olan və dövlət

¹⁷ Степанов П.В. Корпорации в российском гражданском праве // Законодательство. 1999. N 4. С. 11-15.

¹⁸ Business Structures, D. Epstein, R. Freer./ West, 3ed, 2010.

məcburiyyətinin təsiri ilə qorunan hüquq normaları sistemidir. Həmçinin korporasiyanın idarəetmə orqanları tərəfindən müəyyən edilən, onların üzvlərinin iradəsini əks etdirən, korporasiyanın bütün iştirakçıları üçün mütləq olan və korporativ məcburiyyət gücü ilə qorunan, onun yetərsizliyi zamanı isə dövlət məcburiyyəti gücü ilə qorunan normaların cəmidir.¹⁹

Korporativ hüquq elmi biliklərin bir sahəsi kimi özündə korporativ normaların, doktrinal tədqiqatların, eləcə də əsas anlayışların təyini, korporativ münasibətlərinin hüquqi tənzimləməsi prinsipləri, nəzəriyyələri və korporativ hüququn predmeti olan tətbiqi baxışların işlənilib hazırlanması da daxil olmaqla korporativ hüquqi münasibətləri birləşdirir.

Korporativ hüquq elmi dedikdə təşkilatın hüquqi tənzimlənməsi və korporasiyanın fəaliyyəti haqda olan dinamik inkişaf edən bilik sahəsi (sistemi) başa düşülür. O, korporasiyanın yaranması və fəaliyyəti, korporativ münasibətlərin mahiyyəti ilə bağlı olan obyektiv qanunauyğunluqları öyrənir.

Korporativ hüququn mənbələri

Korporativ hüququn mənbələrinə ilk növbədə, korporativ münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri əks olunan normativ hüquqi aktlar daxildir. Tərkibində hüququn müxtəlif sahələrinin normaları (xüsusi və publik) olan, korporativ münasibətləri tənzimləyən kompleks normativ hüquqi aktların cəmi korporativ qanunvericilik hesab olunur.

Korporativ qanunvericilik ilk növbədə xüsusi hüquq normalarını birləşdirir. Məhz bunlar korporativ qanunvericiliyin əsasını təşkil edir. Bundan əlavə, bura korporasiyanın dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı olan ümumi hüquq normaları da daxildir. Məsələn, qanuna görə ASC illik audit keçirməlidir və tələb olunan qaydada və həcmdə məlumatı açıqlamalıdır.

¹⁹ Гуцин В.В., Порошкина Ю.О., Сердюк Е.Б. Корпоративное право. М., 2006.

Hesab edirik ki, korporativ qanunvericilik biznesə aid yalnız zəruri tələbləri müəyyən etməli və sahibkarın şəxsi qərarları üçün geniş imkanlar və azadlıq verməlidir. Sahibkarlıq və biznes məhz özünütənzimləmə²⁰ üçün geniş imkanlara malik olduğu mühitdə daha yüksək inkişaf edir.²¹ Beləliklə, korporativ münasibətlərin qanunvericiliklə tənzimlənməsi ilə özünütənzimləməsi arasında müəyyən balans olmalıdır.

Qanunvericilik korporativ münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi üçün yalnız təməl yaratmalıdır, korporasiyanın fəaliyyəti ilə bağlı bütün məsələləri hərtərəfli və təfərrüatı ilə tənzimləməyə çalışmamalıdır. Korporativ münasibətlərin inkişafını və bu münasibətlər çərçivəsində meydana çıxan məsələlərin subyektivliyini nəzərə aldıqda aydın olar ki, hətta mükəmməl qanunvericilik normaları belə tələb olunan korporativ davranışı və korporativ konfliktlərin həllini daim təmin edə bilməz. Başqa sözlə desək, şirkətin dövlət tənzimlənməsi və müstəqil və azad fəaliyyəti arasında düzgün balans olmalıdır. Ona görə də korporasiyanın daxili aktlarının əhəmiyyəti artır ki, bunlar da korporativ hüquq mənbəyinin tərkib hissəsidir. Şirkətlər özləri öz iştirakçıları üçün mütləq korporativ normalar müəyyən edə bilər. Bu normalar vicdanlılıq, məntiqlilik, ədalətlik və korporasiyanın bütün iştirakçılarının maraqlarını nəzərə alınması kimi ümumi prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Korporativ münasibətlərin tənzimlənməsində əsas akt kimi, sözsüz ki, Konstitusiya çıxış edir. O, sahibkarlıq sahəsində olan münasibətlərin nizamlanmasına istiqamətlənmiş normaları əhatə edir. Belə ki, Konstitusiya iqtisadi məkanın vahidliyinə əmtəə, xidmət və maliyyə vasitələrinin azad yerdəyişməsinə, rəqabətin dəstəklənməsinə və azad iqtisadi fəaliyyətə zəmanət

²⁰ Özünütənzimləmə dedikdə korporativ münasibətlərin iştirakçılarının öz münasibətlərini imperativ normaların tələbinə deyil, kommersiya maraqlarına uyğun tənzimləmələrini ehtiva edirik. Yəni daha çox azadlıq prinsipindən irəli gələrək.

²¹ Məsələn, ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya və digər ölkələrin təcrübəsində kommersiya münasibətlərində iştirakçılar öz iş birliklərinin qurulmasında və tənzimlənməsində geniş (müqavilə) azadlıqlar verilir.

verir və təmin edir.²² Korporativ hüququn mənbələri arasında mərkəzi mövqeyi Azərbaycanın Mülki Məcəlləsi (sonradan mətdə – MM) tutur. MM korporasiyalarla (şirkətlərlə) və ümumiyyətlə, hüquqi şəxslərlə bağlı məsələləri müəyyən edir. Azərbaycanda korporasiyaların hüquqi tənzimlənməsinə və fəaliyyətinə aid olan mühüm qanunlar arasında Vergi Məcəlləsi, “İnvestisiya fondları haqqında”, “Qiymətli kağızlar bazarında investorların hüquqları və qanuni maraqlarının qorunması haqqında”, “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında”, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında”, “Haqsız rəqabət haqqında” və digər qanunların adını çəkmək olar. Yuxarıda adları çəkilən, korporasiyanın fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar kompleks xarakter daşıyır və özlərində sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsini təmin edən normalarla yanaşı, mülki-hüquqi normaları birləşdirir.

Korporativ qanunvericiliyə digər çoxsaylı normativ aktlar da daxildir, bunlar: Prezidentin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları və müxtəlif icra orqanlarının (nazirliklərin və komitələrin) normativ aktlarıdır. Bunların da arasında, fikrimizcə, əsas yeri Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin (QKDK) normativ hüquqi aktları tutur.

Aydındır ki, bazar iqtisadiyyatı mühitində qanunvericilik²³ şirkətin fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsini yetərincə təmin edə bilməz və buna çalışmamalıdır. Bu fəaliyyətin çoxşaxəliliyi fərdi əlamətlərinə görə onun daxili korporativ aktlar vasitəsilə ayrılması (fərdiləşdirmə) zərurətini yaradır. Daxili korporativ (normativ) aktların qəbulu zamanı həmin aktların məzmununu müəyyən edən orqan ilk növbədə qanunvericiliyin imperativ tələblərini nəzərə almalıdır. Onu da qeyd edək ki, daxili normativ aktlara daxil edilib-edilmədiyindən asılı olmayaraq, imperativ normalar tətbiq edilir. Beləliklə, qəbul edilən daxili normativ akt qanunvericiliyə zidd olmamalıdır. Həmçinin daxili normativ

²² Yalnız formal deyil, həqiqi işləyən bu kimi zəmanətlər sahibkarlığın müvəffəqiyyətlə inkişaf etməsində mühüm rol oynayır.

²³ Geniş mənada müxtəlif sahəyə aid bütün hüquqi aktların cəmi nəzərdə tutulur.

aktların qəbulu zamanı şirkətin idarəetmə orqanları arasındakı norma yaradıcı səlahiyyətin bölünməsi nəzərə alınmalıdır. Nizamnamə şirkətin əsas normativ sənədi olduğundan digər daxili sənədlər nizamnamənin müddəaları əsasında hazırlanmalıdır.

Şirkətin orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən daxili normativ sənədlər səhmdarların (iştirakçıların) ümumi yığıncağı ilə təsdiq olunur. Bunlara ümumi yığıncaq haqqında, direktorlar şurası haqqında, kollegial icra orqanı haqqında, təftiş komissiyası (auditor) haqqında əsasnamələr aiddir. Digər daxili normativ sənədlər direktorlar şurası və ya əgər onların səlahiyyətinə daxildirsə, şirkətin icra orqanları tərəfindən qəbul oluna bilər.

Şirkətin təsis sənədi olan nizamnamənin hüquqi təbiətinə ayrıca nəzər salmaq lazımdır. Nizamnamə xüsusi statusa malikdir, bu sənəd onun "daxili həyat"ını tənzimləyir və o, daxili (normativ) korporativ aktların iyerarxiyasında başqa sənədlərdən üstün mövqedə durur. Qanunvericilikdə nizamnamə üçün xüsusi qəbul edilmə və orada dəyişikliklər aparılması rejimi nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin qanunvericilikdə hüquqi şəxslərin fəaliyyətini tənzimləyən nizamnamə ilə digər daxili normativ sənəd arasında fərq qoyulur. Məsələn, direktorlar şurasının səlahiyyətləri yalnız şirkətin nizamnaməsi ilə genişləndirilə bilər, ancaq direktorlar şurası iclasının çağırılması və keçirilməsi qaydası şirkətin daxili sənədi (əsasnamə) ilə müəyyən edilə bilər. Beləliklə, əgər qanunvericilikdə hər hansı bir məsələnin yalnız şirkətin nizamnaməsində tənzimlənməsi hüququ qeyd edilibsə, onda bu məsələ digər daxili normativ sənədlərdə deyil, məhz nizamnamədə müəyyən edilməlidir.

Təcrübədə bir çox hallarda təsisçilər sadəcə qanunvericiliyin ümumi müddəalarını nizamnaməyə köçürürlər və nəticədə nizamnamə Mülki Məcəllənin müəyyən maddələrinin təkrarı kimi çıxış edir. Sonradan fəaliyyət müddəti ərzində müəyyən fərdi xüsusiyyətli hallar əmələ gəldikdə

nizamnamədə xüsusi yanaşma olmadığından şirkətin fəaliyyəti “pat”²⁴ vəziyyətinə düşür. Demək olar ki, bu, Azərbaycanda bir çox sahibkarların korporativ formada biznes qurduqları anda etdikləri səhvdir. Nizamnamədə qanunvericilikdəki maddələri təkrarlayaraq onu qeyri-effektiv sənədə çevirirlər. Müəyyən hallarda bunun səbəbi formal tələbi yerinə yetirməkdir, məsələn, kiçik biznes quranda detallara əhəmiyyət vermədən, formallıq tələb etdiyi üçün nizamnamənin hazırlanması kimi halları göstərmək olar. Lakin hesab edirik ki, nizamnamə işlək sənəd olmalıdır və qanunvericilik bir çox məsələlərin şirkətin nizamnaməsi ilə həll edilməsinə imkan verir²⁵.

Məhkəmə təcrübəsinin korporativ hüququn inkişafında mühüm əhəmiyyəti var. Bütövlükdə sahibkarlıq fəaliyyətinin və o cümlədən korporativ fəaliyyətin effektivliyinin yüksəldilməsi ixtisaslı məhkəmə müdafiəsi ilə şərtləndirilir.

Korporativ hüququn prinsipləri

Korporativ hüquq prinsiplərini korporativ hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsinin əsasında duran obyektiv qanunauyğunluqlar hesab etmək olar. Korporativ hüquq prinsipləri şirkətin daxili sənədləri səviyyəsindən qanunvericilik səviyyəsindək olan normaların əsasını təşkil edən qaydalardır. Beləliklə, bütün korporativ normalar korporativ hüququn prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Şirkətin ayrıca şəxsiyyətə malik olması, ayrıca əmlaka sahib olması və hüquqi və fəaliyyət qabiliyyətinə malik olması kimi prinsiplər barədə qeyd etmişik.

Korporativ hüquqi münasibətlərin iştirakçılarının maraqlarının qorunması müəyyən prioritetlər əsasında qurulmalıdır və şirkətin maraqları ayrı-ayrı iştirakçıların maraqlarından daha üstün hesab edilməlidir. Şirkətin inkişafı, gəlir

²⁴ Şahmat terminologiyasında “pat” çıxılmaz vəziyyət deməkdir.

²⁵ Bu imkanların, yəni dispoziitiv və liberal maddələrin az olmasına rəğmən.

əldə etmək, biznesin uzunmüddətli sabitliyini təmin etmək şirkətin maraqlarına daxildir. Səhmdarların marağının şirkətdən gəlirin alınmasından ibarət olduğunu nəzərə alaraq gəlirin bölüşdürülməsində iki əks məqsəd – dividendin ödənilməsi və biznesin inkişafı ²⁶ – arasında səmərəli balans qorunub saxlanılmalıdır. Kapitalın qorunması, onun artırılması və optimal istifadə olunması ilə ifadə olunan səhmdarların (iştirakçıların) maraqlarının qorunması şirkətin bütün idarəetmə orqanları arasında nəzarət və hesabatın şaquli bölünməsi ilə şərtlənir. Səhmdarların səs çoxluğu ilə qəbul edilən qərarlar səhmdarların hər biri üçün və digər idarəetmə orqanları (direktorlar şurası, icra orqanları), menecerlər üçün mütləqdir. Şirkətin hər hansı bir səhmdarı (iştirakçısı) tərəfindən seçilmiş və ya təyin olunmuş direktorlar şurasının üzvləri və şirkət menecerləri bütövlükdə şirkətin maraqlarına uyğun hərəkət etməlidirlər. Onlar şirkətin maraqlarına vicdanlı və məntiqli xidmət etməlidirlər.²⁷ Şirkətin rəhbər şəxsləri öz səlahiyyətlərini lazımi diqqət və qayğı dərəcəsi ilə və yüksək peşəkarlıqla həyata keçirməlidirlər. Rəhbər şəxslər qərarın qəbulu ilə bağlı bütün riskləri rəşional surətdə nəzərə almaqla qərarları tam (dolğun) informasiya əsasında qəbul etməli və əmin olmalıdırlar ki, qərar şirkətin maraqlarına ən yaxşı şəkildə cavab verir. Bu tələblərin pozulması nəticəsində şirkətə dəyən ziyanın ödənilməsi üçün şirkətin rəhbər şəxsləri məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər.

Şəxslər korporativ formasında sahibkarlıq “birliyi” yaratdıqda və ya sonradan korporasiyaya daxil olduqda könüllü olaraq çoxluğun iradəsinə tabe olmaq öhdəliyini qəbul etmiş olurlar, bu da öz əksini şirkətin idarəetməsində, səsvermədə və qərarların qəbulunda tapır. Şəxs hər hansı bir şirkətə daxil olduqda o, öz üzərinə həmin korporasiyada müəyyən olunmuş qayda və

²⁶ Biznesin inkişaf prosesinin vacib amili məhz maliyyə vəsaitlərin mövcudluğudur. Məsələn, fəaliyyət sahəsinin genişləndirilməsi, yeni avadanlığın alınması, məhsul çeşidinin artırılması üçün şirkətlər əldə etdikləri mənfəəti dividendin ödənilməsinə deyil, biznesin inkişafına yönəldə bilərlər.

²⁷ Bu prinsip öz əksini MM-nin 49-cu maddəsində tapmışdır.

normalara tabe olmaq zərurətini daşıyan məhdudiyyətlər qoyur. Çoxluğun iradəsinə tabe olmaq prinsipi istənilən korporasiyanın əsasında dayanır. Bununla yanaşı, korporasiyanın minoritar iştirakçılarının hüquqlarının pozulması ilə oradakı üzvlük faktının qoyduğu məhdudiyyətləri fərqləndirmək lazımdır. İlk növbədə, korporasiyada qəbul olunmuş qaydalar və qərarlar qanunvericiliyə zidd olmamalıdır. İkincisi, iştirakçı korporasiyanın bu və ya digər qərarı ilə razılaşmadıqda onun tərkibindən mümkün qədər az itkilərlə çıxmaq hüququna malik olmalıdır. Düşünürük ki, SC-nin səhmdarlarına müəyyən hallarda onlara məxsus səhmlərin hamısının və ya bir hissəsinin şirkət tərəfindən alınmasını tələb etmək hüququnu verən imperativ norma qanunvericiliyə daxil edilməlidir²⁸.

Qeyd edilən prinsipləri nəzərə alaraq hesab edirik ki, korporativ hüququn prinsiplərini aşağıdakı şəkildə sadalamaq olar:²⁹

1. Şirkət ayrıca hüquqi şəxsiyyətə malikdir.
2. Ümumi qaydaya görə şirkət tam hüquqi və fəaliyyət qabiliyyətinə malikdir.
3. Şirkətin əmlakı səhmdarların əmlakından ayrılır.
4. Şəxsin şirkətin səhmlərinə (payına) sahib olma faktı onu şirkətin əmlakının mülkiyyətçisi və ya sahibi etmir.
5. Şirkət (şirkətin əmlakı) səhmdarların ümumi paylı əmlakı deyil.
6. Şirkətin rəhbər şəxsləri şirkətin maraqlarına uyğun hərəkət etməlidirlər.
7. Şirkətin maraqları ayrı-ayrı səhmdarların maraqlarından üstün olmalıdır.
8. Minoritar səhmdarların hüquqları qorunmalıdır.

²⁸ Hazırda oxşar situasiyanı tənzimləyən dispoziitiv norma var və şirkətin qanunvericiliyində müəyyən edildikdə səhmdar ona məxsus olan səhmlərin geri alınmasını şirkətdən tələb edə bilər. Hesab edirik ki, nizamnamədə qeyd edilməsindən asılı olmayaraq səhmdarlar "geri satınalma tələb etmək" hüququna malik olmalıdırlar.

²⁹ Burada sadalanan prinsipləri korporativ idarəetmə prinsipləri ilə səhv salmayın.

Korporativ idarəetmə

Korporativ idarəetmə şirkətlərin istiqamətləndirilməsi və nəzarəti işində struktur və prosesləri əhatə edən münasibətlər sistemidir. Bu struktur və proseslər rəhbərlik, direktorlar şurası, nəzarət paketi və azlıq təşkil edən səhm sahibləri, digər maraqlı tərəflər arasında münasibətləri tənzimləyir. Korporativ idarəetmənin yaxşı təşkili rəqabət qabiliyyətini artırır, kapital bazarlarına korporativ çıxışı asanlaşdırır və beləliklə, maliyyə bazarlarının inkişafına kömək edir və iqtisadi inkişafa təkan verir. Korporativ idarəetmənin təşkili metodlarının təkmilləşdirilməsi şirkətin idarəetmə strukturu daxilində qərarların qəbulu prosesini yaxşılaşdırır, bu isə maliyyə və biznes əməliyyatlarının effektivliyini artırmalıdır. Yaxşı təşkil edilmiş korporativ idarəetmə hesabat sisteminin təkmilləşdirilməsinə və nəticədə şirkətin məsul işçiləri tərəfindən aldatma və ya qanuna riayət etməmə halları ilə bağlı risklərin azaldılmasına da kömək edir. Effektiv idarəetmə sistemi tətbiq edilən qanun və müddəaların yerinə yetirilməsinin təminatına kömək etməlidir. Bu, gələcəkdə şirkətlərə baha başa gələn qanunvericilikdən uzaq olmağa kömək edəcək. Həmçinin şirkətlərin ölkə daxilində və beynəlxalq aləmdə daha yaxşı reputasiya qazanmalarına imkan verəcək.³⁰ Korporativ idarəetmə sistemi şirkətin öz investirlərinin maraqlarını təmsil və müdafiə etməsi üçün təşkilati modeldir. Direktorlar şurasından tutmuş icra qurumunun əmək haqqının ödənilməsi sxeminə və müflisləşmənin bəyan edilməsi mexanizmlərinə qədər bir çox şey bu sistemə daxildir.

Bəzi şərhçilər məsələyə çox dar nəzər nöqtəsindən baxır və deyirlər ki, bu, sadəcə direktorların və auditorların səhmdarlar qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirmək üsulunu əks etdirən dəbdə olan anlayışdır. Digərləri bu anlayışı səhmdarların (iştirakçıların) demokratiyasının sinonimi kimi istifadə edirlər. Korporativ idarəetmə səhmdarların, əməkdaşların, müştərilərin və

³⁰ IFC, Azərbaycan Korporativ İdarəetmə Layihəsi
http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/RegProjects_Ext_Content/IFC_External_Corporate_Site/ACGP_HomeAZ/About+projectAz/Why+Corporate+GovernanceAz/

ümumiyyətlə, ölkənin və onun iqtisadiyyatının durumuna və reputasiyasına xidmət etmək məqsədilə bir sistem kimi qəbul edilməlidir.³¹

İƏİT-in Korporativ İdarəetmə Prinsipləri 1999-cu ildə İƏİT ölkələri nazirləri tərəfindən təsdiq olunub və o vaxtdan etibarən bütün dünyada dövlət orqanlarının, investorların, şirkətlərin və başqa maraqlı tərəflərin qəbul etdiyi beynəlxalq standart hesab edilib. Bir müddət sonra prinsiplər yenidən nəzərdən keçirilərək daha da təkmilləşdirilmiş və son versiya 2004-ci ilə qəbul olunmuşdur.³²

İƏİT-in Korporativ İdarəetmə Prinsiplərində korporativ idarəetmənin 6 prinsipi göstərilib:³³

- Effektiv korporativ idarəetmə strukturu üçün özülün yaradılması

Effektiv korporativ idarəetmə strukturunun yaradılmasını təmin etmək üçün bütün bazar iştirakçılarının öz fərdi müqavilə münasibətlərini qurduqları zaman etibar edə biləcəkləri hüquqi, tənzimləyici və institusional təməlin yaradılması zəruridir. Bu prinsipləri həyata keçirmək istəyən ölkələr öz korporativ idarəetmə strukturlarına, o cümlədən tənzimləyici təcrübələrinə nəzarət etməli, onların bazarın vəhdətinə və iqtisadi fəaliyyətin nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına dair etdikləri müsbət təsirin qoruyub saxlanmasını və möhkəmləndirilməsini təmin etməlidir.

- Səhmdarların hüquqları və əsas mülkiyyət funksiyaları

Səhmdar kapitalına sərmayə qoyuluşu edən investorlar müəyyən mülkiyyət hüquqlarına malikdirlər. Məsələn, səhm payı alına, satıla və ya ötürülə bilər. Səhm payı investora şirkətin gəlirinin bir hissəsini əldə etmək hüququnu verir və onun məsuliyyəti qoyulan sərmayənin həcminə görə məhdudlaşır. Bundan əlavə, səhm payı öz sahibinə şirkət haqqında məlumat almaq və

³¹ N. Maw & Craig-Cooper, Maw on Corporate Governance 1 (1994), götürülüb IFC Korporativ İdarəetmə İcmalından, aprel-may 2005

³² <http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples/37363412.pdf>

³³ <http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples/37363412.pdf>

əsasən, səhmdarların ümumi yığıncağında iştirak etməklə və orada səs verməklə şirkətin fəaliyyətinə təsir göstərmək hüququnu verir.

Səhmdarların əsas hüquqları aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- mülkiyyət hüququnu etibarlı şəkildə qeydiyyatdan keçirmək;
 - səhmləri başqasının adına köçürmək və ya ötürmək;
 - şirkət haqqında mühüm və müvafiq məlumatı vaxtında və müntəzəm surətdə almaq;
 - səhmdarların ümumi yığıncağında iştirak etmək və səs vermək;
 - müşahidə şurasının üzvlərini seçmək və kənarlaşdırmaq;
 - şirkətin gəlirindən pay əldə etmək.
- Səhmdarlara eyni yanaşma

Korporativ idarəetmə strukturu səhmdarlara, o cümlədən azlıq təşkil edən və xarici səhmdarlara eyni münasibət bəslənməsini təmin etməlidir. Bütün səhmdarlar hüquqları pozulduğu halda, onları effektiv metodlarla bərpa etmək imkanına malik olmalıdırlar. İncəsənətçilərin onlar tərəfindən yerləşdirilmiş kapitalın şirkətin menecmenti, şura üzvləri və ya nəzarət paketinə sahib olan səhmdarları tərəfindən mənimsənilməyəcəyinə və ya israf edilməyəcəyinə inamı kapital bazarlarında mühüm faktordur. Şirkət şurasında, menecmentində təmsil olunan və nəzarət paketinə sahib olan səhmdarların da öz maraqlarına xidmət edən və kiçik səhmdarların zərərinə olan əməliyyatları həyata keçirmək imkanı yarana bilər.

- Korporativ idarəetmədə maraqlı tərəflərin rolu

Korporativ idarəetmənin əsas aspekti həm səhmdar kapitalının, həm də kredit formasında xarici kapitalın şirkətlərə axınını təmin etməkdir. Korporativ idarəetmə maraqlı tərəfləri şirkətin özünə aid olan insan və fiziki kapitala iqtisadi cəhətdən optimal investisiyaların qoyuluşuna cəlb etmək üçün üsulların axtarışını da nəzərdə tutur. Şirkətlərin rəqabətliliyi və ümumi müvəffəqiyyəti investorların, işçilərin, kreditorların və tədarükçülərin

verdikləri vəsaitlərin vasitəsilə həyata keçirilən kollektiv işin nəticəsidir. Şirkətlər anlamalıdır ki, maraqlı tərəflərin köməyi rəqabətli və gəlirli şirkətin yaradılması üçün qiymətli bir vasitədir.

- Açıqlama və şəffaflıq

Məlumatın açıqlanmasına dair əsl şəffaflığı təşviq edən ciddi rejim şirkətlərin bazar fəaliyyətinə nəzarətinin əsasını təşkil edir və səhmdarların öz hüquqlarını məlumatlı şəkildə həyata keçirmək imkanları üçün çox mühümdür. Böyük və işlək qiymətli kağız bazarlarının təcrübəsi onu göstərir ki, məlumatın açıqlanması şirkətlərin davranışına təsir göstərmək və investorların hüquqlarını qorumaq üçün güclü bir alətə çevrilə bilər. Məlumatın açıqlanmasına dair ciddi rejim investisiyaları cəlb etməyə və qiymətli kağızlar bazarında etibarını qorunub saxlamağa kömək edə bilər. Əksinə, zəif açıqlama və qeyri-şəffaf təcrübə qeyri-etik davranışa, şirkətə, onun səhmdarlarına və hətta bütün iqtisadiyyata baha başa gələcək bazarın vəhdətinin itirilməsinə gətirib çıxara bilər.

- Direktorlar (müşahidə) şurasının vəzifələri

Korporativ strategiyayı həyata keçirməklə yanaşı, şura menecmentin fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsinə və səhmdarlar tərəfindən müvafiq gəlirlərin alınmasına, həmçinin maraqlar ziddiyyətinin aradan qaldırılmasına və şirkətə qarşı iddiaların tarazlaşdırılmasına görə cavabdehdir. Öz vəzifələrini effektiv şəkildə yerinə yetirmək üçün şuralar obyektiv və müstəqil qərarlar qəbul etmək imkanına malik olmalıdır. Şura nəinki şirkətə və onun səhmdarlarına hesabat verməli, həmçinin onların maraqlarına uyğun fəaliyyət göstərməlidir. Bundan əlavə, şuralar digər maraqlı tərəflərin, o cümlədən işçilərin, kreditorların, müştərilərin, təchizatçıların və digərilərin maraqlarını nəzərə almalı və onlara qarşı ədalətli olmalıdır.³⁴

³⁴ <http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples/37363412.pdf>

Korporativ idarəetmə prinsiplərinin Azərbaycanda şirkətlərdə tətbiqini dəstəkləmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Bakı Fond Birjası və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən 2011-ci ildə Azərbaycan Korporativ İdarəetmə Standartları hazırlanmışdır. Standartların müddəaları hüquqi cəhətdən məcburi deyil, könüllü xarakter daşıyır. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi 28 yanvar 2011-ci il tarixində Azərbaycan Korporativ İdarəetmə Standartlarını təsdiq etmişdir və Standartlar ictimaiyyətə 7 fevral 2011-ci il tarixində təqdim olunmuşdur. Standartlar Azərbaycanın spesifik qanunvericilik mühiti və biznes şəraiti çərçivəsində şirkətlərin idarəetmə təcrübələrinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi məqsədini daşıyan könüllü xarakterli tövsiyələrdir. Onlar səhmdarların hüquqlarının pozulması, idarəetmə orqanları arasında yoxlama və tarazlığın əldə olunması, səhmdarlara və geniş ictimaiyyətə məlumatın açıqlanması kimi Azərbaycan şirkətlərinin üzləşdiyi ən qabarıq korporativ idarəetmə və etibarlılıq problemlərinin həllinə yönəldilmişdir. Azərbaycan Standartları İƏİT-in Korporativ İdarəetmə Prinsiplərində və digər ölkələrin korporativ idarəetmə standartlarında əks olunan bir çox prinsip və tövsiyələri daxil edir.³⁵

Korporasiyaların (şirkətlərin) əsas xüsusiyyətləri

Şirkətlərin xüsusiyyətlərini daha geniş əhatə etməzdən əvvəl bir sıra əsas xüsusiyyətləri (amilləri) qeyd etmək məqsədəuyğundur:

- i. Şirkətlər adətən məhdud məsuliyyətə malik olur. Yəni şirkətin borc və zərərlərinə görə məsuliyyət şirkətin səhmdarlarının (iştirakçıların) üzərinə düşmür. Səhmdarın (iştirakçının) məsuliyyəti onlar tərəfindən əldə edilən səhmlərin (payın) nominal dəyəri ilə məhdudlaşır.

³⁵ http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/regprojects_ext_content/ifc_external_corporate_site/acgp_homeaz/azconference

ii. Şirkətlər ayrıca (hüquqi) şəxsiyyətə malikdir.

Bu prinsipin əsasını İngiltərənin korporativ hüququnda vacib məhkəmə qərarlarından biri olan 1897-ci ildə baxılan *Salomon v. Salomon & Co.* işi qoydu.³⁶

Bu prinsipə əsasən korporasiya (şirkət) onu təsis və idarə edən şəxslərdən ayrı şəxs kimi tanınaraq ayrıca əmlak mülkiyyətçisi ola bilər, öz adından müqavilə (mülki və digər) münasibətləri qura bilər, iddiaçı və cavabdeh kimi çıxış edə bilər. Beləliklə, şirkətlər insanların edə biləcəyi bir çox hərəkətləri edə bilər, çünki bu prinsipə əsasən korporasiya (şirkət) qanunvericilikdə "şəxs" kimi tanınır. Korporasiyalar ayrıca şəxs olduğundan heç bir insan (fiziki şəxs) şirkətin öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşımır.³⁷ Şirkətin idarəetmə orqanlarının (direktorlar şurası və icra orqanı) şirkətə dair fidusiar öhdəlikləri var. Onların fidusiar öhdəlikləri ümumi şəkildə MM-də əks olunub.³⁸

Qanunvericilikdə bu öhdəliklər çox geniş ifadə olunduğundan onun praktiki tətbiqi çətin görünür. Hesab edirik ki, yuxarı instansiya məhkəmələri fidusiar öhdəliklərin tətbiq edilməsi istiqamətində zəruri olunan məhkəmə təcrübələri formalaşdırmalıdır.³⁹

iii. Korporasiyanın (şirkətin) fəaliyyətini tənzimləyən əsas sənəd şirkətin nizamnaməsidir.

Korporativ hüquq nəzəriyyəsində şirkətin nizamnaməsi konstitusiyası kimi qiymətləndirilir. Daha liberal korporativ qanunvericiliyə malik olan ölkələrdə şirkətin nizamnaməsinin rolu çox böyükdür. Ümumi qaydaya

³⁶ *Salomon v A Salomon & Co*[1897] AC 22. Şirkətlərin məhdud məsuliyyət prinsipi bu iş əsasında formalaşdı.

³⁷ Məhdud məsuliyyət prinsipindən sui-istifadələrin nəticəsində korporativ hüququn inkişaf etdiyi ölkələrdə sui-istifadələrin qarşısını almaq üçün "korporativ örtüyün qaldırılması" (Piercing the Corporate Veil/Lifting Corporate Veil) doktrinası formalaşdırılmışdır.

³⁸ MM, maddə 49.3.

³⁹ Əslində bir çox ölkələrdə fidusiar öhdəliklər doktrinası məhz məhkəmələr tərəfindən inkişaf etdirilib.

görə şirkətlər insanların birliyi (ortaqlığı) nəticəsində formalaşır və bu birlik çərçivəsində münasibətlər müqavilə (öhdəlik) hüququ ilə tənzimlənir. Bu baxımdan nizamnaməni bütün səhmdarlar üçün məcburi olan müqavilə kimi qiymətləndirmək olar.

iv. Korporasiyanın (şirkətin) ali orqanı səhmdarların (iştirakçılarının) ümumi yığıncağıdır. Həmin orqanın razılığı ilə şirkətin fəaliyyəti müəyyən olunur və nizamnaməyə dəyişikliklər edilir. Direktorlar şurası (müşahidə şurası) şirkətin idarəetməsinə və fəaliyyətinə nəzarət edilməsinə cavabdeh orqandır. Bununla yanaşı, səhmdarlar (iştirakçılar) şirkətin sahibləri hesab edilir. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, səhmdarlar (iştirakçılar) birbaşa şirkətin əmlakının sahibi deyillər.

v. Səhmdarlar (iştirakçılar) şirkətin adından iddia qaldıra bilməzlər. Əgər şirkətə zərər vurulubsa, zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbini məhz şirkət özü irəli sürə bilər. Lakin müəyyən hallarda şirkətə zərəri onun direktorları və icra orqanı (rəhbər şəxsi) vura bilər. Bu zaman həmin şəxslərin sui-istifadəsindən və ya vicdansızlığından şirkətə və dolayısı ilə səhmdarlara ziyan dəyir. Məhz həmin orqanlar şirkəti təmsil etdiyindən onlar tərəfindən şirkətin adından özlərinə qarşı iddia qaldırmaları inandırıcı deyil. Belə məsələlərin həlli üçün ABŞ və İngiltərə⁴⁰ məhkəmə təcrübəsində derivativ iddia (*derivative claim*) institutu formalaşmışdır və sonradan qanun norması kimi korporativ qanunvericiliklərə əlavə edilmişdir.⁴¹ Azərbaycan korporativ hüququnda bu məsələyə aid ümumi norma var. MM-in 49.3-cü maddəsinin son cümləsində qeyd edilib ki, şirkətin səhmdarı (iştirakçısı) şirkətə dəymiş zərərin əvəzinin

⁴⁰ Rusiya, Qazaxıstan və Ukraynanın korporativ hüquq təcrübəsində də bu institut yer almışdır.

⁴¹ Məs, UK Companies Act 2006s. 206; s. 990.

ödənilməsinə vəzifəli şəxsdən tələb edə bilər. Lakin hesab edirik ki, mövcud norma çox "çiy" vəziyyətdədir və uğurlu tətbiq edilməsi üçün bir sıra prosessual məsələlər öz həllini tapmalıdır.

- vi. SC-nin müxtəlif növlü səhmləri ola bilər: adi səhm, imtiyazlı səhm,⁴² konvertasiya oluna bilən səhm. Lakin səhmlərə sahib olması faktı səhmdarın şirkətin əmlakına heç bir mülkiyyət hüququ yaratmır. Yalnız şirkət ləğv edildikdən sonra səhmdar öz səhmlərinə (payına) proporsional şəkildə şirkətin əmlakını ala bilər. Adi səhmlər səhmdarlara şirkətin ümumi yığıncağında səs vermək hüququnu verir. Həmçinin onlar səhmdarlara dividend almaq hüququnu verir. Adi səhmlərdən fərqli olan imtiyazlı səhmlər ümumi qaydaya görə öz sahiblərinə sabit dividend almaq və şirkətin ləğvindən sonra qalan əmlakın hissəsini almaqda üstünlük hüququnu verir.⁴³ Bununla yanaşı, səhmdarlar şirkətin nizamnaməsində imtiyazlı səhmlərə digər hüquqlar da verə bilərlər.

Korporativ şəxsiyyət

İnsanların müəyyən birlik yaradaraq hər hansı fəaliyyət göstərmələri (ticarət, kənd təsərrüfatı) haqqında məlumatlar qədim Roma hüququ və İngiltərə orta əsr hüququna aid materiallarında qeyd ediləndir.⁴⁴ Həmin birliklər (assosiasiya, gildiyalar və s.) korporasiyaya xas olan müəyyən xüsusiyyətlərə malik olmalarına baxmayaraq, müasir anlamda qəbul edilən korporasiyalardan (şirkətlərdən) çox uzaq idi. Korporasiyalara (şirkətlərə) münasibətin dəyişməsinə, korporativ formalardan istifadənin genişlənməsinə və

⁴² İmtiyazlı səhmlər fərqli imtiyazlar təqdim edən bir neçə "seriya"dan (*classes*) ibarət ola bilər.

⁴³ MM-in 106.2 maddəsi

⁴⁴ Maximilian Koessler, *The Person in Imagination or Persona Ficta of the Corporation*, 9 *La. L. Rev.* (1949), Abatino, *Depersonalization of Business in Ancient Rome*, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 31, No. 2, 2011, J. Patterson, *The Development of the Concept of Corporation from Earliest Roman Times to A.D. 476* *Accounting Historians Journal*. Vol. 10, No. 1. Spring 1983

ümumiyyətlə, hüquqda yeni istiqamətin – korporativ hüququn – formalaşmasına əsas təkan verən hadisələrdən biri 1897-ci ildə Britaniyanın Lordlar Palatasının⁴⁵ *Salomon v. Salomon & Co.* iş üzrə qəbul etdiyi qərarıdır.⁴⁶ Həmin qərara əsasən şirkət onu təsis edən (yaradan) şəxsdən ayrıca müstəqil şəxs kimi tanınmalıdır. Bu işdə çəkməçilik və ticarət ilə məşğul olan şəxs Aron Salomon "Aron Salomon Co" adlı şirkət təsis edərək öz biznesini həmin şirkətə ötürür və əvvəlki tək öz biznesi ilə məşğul olurdu. Yeganə fərq onda idi ki, artıq o, çəkməçi Aron Salomon kimi deyil, "A.Salomon Co." adı altında çalışırdı. Biznesində yaranan maliyyə problemləri səbəbindən kreditorlar tələblərinin icra olunmasını məhz Aron Salomondan tələb edirdilər. Nəticədə məhkəmə belə qərara gəldi ki, kreditorlar (biznesin kreditorları) öz tələblərini Aron Salomona deyil, yalnız şirkətə qarşı yönəldə bilərlər. Bu mövqe müasir biznesin əsas ideyalarından birinin böyüməsinə səbəb oldu. Həmin ideya inkişaf edərək və bütün dünyaya yayılaraq korporativ şəxsiyyət (hüquqi şəxsiyyət) institutunu (və doktrinasını) formalaşdırdı. Beləliklə, şirkət yaratdıqda onun iştirakçıları öz aralarında "birlik" yaratmış olurlar, ancaq bu "birlik" özü ayrıca hüquqi şəxsiyyətə və hüquqi qabiliyyətə malik olur.

Korporativ qanunvericiliyin böyük hissəsi şirkətin idarə edilməsi məsələsinə həsr edilib. Qanunvericilikdə şirkətin qeydiyyat məsələləri, idarəetmə orqanlarının funksiyaları, şirkət daxili qərar vermə mexanizmləri və şirkətlərin ictimaiyyətə açıqlamalı olduğu məlumatları əhatə edən normalar mövcuddur. Şirkətlər öz nizamnamələrinə əsasən fəaliyyət göstərirlər, yəni nizamnamələri ilə nəzərdə tutulmuş fəaliyyətlə məşğul ola bilərlər.⁴⁷ Başqa sözlə desək, şirkət onun fəaliyyət qabiliyyəti (*capacity*) imkan verən fəaliyyətlə məşğul ola bilər.

⁴⁵ 2009-cu ilədək Lordlar Palatası BB hüququnda ən son (ali) məhkəmə instansiyası hesab edilirdi. Beləliklə, qeyd edilən qərarın BB Ali Məhkəməsi tərəfindən qəbul edildiyini demək olar.

⁴⁶ Bu iş haqqında yuxarıda da qeyd etmişdik.

⁴⁷ Bir sıra fəaliyyətlərlə məşğul olmaq üçün şirkətlər dövlətdən xüsusi icazə almalıdır, məs., bank, sığorta, brokerlik.

Korporasiyanın iştirakçıları öz istəklərinə uyğun nizamnaməyə müəyyən məhdudyyətlər əlavə edərək şirkətin fəaliyyət qabiliyyətini məhdudlaşdırma və ya əksinə, heç bir məhdudyyət qoymadan müxtəlif fəaliyyətlərlə məşğul ola bilərlər. Beləliklə, fəaliyyət qabiliyyəti dedikdə şirkətin nəyisə etmək hüququnun olub-olmaması başa düşülür.

Digər, lakin əlaqəli məsələ şirkətin orqanının (idarəetmə və icra orqanı) səlahiyyətidir. Bildiyiniz kimi, şirkətlər müəyyən orqanların vasitəsilə idarə olunur və iradə ifadə edirlər. İdarəetmə və icra orqanları şirkət adından müəyyən hərəkətlərin (işlərin görülməsi) edilməsi üçün səlahiyyətləndirilir. Beləliklə, korporasiyanın direktorları, müdirləri və digər şəxsləri onlara verilmiş səlahiyyətlər daxilində şirkət üçün məcburi olan hərəkətləri etmək imkanına malikdirlər.

Lakin şirkətin fəaliyyət qabiliyyətini onun rəhbər şəxsinin səlahiyyətdən fərqləndirmək lazımdır. Çünki şirkət hər hansı hərəkəti etmək imkanında ola bilər, lakin müəyyən şəxs (orqanın) səlahiyyəti çatmadığından həmin hərəkətə dair şirkət üçün məcburi olan öhdəlik yarada bilməz. Bu öhdəliyin şirkətin fəaliyyət qabiliyyətinə zidd olmamasına rəğmən.

Korporasiya ayrıca (müstəqil) hüquq subyekti olduğundan onun nizamnamə kapitalına qoyulan əmlak və maliyyə vəsaiti verilən andan korporasiyanın (şirkətin) mülkiyyəti hesab edilir. Bununla yanaşı, şirkətin əldə etdiyi gəlir və fayda mülkiyyət hüququ əsasında yalnız şirkətə məxsus olur. Korporativ hüquqdan uzaq olan bəzi insanlar iştirakçısı olduğu şirkətin əmlakına hüquqlarının olduğunu düşünürlər.⁴⁸ Müəyyən hallarda şirkətin əmlakına mülkiyyət hüququnun məhz şirkətə məxsus olduğunu sahibkarlara izah etmək

⁴⁸ Bir neçə il əvvəl bir SC-in ümumi yığıncağında iştirak edərkən iki səhmdar arasında düşən mübahisənin şahidi olmuşduq. Həmin mübahisədə səhmdarlardan biri digərini qorxutmaq məqsədi ilə belə söylədi: "Şirkətin səhmlərinin 25%-i mənə məxsusdur və istəsəm, indi şirkətin 25%-ni ayıraraq heç kəsi ora buraxmaya biləm, çünki həmin ərazidə olan hər şey mənimdir". Korporativ hüquqdan anlayışı olan digər səhmdar birinci səhmdara ritorik sual verdi: "Sən ərazinin hansı 25%-ni ayırmağı düşünürsən? Tullantılar olan hissəni, yoxsa istehsalat sahəsini?"

çətin olur. Həmin insanlar ümumi paylı mülkiyyət konsepsiyasını hüquqi şəxsə də tətbiq etdiklərindən belə qərara gəlirlər. Onlar düşünürlər ki, bir neçə şəxs birləşərək özlərinə məxsus əmlak və pulla şirkət yaradıblarsa, şirkətə yatırıqları vəsaitlər həmin şəxslərə məxsus olaraq qalır. Əlbəttə ki, bu, yanlış fikirdir və ümumi paylı mülkiyyət konsepsiyası şirkətin əmlakına tətbiq edilə bilməz. Səhmdar tərəfindən şirkətə qoyulan vəsaitə aid səhmdarın əşya hüquqlarına şirkətə ötürülən andan xitam verilir. Şirkətin fəaliyyəti dövründə əldə edilən əmlak və mənfəətin səhmdarlar (iştirakçılar) arasında bölüşdürülməsi haqqında qərar qəbul edilənədək hər şey şirkətin mülkiyyəti hesab olunur. Səhmdarlar şirkətin idarəetməsində iştirak edə, şirkətin fəaliyyəti ilə bağlı qərarlar qəbul edə, səhmdarlara aid digər hüquqları həyata keçirə və mənfəətin bölüşdürülməsi qərara alındıqda onlara düşəcək hissəni tələb edə bilirlər. Lakin Azərbaycanda şirkətin əmlakının səhmdarların ümumi paylı mülkiyyəti hesab edildiyi məhkəmə qərarlarına da rast gəlmək olar. Bakı şəhəri Nəsimi rayon Məhkəməsi⁴⁹ 2009-cu ildə "Azaqrotreyd" ASC-ni paylı mülkiyyət hesab edərək minoritar səhmdarlara kompensasiya verilərək mülkiyyət hüquqlarına xitam verilməsini qərar etmişdir. Məhkəmə bu işdə iddiaçının tələbini təmin edərək belə qənaətə gəlmişdir ki, təşkilati hüquqi statusuna görə səhmdar cəmiyyəti olan hüquqi şəxs mülki hüquq baxımından hər bir səhmdarın payı müəyyənləşdirməklə paylı mülkiyyət forması kimi qəbul edilməlidir və ASC-in səhmdarları paylı mülkiyyət formasının iştirakçıları statusuna malikdirlər.

Korporativ hüquqi münasibətlər

Birgə sahibkarlıq fəaliyyəti prosesi çərçivəsində formalaşan və inkişaf edən münasibətlər zamanla mürəkkəbləşir. İlk öncə münasibətlər iştirakçılar arasında formalaşır, sonra isə münasibətlərə digər subyektlər (idarəetmə orqanları, şirkət, ayrıca subyekt kimi kreditorlar və s.) daxil olur. Gördüyünüz kimi, sahibkarlıq

⁴⁹ iş № 2(006)-1576/2008

birliyində korporativ münasibətlər inkişaf edərək sadə formatdan daha mürəkkəb formata keçir. İnkişaf, əsasən, bu mərhələlərdən keçir; əvvəl sahibkarlıq birliyi üçün vahid məqsəd (ümumi maraqlar) mövcud olur. Zamanla birliyin vahid məqsədi saxlanılaraq idarəetmə münasibətlərində birliyin ayrı-ayrı üzvlərinin şəxsi maraqları ortaya çıxır. Bunlar isə birliyin maraqlarına zidd ola bilər. Nəticədə birliyin üzvləri arasında, üzvlər və idarəetmə orqanları arasında maraqların toqquşması baş verə bilər. İnkişafının müxtəlif mərhələlərində birliyin əmlakının xüsusiləşməsi (ayrılması) tempi güclənir və zamanla sahibkarlıq birliyinin inkişafı ilə onun üzvlərinin ümumi işləri "birliyin" (yani şirkətin) şəxsi işlərinə çevrilir. Nəhayət, sahibkarlıq birliyinin inkişafı ilə onun işlərinin idarəsi iştirakçılarının fərdi idarəçiliyindən asılılığını itirərək xüsusi orqanlar tərəfindən həyata keçirilir və burada "birliyin" mövqeyi onun iştirakçılarının qərarları ilə üst-üstə düşməyə bilər.⁵⁰

Tarixən sahibkarlıq birləşməsinin ilk və ən sadə forması *sadə* ortaqlıqlar olub. Azərbaycan təcrübəsində birgə sahibkarlığın bu formatı "birgə fəaliyyət" adı ilə daha çox tanınır.⁵¹ Tam ortaqlıqlarda da onun üzvləri ilə yetərli hüquqi münasibətlər saxlandığından onu müstəqil subyekt kimi tanımaq olur. Bu səbəbdən Almaniya, ABŞ, İngiltərə və bir sıra digər ölkələrdə tam ortaqlıqlar ayrıca şəxsiyyətə (subyektliyə) malik deyillər. Fransa, Rusiya, Azərbaycan və bir çox MDB ölkələrində isə tam ortaqlıq hüquqi şəxsiyyətə malikdir. Lakin bununla yanaşı, ortaqlıqda iştirakçılardan (ortaqlardan) ayrı menecment yoxdur, idarəetmə adətən ortaqlar tərəfindən birgə həyata keçirilir. Tam ortaqlığı əmlakları ilə biri-biriləri üçün cavabdeh olan şəxslərin birliyi kimi qiymətləndirmək olar.⁵² Kommandit ortaqlıq da şəxslərin birləşməsidir. Özünün

⁵⁰ Степанов П.В. Корпорации в российском гражданском праве // Законодательство. 1999. N 4.

⁵¹ Qanunvericilikdə belə birgə sahibkarlıq formatı haqqında normaın olmamasına baxmayaraq, praktikada hüquqşünaslar tərəfindən tez-tez istifadə olunan müqavilə alətidir.

⁵² Шиткина. Корпоративное право, 2008

bütün əmlakı ilə cavabdeh olan tam ortaqlarla yanaşı, kommanditlər (məhdud ortaqlar) də var ki, bunlar yalnız müəyyən sərmayə ilə cavabdehdirlər və ortaqlığın idarəetməsində aktiv iştirak etmirlər.

Əsasını şəxsdən daha çox kapitalın təşkil etdiyi səhmdar cəmiyyətini sahibkarlıq birliyinin ən ali forması hesab etmək olar. Məhz bu formada kapital elementi daha yüksək səviyyədə özünü göstərir.

Şirkət inkişaf etdikcə mülkiyyətin korporasiyanın idarəetməsindən ayrılması baş verir. Yəni səhmdarların şirkət üzərində birbaşa idarəçiliyi azalır və rəhbərlik digər orqanlar arasında bölünür. Mülkiyyətin idarəetmədən ayrılması şirkətin daxilində (səhmdarlarla direktorlar şurası, səhmdarlarla idarə heyəti, majoritar və minoritar səhmdarlar, idarə heyəti və işçilər arasında), eləcə də səhmdar və başqa maraqlı şəxslər – kreditorlar, kontragentlər və b. – arasında fikir ayrılıqları əmələ gətirə bilər.⁵³ Beləliklə, sahibkarlıq birliyinin müxtəlif iştirakçılarının maraqlarının reallaşdırılması nəticəsində korporativ münasibətlər meydana çıxır.⁵⁴

Korporativ münasibətlər – şirkət iştirakçıları (səhmdarlar) və səhmdarlardan ayrılmış idarəçilik qurumu (menecment), eləcə də menecment və şirkətin başqa maraqlı üzvləri (işçilər, ortaqlar, dövlət qurumları və b.) və şirkət arasında olan münasibətlər sistemidir. Korporativ münasibətlər ilk növbədə korporasiyanın öz daxilindəki müxtəlif iştirakçı qrupları arasında olan münasibətlərdir. Korporasiyanın daxili münasibətlərinin qurulma səviyyəsindən korporasiyanın "xarici görünüşü", onun "şəffaflığı" və investorlar üçün cəlbediciliyi asılıdır. Korporativ münasibətlərin ikinci vacib komponenti – partnyorlar, kreditorlar,

⁵³ Фроловский Н.Г. Управление предпринимательскими корпорациями в Российской Федерации (правовой аспект): Дис. канд. юрид. наук. Белгород, 2004. С. 47.

⁵⁴ Шиткина. Корпоративное право, 2008

birja və fond bazarı mütəxəssisləri və korporasiyanın fəaliyyətini tənzimləyən dövlət qurumları ilə xarici münasibətdir.

Elmi doktrinada korporativ hüquqi münasibətlər müxtəlif cür kvalifikasiya olunur, bəzi alimlər səhmdə mülkiyyət hüququnun əlamətlərini, digərləri öhdəlik, üçüncülər isə hər ikisinin qarışığının əlamətlərini görürlər.⁵⁵ Digər müəlliflər güman edirlər ki, korporativ hüquqi münasibətlər xüsusi xarakterə malikdir və bu, onları əşya və öhdəlik hüququ münasibətlərindən fərqləndirir.⁵⁶

Hesab edirik ki, korporativ münasibətlər əşya və mütləq (absolyut) hüquqi münasibətlər deyil, çünki korporasiya iştirakçıları öz əmlaklarını səhmə (iştirak hissəsinə, paya) dəyişdikdə onlar həmin əmlaka olan mülkiyyət hüququnu itirirlər. Bu zaman şirkət (korporasiya) özü əmlakın mülkiyyətçisi olur.⁵⁷ Eyni zamanda korporativ münasibətlər tam olaraq öhdəlik xarakteri daşıyan münasibətlər deyil, çünki öhdəlik hüquqi münasibətlərində səlahiyyətli şəxsə qarşı hər hansı hərəkəti icra etməli olan konkret borclu dayanır. Səhmdarların (iştirakçıların) şirkətə aid hüquqları öhdəlik hüquqları kimi qiymətləndirilməməlidir. Səhmdarlar (iştirakçılar) və şirkət arasında öhdəlik münasibətləri elan edilmiş dividendlərin ödənişinin tələbi və şirkət ləğv olunduqda yerdə qalan əmlakın alınması zamanı meydana çıxır. Bu hallarda, demək olar ki, səhmdarların (iştirakçıların) hüquqi statuslarına kreditor statusu da əlavə edilir. Hesab edirik ki, dividendlərə⁵⁸ və ləğvetmə kvotasına⁵⁹ dair hüquqlar şirkət və səhmdar (iştirakçı) arasında yaranan yeganə öhdəlik hüququ münasibətləridir. Qeyd edilən hüquqi münasibətlərdə səhmdar (iştirakçı) xüsusi növ kreditor kimi çıxış edir, çünki onun bu münasibətlər çərçivəsində əmələ

⁵⁵ Шиткина. Корпоративное право, 2008

⁵⁶ Агарков М.М. Учение о ценных бумагах. М., 1927; Каминка А.И. Очерки торгового права; Гражданское право: Учебник : В 2 т. / Под ред. Е.А. Суханова. М., 1998. Т. 1.; Ломакин Д.В. Акционерное правоотношение.

⁵⁷ Şəxsin şirkətin kapitalına qoyduğu əmlakın məhv olması onun şirkətlə əlaqəsini kəsmir və onun iştirak payının dəyişməsinə səbəb olmur.

⁵⁸ Dividend elan olunduqdan sonra

⁵⁹ Ləğvetmə prosesi başladıqda

gələn tələb hüququ (kreditor hüququ) ilk növbədə üzvlük münasibətləri ilə şərtləndirilir. Yəni səhmdarın (iştirakçının) dividendə və ləğv etmə kvotasına olan öhdəlik hüquqları üzvlük hüquqlarına əsaslanır.⁶⁰ Şirkət və onun səhmdarları (iştirakçılardan) arasında olan münasibətlər korporativ təbiətə malikdir, əşya və öhdəlik münasibətləri çərçivəsinə sığmır. Korporativ hüquqi münasibətlər hüquqla tənzimlənən münasibətlərin ayrıca qrupudur və bu qrup mövcud ənənəvi mülki-hüquqi münasibətlər təsnifatına sığmır. Korporativ hüquqi münasibətlər kompleks hüquqi münasibətlərdir ki, bunlar da əmlak və bununla sıx bağlı olan qeyri-əmlak və təşkilati-idarəetmə münasibətlərinin cəmidir.⁶¹

Digər biznes təşkilat formaları

Əvvəl qeyd edildiyi kimi, biznes fəaliyyətini həyata keçirmək üçün korporasiyalardan (şirkətlərdən) başqa digər biznes formaları da mövcuddur. Korporasiyalar (şirkətlər) və digər biznes modelləri arasındakı fərq haqqında qısaca məlumat verməyə çalışacağıq.⁶² Korporasiyanın (şirkətin) üstünlükləri haqqında öncə məlumat vermişdik, bunlar məhdud məsuliyyət (biznes uğursuzluğa uğradıqda səhmdarların mənafeyini qoruyan), biznesi ayrıca struktur çərçivəsində təşkil etmək imkanı və biznesin (şirkətin) ayrıca şəxsiyyətə mənsub olması kimi biznes əlaqələrinin qurulmasını və əqdlərin formalaşdırılmasını asanlaşdıran amillərdir. Ortaqlıq (*partnership*) korporasiyanın (şirkətin) əsas biznes modeli olmasından əvvəl geniş istifadə olunan model idi.⁶³

⁶⁰ Ломакин Д.В. Акционерное правоотношение. 1997

⁶¹ Шиткина.И.С. Корпоративное право. Волтерс Клауверс, 2008

⁶² Digər biznes modelləri korporativ qanunvericiliyin tərkib hissəsidir, lakin bu mövzu kifayət qədər geniş olduğundan, təcrübədə ayrıca öyrənilir və hüquqi ədəbiyyatda da ayrıca işıqlandırılması daha məqsəduyğundur.

⁶³ Müasir dövrdə də ortaqlıqlar müxtəlif biznes fəaliyyətlərində geniş istifadə olunur, məs., ABŞ və İngiltərə hüququnda bir sıra fəaliyyətlər yalnız ortaqlıq formasında həyata keçirilə bilər. Ortaqlıqlar müxtəlif investisiya fondlarının formalaşmasında da istifadə olunur, məs., Private Equity Funds, VC Investment

Adətən ortaqlıq bir neçə şəxs (ortaq, partnyor) arasında bağlanan əqd əsasında formalaşır.⁶⁴ Ortaqlıqların ayrıca şəxs kimi və ya ayrıca şəxsiyyət statusu olmayan "birlik" kimi qəbul edilməsi məsələsi bir çox müzakirələrə səbəb olub. Müxtəlif ölkələr bu məsələyə fərqli yanaşıb. ABŞ hüququnda XX əsrin ortalarında adi ortaqlıqlar ayrıca şəxs hesab edilmirdi. Lakin 1994-cü ildə qəbul edilmiş Ümumi Ortaqlıq Aktına⁶⁵ əsasən ortaqlıq ayrıca şəxs (hüquqi şəxs) hesab edilmişdir. İngiltərə hüququnda ortaqlıqlar hazırkı dövrdə də hüquqi şəxs hesab edilmir.⁶⁶

Kontinental Avropa ölkələrinin hüquqları müəyyən məhdudiyyətlərlə ortaqlıqları ayrıca hüquqi şəxs kimi tanıyır. Məhz bu səbəbdən ortaqlığın təsis edilməsi üçün tərtib edilən sənədin hansı hüquqi təbiətə malik olması müzakirələr mövzudur. Ortaqlıqların ayrıca (hüquqi) şəxs kimi tanınmasının əleyhdarları, biznes modelini "birgə fəaliyyət" kimi qiymətləndirirlər və ortaqlığın yaranması anında ortaqlar arasında tərtib edilən sənədin müqavilə olduğunu vurğulayırlar (beləliklə, xüsusi qanunvericiliklə yanaşı, bu biznes modelinə müqavilə (öhdəlik) hüququnun normalarının tətbiq edilməsinin də tərəfdarıdır).

Digər tərəfdən isə ortaqlığın (hüquqi) şəxs kimi tanınmasının tərəfdarları ortaqlığın fəaliyyətinin dövlət tərəfindən qeydə alınan xüsusi sənəd – nizamnamə – əsasında tənzimlənməsini daha uğurlu ideya hesab edirlər. Bu halda ortaqlar arasında hər hansı mübahisə və qeyri-müəyyənliklərin həlli üçün müqavilə hüququnun normaları tətbiq edilə bilməz.

Ortaqlıqların biznes modeli kimi istifadəsinin azalmasının əsas səbəbi ortaqlığın öhdəliklərinə görə ortaqların (partnyorların) şəxsi məsuliyyət daşımaları faktıdır. Lakin bu kimi çatışmazlıqlara rəğmən, ABŞ və Avropa ölkələrində ortaqlıqların

⁶⁴ Azərbaycan korporativ hüququnda ortaqlıqlar nizamnamə əsasında formalaşır və fəaliyyət göstərir.

⁶⁵ Revised Uniform Partnership Act 1994

⁶⁶ Partnership Act 1890

hələ də kifayət qədər geniş istifadə olunması maraqlıdır. Bu sualın cavabını həmin ölkələrin vergi hüquqlarında axtarmaq lazımdır. Belə ki, Azərbaycan və əksər MDB ölkələrindən fərqli olaraq, ABŞ və bir sıra Avropa ölkələrində tam ortaqlıqlar korporasiya (şirkət) kimi vergi tutmaya cəlb olunmur. Yəni ortaqlığın əldə etdiyi gəlirlər üzrə vergilər ortaqlıqdan tutulmur. Ortaqlıq vergi ödəyən şəxs hesab edilmir. Əvəzində bütün vergilər ortaqlıqda sahib olduğu paya proporsional olaraq ortaqlar (partnyorlar) tərəfindən ödənilir. Bu mexanizm imkan verir ki, əldə olunan gəlir iki dəfə vergiyə cəlb olunmasın. Azərbaycan vergi praktikasında isə ortaqlıq şirkət kimi (ASC, MMC) vergiyə cəlb olunur. Sadə misal mənəfəət vergisi üzərində göstərmək olar. Məsələn, "Əli və Vəli tam ortaqlığı" əldə etdiyi gəlirdən ortaqlıq adından mənəfəət vergisi ödəyir. Vergi ödənişindən sonra qalan xalis mənəfəət ortaqlar arasında bölüşdürüləndə əlavə "dividend" vergisi tutulur.⁶⁷

Tam ortaqlıqla yanaşı, kommandit (məhdud) ortaqlıq da mövcuddur. Kommandit ortaqlığın xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada ən azı bir nəfər tam ortaqlıqla, bir neçə kommandit ortaqlıqla ola bilər. Bu biznes modelində tam ortaqlıq tam məsuliyyət daşıyır (öz fərdi əmlakı ilə də), kommandit (məhdud) ortaqlar isə yatırıqları sərmayələr həcmində məsuliyyət daşıyırlar. Həmçinin idarəetmədə tam ortaqlığın hüquqları daha genişdir. Xarici ölkələrdə kommandit ortaqlıqlar (*Limited Partnership*) investisiya fondlarının yaradılmasında geniş istifadə olunur.

Liberal korporativ hüquqa doğru⁶⁸

XIX əsrin əvvəllərində ABŞ-da korporasiya⁶⁹ ancaq qanunverici orqanın qərarına əsasən yaradıla bilərdi. Demək olar ki, korporasiya yaratmaq hüququ

⁶⁷ VM-nin 122-ci maddəsi

⁶⁸ Bu paragrafın müəllifi hüquqşünas Rəşid Əliyevdir.

⁶⁹ ABŞ-da "korporasiya" hüquqi şəxsin bir formasıdır. Korporasiyanın Azərbaycandakı analoqu SC-dir.

imtiyaz idi: qanunvericilik konkret şəxslərə konkret məqsədlər üçün və konkret müddətə korporasiya yaratmağa icazə verirdi. O zamanlar korporativ hüquq, sözün əsl mənasında, tənzimlənən sahə idi. Ancaq bu tendensiya sonradan dəyişdi: XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq ABŞ-ın ayrı-ayrı ştatları⁷⁰ (Nyu-York birinci olmaqla) korporasiyalar haqqında ümumi – yəni dairəsi məhdud olmayan şəxslərə tətbiq olunan – qanunlar qəbul etdi. Bu qanunlara əsasən istənilən şəxs korporasiya yarada bilərdi. Ancaq bu qanunların əksəriyyətində bir çox maddələr imperativ xarakter daşıyırdı və korporasiyaların sahiblərinin müqavilə azadlığı məhdud idi. XIX sonları və XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq bir çox ştatlar korporativ qanunvericiliklərini liberallaşdırmaq istiqamətində dəyişdirməyə başladılar – yəni imperativ normaların sayı azaldı və bir çox məsələləri korporasiyaların nizamnaməsi və ya səhmdarlar arasında müqavilə ilə tənzimləmək mümkün oldu⁷¹. Biz "Delaver Ümumi Korporasiyalar" Qanununa baxsaq, görürük ki, burada nəzərdə tutulan bir çox maddələr dispoitiv və daha çox "icazə verən" xarakter daşıyır.

Tənzimlənmə (ing.: *regulate*)

Korporativ hüququ dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, ümumi hüququn bir sahəsi kimi götürsək, tənzimlənməyən sahə sayılır. Hüququn və ya biznesin konkret sahəsi⁷² münasibətində "tənzimlənən" sahə dedikdə dövlətin bu sahəyə daha çox və birbaşa müdaxilə etməsini nəzərdə tuturuq və adətən həmin sahəyə gündəlik nəzarət edən hansısa dövlət orqanı mövcud olur. Misal üçün, bank, sığorta və ya qiymətli kağızlar sahəsi tənzimlənən sahələrdir: bunları tənzimləyən çoxsaylı qanun, qaydalar və konkret

⁷⁰ ABŞ-da hüquqi şəxslərə aid ümumi qanunvericilik, yəni Azərbaycan Mülki Məcəlləsinin IV fəslində nəzərdə tutulan müddəalar kimi məsələlər ştat qanunvericiliyidir (federal deyil). Yəni ABŞ-da hər 50 ştatın ayrı-ayrılıqda hüquqi şəxslərə aid qanunvericiliyi var.

⁷¹ Qısa müzakirə üçün baxın: W. Allen et al *Commentaries and Cases on the Law of Business Organizations* 3rd Ed, səh. 88-92

⁷² "Sahə" dedikdə hüquqi şəxslər, müqavilə, daşınmaz əmlak, banklar, qiymətli kağızlar və s. nəzərdə tutulur.

dövlət orqanı mövcuddur. Ancaq korporativ hüquq hüququn bir çox digər sahələri kimi (misal üçün, müqavilə hüququ) *tənzimlənməyən* sahədir.

Əlbəttə, “tənzimlənen” və ya “tənzimlənməyən” sözlər hüquqi anlayış deyil, bunlar sadəcə hər hansı sahəni ümumi şəkildə təsvir etmək üçün istifadə olunan ifadələrdir. Bu anlayışlar nisbi xarakter daşıyır⁷³. Biz bu yazıda korporativ hüquqa münasibətdə ilk növbədə “tənzimlənen” dedikdə imperativ normaları başa düşürük.

Dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da korporativ hüquq, demək olar ki, tənzimlənməyən sahədir – Azərbaycanda hüquqi şəxslərə gündəlik nəzarət edən hər hansı dövlət orqanı mövcud deyil. Ancaq bizdə bəzən başqa təsəvvür yaranır. Bunun da bir sıra səbəbləri var. Səbəblərdən biri Azərbaycanın hüquqi şəxslərə dair qanunvericiliyində imperativ normaların bir qədər çox olmasıdır. Buna qeydiyyat orqanı olan Vergilər Nazirliyinin özünün qeydiyyat funksiyasına ciddi yanaşmasını əlavə etsək, deyə bilərik ki, korporativ hüququn tənzimlənen sahə olması təəssüratı heç də əsassız deyil.

Bəs fərqi nədir: tənzimlənilir, yoxsa tənzimlənmir? Bu məqamda məsələnin iqtisadi aspektinə və bir qədər də nəzəriyyəyə (söz verirəm, nəzəriyyə çox olmayacaqdır!) diqqət yetirək.

Bazar və tənzimlənmə

Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra biz “bazar iqtisadiyyatı”nı geniş müzakirə etməyə başladıq. Adından da göründüyü kimi, bazar iqtisadiyyatı bazara əsaslanan iqtisadiyyatdır. Bilirik ki, **bazar** dedikdə hər hansı mal və ya xidmətin satıcılarının və alıcılarının məcmusu və görüşdüyü yer başa düşülür. Misal üçün,

⁷³ Əslində tənzimləməni bir kontinuum kimi təsəvvür etmək olar. Bu kontinuumun sonunda heç bir tənzimləmə (və ya “0” tənzimləmə) durmur, digər sonunda isə bütün addımların və hərəkətlərin tənzimlənməsi durur.

almanın bazarı dedikdə hər hansı bir ərazidə (misal üçün, Bakı şəhərində) olan almaların satıcıları və alıcıları nəzərdə tutulur.

Bazarı məhz tələb və təklif formalaşdırır. Bazara alıcıların və satıcıların görüşdüyü yer kimi verdiyimiz tərifini bir qədər başqa formada da ifadə etmək olar: bazar hər hansı bir mala və ya xidmətə dair tələblərin və təkliflərin görüşdüyü yerdir. **Tələb** dedikdə bazarda olan alıcıların almaq istədikləri və almaq iqtidarında olduqları hər hansı növ malların və ya xidmətlərin sayını başa düşürük. **Təklif** isə bazarda olan satıcıların sata bildikləri və ya satmaq iqtidarında olduqları hər hansı növ malların və ya xidmətlərin sayıdır. Tələb və təklifin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində *qiymət* meydana çıxır⁷⁴.

Sovetlər Birliyinin iqtisadi ideologiyasına əsasən kimə, nə, və nə qədər lazım olduğu barədə dövlət qərar verməli idi. Misal üçün, dövlət qərar verirdi ki, bu il ölkə üçün 1 ton alma lazımdır. Digər formada desək, Sovet iqtisadiyyatında dövlət tələb və təklifi özü müəyyən edərək bazarı əvəzləyirdi və bütün iqtisadi əlaqələri formalaşdırmalı idi. Bazar iqtisadiyyatında isə tələb və təklif heç bir şəxsin subyektiv iradəsindən asılı olmayaraq, insanların bir-biriləri ilə əlaqəsi nəticəsində formalaşır. Buradan göründüyü kimi, bazar iqtisadiyyatının əsas xüsusiyyəti iqtisadi əlaqələrin, ən azından nəzəriyyədə, məhz heç bir konkret şəxsin müdaxiləsi olmadan azad şəkildə formalaşmasıdır.

Nəticə etibarilə, bazar tənzimləyici rol oynayır – iqtisadi maraqlar, tələb, təklif və onların qarşılıqlı əlaqəsi əsasında formalaşan qiymət mühüm tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirərək insanların hərəkətlərini müəyyən istiqamətə yönəldir. Misal üçün, əgər mən alma satmaqla məşğulamsa, digər məsələlərlə yanaşı, almanın harada (misal üçün, Bakıda və ya Şəkiddə) və hansı qiymətə (misal üçün, 5 və ya 10 AZN) satılması barədə qərar qəbul etməliyəm. Rəqabətli bazar iqtisadiyyatı şəraitində mən bu məsələlər barədə qərar verməkdə tam azad deyiləm: bazar və iqtisadi faktorlar, o cümlədən bazarda almalara olan tələb ən

⁷⁴ Baxın, misal üçün, N. Gregory Mankiw, Principles of Macroeconomics (5th Ed),

azından məni müəyyən qərarlar qəbul etməyə yönəldir. Nəticədə, bazar iqtisadi əlaqələrin və ümumiyyətlə, cəmiyyətdə insanlar arasında münasibətlərin müəyyən strukturunu və ya daxili qaydasını yaradır – və bu halda deyirlər ki, bazar *özü-özünü tənzimləyir*. XVIII əsrdə yaşamış görkəmli şotland iqtisadçısı Adam Smit özünün "*Millətlərin zənginliyi*" ("*Wealth of Nations*", 1776) adlı əsərində "*görünməyən əlin*" (*invisible hand*) bütün iqtisadiyyatı idarə etdiyini söylədikdə məhz bazarın bu tənzimləyici funksiyasını nəzərdə tuturdu.

Ticarət məhz bazar şəraiti olduqda mümkündür və iqtisadçılar əzəldən qəbul etmişlər ki, ticarət hər kəsin vəziyyətinin iqtisadi cəhətdən yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır. O cümlədən bazar ona imkan verir ki, insanlar (1) dünyada olan məhdud resurslardan səmərəli istifadə etsinlər və (2) bu məhdud resurslar insanlar arasında effektiv paylansın. Bazarın tənzimləyici və resursların effektiv paylayıcı əhəmiyyətini göstərmək üçün aşağıdakı misalı diqqətinizə çatdırırıq:

Misal: Əgər A və B ikisi də həm dondurma, həm də şokolad düzəldə bilərsə, ancaq A dondurmanı B-yə nisbətdə daha az xərc çəkməklə, B isə şokoladı A-ya nisbətdə daha az xərc çəkməklə düzəldə bilərsə, o zaman bazar şəraitində A dondurma, B isə şokolad düzəldəcək və onlar ticarət əlaqəsinə girərək birbirlərini dondurma və şokoladla təmin edəcəklər.

Mükəmməl bazar şəraitində dövlətə heç bir ehtiyac yoxdur⁷⁵, çünki yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bazar özü hər şeyi tənzimləyir. Mahiyyət etibarilə, mükəmməl bazar iqtisadiyyatı onu ehtiva edir ki, dövlət ictimai əlaqələrə heç bir müdaxilə etmir və insanlar yalnız iqtisadi faktorları rəhbər tutaraq hərəkət edirlər. Bu, çox gözəldir, deyilmi? Hər halda, harada olmasına baxmayaraq, heç kəs dövlətin və ya digər şəxsin onun azadlığına (o cümlədən iqtisadi azadlığına) müdaxilə etməsini istəmir. Ancaq yeganə problem odur ki, reallıqda mükəmməl bazar mövcud deyildir!

⁷⁵ Hüquqi və iqtisadi ədəbiyyatda bəzən dövlət müdaxiləsindən azad şəraiti fransız sözü olan "*laissez-fair*"lə ifadə edirlər.

Mükəmməl bazar o bazardır ki, orada:

- Kifayət qədər alıcılar və satıcılar var və bazarda rəqabət mövcuddur;
- Yan təsirlər (və ya xarici təsir, ingiliscə: “*externality*”) yoxdur;
- Bütün mallar və xidmətlər haqqında tam informasiya var (xüsusən, informasiya asimmetriyası yoxdur);
- Əqdlə bağlı xərclər (ing.: “*transaction costs*”) yoxdur və ya çox azdır və s.

Ancaq realıqda bu, fərqlidir: bazar mükəmməl deyil və ingilis dilindən birbaşa tərcümə etsək, bazar da hərdən “işləmir” (ing.: “*markets fail*”). Yuxarıdakı bazar haqqında ehtimalları götürsək, bilirik ki, müasir dövrdə bazarda rəqabəti məhdudlaşdıran və monopoliya şəraiti yaradan tendensiyalar mövcuddur. Hər hansı iqtisadi fəaliyyətin adətən mənfi və ya müsbət yan təsirləri olur. Mallar və xidmətlər haqqında tam məlumat olmaya da bilər: bir tərəfdə çox məlumat olduğu üçün üstünlüyündən sui-istifadə edə bilər. Məsələn, almanın satıcısında almanın keyfiyyəti haqqında daha çox məlumat var, nəinki alıcıda – bu halda deyirlər ki, bazarda “*asimmetrik informasiya*” mövcuddur⁷⁶. Digər hallarda məlumat probleminin başqa forması *qeyri-müəyyənlikdir*. Bu boşluqları aradan qaldırmaq üçün bazara qanunla nəzərdə tutulan qaydada müdaxilə edilir. Məsələn, üçün, dövlətin antiinhisar siyasəti bazarda monopoliyanın (və ya oliqopolianın) yaranmasının qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Digər bir misal: dövlətin istehlakçıların hüquqları ilə bağlı qəbul etdiyi qanunların məqsədlərindən biri informasiya asimmetriyasını aradan qaldırmaqdır⁷⁷.

Planlı iqtisadiyyat olan Sovet iqtisadiyyatı ilə bazar iqtisadiyyatı arasında dövlətin müdaxiləsi baxımından fərq çox böyükdür. Planlı iqtisadiyyat, ümumiyyətlə, bazarı inkar edirdi. Əksinə, bazar iqtisadiyyatında dövlətin müdaxiləsi bazarı dəstəkləmək məqsədi daşıyır (ən azından məqsəd bundan

⁷⁶ George A. Akerlof, The Market for “Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 84, No. 3. (Aug., 1970), səh. 488-500

⁷⁷ Daniel H. Cole and Peter Z. Grossman, Principles of Law and Economics (2005) səh. 13-19

ibarətdir!... nəticə isə daim müzakirə obyektidir). Dövlət müdaxilə etməklə ümid edir ki, bazarda olan boşluqları və ya işləməyən sahələri düzəldəcək. Buna baxmayaraq, bazar iqtisadiyyatında dövlətin müdaxiləsinin dərəcəsi daima müzakirə olunan məsələlərdən biridir. Nəzəri cəhətdən elə ola bilər ki, dövlət o qədər hər hansı sahəni tənzimləyə bilər ki, funksional baxımdan planlı iqtisadiyyatla bu cür tənzimlənən sahənin arasında fərq cüzi olar. Bazara müdaxilə özü-özlüyündə müəyyən bazar tendensiyalarına təsir etmək deməkdir və şübhəsiz ki, çox vaxt bu müdaxilələrin “yan təsirləri” əmələ gəlir. Bu nöqtəyi nəzərdən ümumi qəbul olunmuş yanaşmaya əsasən dövlət yalnız zəruri olan zaman və həcmdə bazara müdaxilə etməlidir.

Nəzəriyyə praktikada

Gəlin indi də bazar və tənzimləmə haqqında nəzəriyyəni Azərbaycanın hüquqi şəxslər haqqında qanunvericiliyinə tətbiq edək. Qısaca qeyd etmək istərdim ki, hüquq və iqtisadiyyat ədəbiyyatında şirkətlər (və ya hüquqi şəxslər) dövlət kimi bazara alternativ mexanizm kimi çıxış edir⁷⁸. Biz bu faktoru nəzərə almırıq (əsas götürmürük).

Qeydiyyat

Demək olar ki, qeydiyyat tənzimləmənin bir formasıdır. Dövlətin qeydiyyat aparması qeydiyyat obyektinə nəzarət etmək deməkdir. Azərbaycan qanunvericiliyində ortaqlıqların yaranması üçün qeydiyyatın məcburiliyi diqqətçəkən məsələlərdən biridir. Yəqin ki, ortaqlıqlara münasibətdə qeydiyyatın məcburi olmasına inkişaf etmiş dövlətlərdə nadir hallarda rast gəlmək mümkündür (əgər ümumiyyətlə, mümkündürsə). ABŞ-da bir çox

⁷⁸ Bu nəzəriyyəni məşhur iqtisadçı alim Ronald Koza özünün "Nature of the Firm, *Economica* Vol. 4" (1937) məqaləsində geniş müzakirə etmişdir.

ştatlarının qanunvericiliyinə əsasən ortaqlıq yaratmaq üçün qeydiyyat, formal müqavilənin bağlanması və bəyan olunması belə tələb olunmur.

Mahiyyət etibarilə iki və ya daha çox şəxs birlikdə sahibkarlıqla məşğul olduqda (şərik bizneslə) hər hansı qeydiyyatdan keçib-keçməməsindən asılı olmayaraq, onlar artıq ortaqlıq yaratmış olurlar. Çox vaxt qeyd edirlər ki, ortaqlıq hüquqi şəxs deyil. Bu fikir universal qəbul olunmasa da⁷⁹, ortaqlıqların hüquqi şəxs olmaması barədə fikir bizə çox şeyi deyir. Bu, o deməkdir ki, iki şəxs birlikdə fəaliyyət göstərdikdə onlar nəticədə üçüncü şəxsi – hüquqi şəxsi – yaratmırlar. A və B-nin ortaqlığı elə A və B özləridir – AB ortaqlığı üçüncü şəxs (hüquqi şəxs) deyil.

Azərbaycanda nadir hallarda qeydiyyata alınmış ortaqlığa rast gəlmək olar. Ancaq bu, o demək deyil ki, bazarda tam ortaqlıqlar yoxdur. Biz bilirik ki, Azərbaycanda şirkət yaratmadan şərik bizneslə məşğul olanlar çoxdur. Demək olar ki, bu cür qeydiyyata alınmayan ortaqlıqların arasında olan münasibətlər bazarla və müqavilələrə dair müddəalarla tənzimlənir⁸⁰.

ABŞ və dünyanın bir sıra dövlətlərində mövcud olan ortaqlıqlar haqqında qanunvericiliyin məqsədi daha çox ortaqlar (iştirakçılar) arasında müqavilə olmadıqda və ya olan müqavilə məsələni tənzimləmədikdə yaranan mübahisələri həll etməkdir. Ancaq ortaqlar öz münasibətlərini müqavilə ilə tənzimləməkdə azaddırlar. Bu məqsədlə də ortaqlıqlara aid bir çox müddəalar dispozitiv olmalıdır. Məsələn, dispozitiv qaydaya əsasən iştirakçılar arasında gəlirlər onların qoyduğu mayaya proporsional (mütənasib) bölüşdürülür. Ancaq müqavilə ilə bunu dəyişmək mümkündür. Bu, Azərbaycan qanunvericiliyində də belədir⁸¹.

MMC və SC-lərin qeydiyyatı: Mahiyyət etibarilə və funksional baxımdan MMC ortaqlığın bir formasıdır. Yeganə əsas fərq məsuliyyətin məhdud olmasıdır. Bir

⁷⁹ Baxın, misal üçün, H. Hansmann, R. Kraakman, Essential Role of Organizational Law, 110 Yale L.J. 387 (2000)

⁸⁰ Bu faktiki ortaqlıqlar daha çox birgə fəaliyyət formatına oxşayır, Rusiya hüququndakı *sadə* ortaqlıq analoqu.

⁸¹ MM-in 74-cü maddəsi

çox dövlətlərdə olduğu kimi, Azərbaycanda da MMC-lər qeydiyyatata alınır. Biz burada qeydiyyatata ehtiyacın tarixi və necə yarandığı barədə fikir söyləyə bilmirik. Ancaq, zənnimcə, hazırda səbəblərdən biri məhz MMC-də məsuliyyətin məhdud olmasıdır. MMC ayrıca və öz iştirakçısının şəxsiyyətindən asılı olmayan hüquqi şəxsiyyətdir. Ortaqlıq müflis olan zaman kreditorlar onun iştirakçılarında borcun ödənilməsinə tələb edə bilərlər – yəni ortaqlığın borcları onun iştirakçılarının borclarıdır və onlar bu borcları üzərilərindən asan götürə və ya ondan qaça bilməzlər. MMC isə fərqlidir: MMC-nin borcları yalnız MMC-yə aiddir, onun iştirakçılarının borcları deyil. Əgər MMC qeydiyyatdan keçməsə, o zaman MMC-ni axtarıb tapmaq da çətin olar, çünki hüquqi şəxs sadəcə bir “fiksiyadır”;⁸² o, yalnız kağızlarda və insanlara münasibətində mövcuddur. Qeydiyyat isə həmin şəxsin mövcud olmasını təsdiq edir. Bu arqumenti SC-yə də tətbiq etmək olar. Bu halda biz deyirik ki, MMC və SC-lərə münasibətdə qeydiyyat bazarı dəstəkləyir və boşluqları doldurur.

Niyə ortaqlıq?

MMC və SC mövcud olduğu bir dövrdə ortaqlıqlara nə ehtiyac var? Bu suala birmənalı cavab tapmaq çətin olsa da, ortaqlıqların xeyrinə bir sıra faktorları qeyd etmək olar. ABŞ-da yaranan praktikaya nəzər yetirsək, görürük ki, orada bir sıra professional xidmətləri (misal üçün, hüquq, tibbi, mühasibatlıq və s. xidmətləri) birlikdə təklif edən şəxslər ortaqlıq kimi birləşməyi üstün tuturlar. Ancaq adətən onlar da bu xidmətləri ABŞ-da mövcud olan *məhdud məsuliyyətli ortaqlıqlar* (ing.: *limited liability partnerships*) vasitəsilə edirlər.

Bununla belə, bir çox hüquqşünas alimlər hesab edirlər ki, səbəb ortaqlıqların “asan” olmasıdır. Burada biz ortaqlıqların yaradılması, daxili idarəçilik və gəlirə olan hüquqların və s. məsələlərin müqavilə əsasında tənzimlənmə bilməsi,

⁸² Fiksiya nəzəriyyəsi haqqında əvvəlki paraqraflarda danışmışıq

kapitalın qoyuluşu və ortaqlıqdan çıxarılması prosesinin asan olmasını qeyd edə bilərik. Misal üçün, ortaqlar tərəfindən birgə biznesə investisiyanın qoyulması və götürülməsi baxımından ortaqlığa daxil olan ortaqlar bir birlik daxilində birləşsələr də, mühasibatlıq baxımından onlar ayrı-ayrı şəxslər olaraq qalırlar. Ortaqlığın maliyyə hesabatlarında hər bir ortağın "kapitalı" da tərtib olunur. Burada hər bir ortağın qoyduğu investisiyanın həcmi və onun payına düşən gəlir göstərilir. Əgər ortağ ortaqlıqdan çıxmaq istəsə, o zaman o, bu kapital hesabatında göstərilən əmlakı və ya onun pulla dəyərini götürüb ortaqlıqdan çıxır.

Ancaq əsas üstünlük, fikrimizcə, qeydiyyatın tələb olunmamasıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, ABŞ-da ortaqlığın yaradılması üçün heç bir müqavilə belə tələb olunmur. Məhz qeydiyyatın məcburi olmaması burada böyük rol oynayır və ortaqlığın, demək olar ki, yeganə əsas üstünlüyünü təşkil edir. Əgər qeydiyyat tələb olunarsa, o zaman ortaqlığın əhəmiyyəti ciddi şəkildə itir.

Hüquqi şəxslərin tənzimlənmə(mə)si

Ortaqlıqlara aid məsələlərin bir çoxunu MMC-lərə də şamil etmək olar. Ən əsası odur ki, istər MMC, istərsə də ortaqlıq çox məhdud sayda iştirakçının birlikdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Yəni bu təşkilati-hüquqi formadan adətən o zaman istifadə edirlər ki, iştirakçıların sayı çox məhdud olur – misal üçün, 2-3 iştirakçı. Bunu ASC və yaxud ABŞ-da adlandırıldığı kimi korporasiyalarla müqayisə edək. ASC forması məhz geniş kütlədən nizamnamə (ing.: *equity capital*) kapitalı cəlb etmək üçündür. ASC-lər səhmlər buraxaraq onları geniş ictimaiyyətə satır və bununla kapital yığır. Misal üçün, "Microsoft" və "Apple" kimi şirkətlərin milyonlarla səhmdarları var. Əlbəttə, MMC-lərdə də iştirakçıların sayı kifayət qədər böyük olar bilər, misal üçün, 20 nəfər. Ancaq belə nisbətdə bu, o qədər də böyük rəqəm deyil.

Yuxarıda qeyd olunanların böyük əhəmiyyəti var. ASC-nin çoxsaylı səhmdarlarının böyük əksəriyyətinin ASC-nin nizamnamə kapitalında çox cüzi sayda payı olur. Belə olan halda, təkliddə onların səsləri heç bir şeyi həll etmir. Bu zaman deyə bilərik ki, onlar birləşə və razılaşıdırılmış addım ata bilərlər. Ancaq problem budur ki, onların birləşməsi heç də asan məsələ deyil. Riyazi dillə desək, burada “kollektiv tədbir problemi” (ing.: *collective action problem*) mövcuddur – yəni sayı çox olan şəxslərin razılaşıdırılmış addım atmaları çətindir. İnsanlar müəyyən bazar faktorları əsasında hər hansı korporasiyaya (ASC-yə) investisiya yatırır (yəni korporasiyanın və ya ASC-nin səhmlərini əldə edirlər). Ancaq buna baxmayaraq, yenə də korporasiyanın idarəçiləri öz vəzifələrindən sui-istifadə edə və investorların ziyanına qərarlar qəbul edə bilərlər. “Kollektiv tədbir problemi”ndən ziyan çəkən səhmdarlar pisniyyətli idarəçiləri kənarlaşdırmaqda çətinlik çəkirlər. Burada “bazar işləmir” və dövlətin müdaxiləsinə ehtiyac var. Baxmayaraq ki, səhmləri emissiya edən ASC və əldə edən investor bazar subyektləridirlər və özlərinin mənafeələrinə uyğun olaraq əqd bağlamaq iqtidarındadırlar, burada bazar mükəmməl deyil və üstünlük adətən ASC-nin idarəçisində olur.

ASC-lərə dair qanunvericilikdə imperativ və tənzimləyici normalar məhz çoxsaylı və təsiredici səs hüququna malik olmayan səhmdarları qorumaq məqsədi daşıyır (yəni dövlətin müdaxiləsinin məqsədi budur) – nə dərəcədə qorunması daim müzakirə obyektidir. Qeyd edək ki, bu problemin tənzimlənməsi Mülki Məcəllə kimi hüquqi şəxsləri (o cümlədən ASC-ləri) *ümumi* tənzimləyən qanunvericilik aktlarında deyil, məhz qiymətli kağızlara dair qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır. Elə yeri gəlmişkən, hesab edirik ki, ASC-lərə dair bir çox imperativ normaların Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulması arzuolunmazdır və bütün tənzimləyici normalar qiymətli kağızlar qanunvericiliyində nəzərdə tutulmalıdır. Səbəb isə budur ki, ASC-nin kapital toplamaq yönümlü olması heç də o demək deyil ki, hər zaman ASC-nin çoxsaylı

səhmdarları olur və olursa, kollektiv tədbir problemi yaşanır. Hər şeydən öncə ASC hüquqi şəxsin bir formasıdır və ciddi əsaslar olmadan onun səhmdarlarının müqavilə hüquqlarının məhdudlaşdırılması bazar imkanlarını məhdudlaşdırmaq deməkdir.

MMC və ortaqlıqlarda isə adətən iştirakçılar və ya ortaqlar korporasiyanın (və ya ASC-nin) çoxsaylı səhmdarlarının üzləşdikləri problemlərlə üzləşirlər. MMC-nin iştirakçısı MMC-yə daxil olmaq istədikdə, adətən onun imkanı var ki, MMC-nin digər iştirakçıları ilə birbaşa danışıq aparsın. Nizamnamə və ya iştirakçılar arasındakı müqavilədə hər hansı bənd iştirakçını qane etmədikdə, o, bu bəndin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi haqda danışıq apara bilər. Demək ki, MMC-lərdə və ortaqlıqlarda dövlətin müdaxiləsinə ehtiyac çox azdır, çünki iştirakçılar bazar prinsiplərini rəhbər tutaraq öz maraqlarına uyğun hərəkət edə bilərlər. Çünki bazar özü-özünü tənzimləmək iqtidarındadır.

Konkret maddələrdən misallar

Mülki Məcəllənin 90-1.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, MMC-nin hər bir iştirakçısının nizamnamə kapitalındakı payına uyğun mənfəət almaq hüququ var. Burada “uyğun” sözü aydın deyil, ancaq güman ki, qanunvericilikdə “mütənasib” və ya “proporsional” ifadələri nəzərdə tutulmuşdur. Deməli, Mülki Məcəllə MMC-nin iştirakçılarının MMC-nin mənfəətindən öz paylarına mütənasib gəlir əldə etmək hüququnu təmin edir. Mülki Məcəllənin MMC-lərə aid 90.6-cı maddəsinə nəzər salmaq. Bu maddəyə əsasən MMC-nin iştirakçıları nizamnamə kapitalında olan paylarına proporsional həcmdə MMC-yə əlavə pay qoya bilərlər ⁸³. Burada məqsəd aydındır: qanun iştirakçının mayasının “yuyulmasından” və ya azalmasından qoruyur. Məsələn, 1 yanvar 2012-ci ildə

⁸³ Etiraf edək ki, 90.6-cı maddənin dili ciddi anlaşılmaqlıq səbəb ola bilər – bu maddə MMC-lərin yeganə iştirakçısı olan hallar üçün istisna sayılmalıdır. Yeganə iştirakçının payı adətən 100 faiz olur və 100 faizə proporsional elə 100 faizdir. Nizamnamə kapitalı qiymətlə də ifadə olunur. Fərz etsək ki, A MMC-nin nizamnamə kapitalı 100 AZN-dir və A MMC-nin yeganə təsisçisi B 100 faizə malikdir, B nizamnamə kapitalını 100 AZN-nin 100 faizindən, yəni əlavə 100 AZN-dən artıq artıra bilməz. Əslində bu maddə yalnız MMC-də iki və ya artıq şəxs olan halların tətbiqi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

yaradılan “AB” MMC-nin nizamnamə kapitalı 100 AZN olmuşdur və onun iştirakçıları Alfa və Bettanın payları aşağıdakı kimi bölüşdürülmüşdür: Alfanın payı – 20 AZN ödədiyi üçün 20 faiz, Bettanın payı – 80 AZN ödədiyi üçün 80 faiz. Bir müddət sonra Betta özünün səs çoxluğu hüququndan istifadə edərək nizamnaməyə əlavə pay qoya və Alfanın nizamnamə kapitalındakı paylarını azalda bilər. Misal üçün, cəmi bir ay sonra 1 fevral 2012-ci ildə Betta nizamnamə kapitalına əlavə 50 AZN əlavə etsə (və bu qərar iştirakçıların səs çoxluğu ilə təsdiq olunsay), o zaman payların nisbəti dəyişir: 150 AZN-lik nizamnamə kapitalında Alfanın payı 13.33 faizə kimi azalır⁸⁴. 90.6-cı maddə bunun qarşısını alır.

Hər iki maddə (90-1.2 və 90.6) payçıların (adətən azlıqda olan payçıların) hüquqlarını qorumağa yönəlmişdir və tənzimləmənin məqsədi budur. Yuxarıdakı bazar və tənzimləmə haqqında müzakirələrimizə əsasən ehtimal edirik ki, adətən gəlirin bölüşdürülməsi və nizamnamə kapitalının artırılması məsələlərində “bazar işləmir” və ya özü-özünü tənzimləyə bilmir və bunun üçün də tənzimləməyə ehtiyac var.

Ancaq bu, doğrudanmı, belədir? Elə hallar və situasiyalar təsvir edə bilərik ki, orada bu cür müddəalar arzuolunmaz ola bilər.

Misal: Alfanın elektron kommersiyaya (internet vasitəsi ilə kommersiya fəaliyyəti) dair yüksək gəlir vəd edən potensial ideyası var. Bunun üçün ən azından 1000 AZN investisiya tələb olunur, Alfanın isə cəmi 200 AZN-i var. Biznes ideyası yeni və sınıxılmamış olduğundan banklar ona kredit ayırmaqda çətinlik çəkir və ayıra bilsələr belə, Alfa kredit götürmək fikrində deyil. Alfa Betta adlı bir investor tapır. İncəsənət Alfanın biznes ideyasına 800 AZN məbləğində investisiya yatırır bilər. Onlar Azərbaycanda nizamnamə kapitalı 1000 AZN olan MMC təsis etmək fikrindədirlər. Onlar düşünürlər ki, nizamnamə kapitalının 200 AZN-ini Alfa, qalan 800 AZN-i isə Betta ödəsin,

⁸⁴ A-nın ödədiyi kapital 20 AZN olaraq qalır və 150 AZN-də olan 20 AZN-in faiz nisbəti $(20 * 100) / 100 = 13.333$

nəticədə Alfa və Bettanın nizamnamə kapitalındakı payları müvafiq olaraq, 20 və 80 faiz həcmində bölüşdürülsün.

Bununla yanaşı, tərəflər gəlirləri bərabər (50X50) bölüşdürmək fikrindədirlər. Onlar hüquqi məsləhət üçün hüquqşünas H-ya müraciətə edirlər. H onlara izah edir ki, Mülki Məcəllənin 90-1.2-ci maddəsinə görə, gəlir paylara proporsional bölüşdürülməlidir və bu səbəbdən bu cür paylanma mümkün deyil. Alfa bundan narazıdır, çünki ideya məhz onunkudur və əgər buradan gəlir götürə biləcəklərsə, ən azından 50%-in ona çatmasını istəyir. Betta prinsip etibarilə buna etiraz etmir. H təklif edir ki, onlar nizamnamədə nizamnamə kapitalının 50X50 bölünməsinə nəzərdə tutsunlar. Ancaq Betta bununla razı deyil: o, biznesi uğursuz olarsa, MMC müflis elan olunan zaman MMC-nin yerdə qalan əmlakının 80 faizinə hüquqlarının olmasını istəyir. Bundan əlavə, Betta istəyir ki, MMC müflis elan olunmazdan əvvəl öz payını götürərək MMC-dən çıxmaq və ya digər şəxsə satmaq istəsə, qoyduğu investisiyanın bazar qiymətindən aşağı olmayan qiymətini əldə edə bilsin⁸⁵.

Bettanın bir qədər əsəbiləşdiyini görən H təklif edir ki, Betta yatırdığı investisiyanın 200 AZN-ini nizamnamə kapitalı şəklində qoysun, qalan 600 AZN-i yaranmış MMC-yə borc versin. Alfa bununla razı deyil, çünki digər məsələlərlə yanaşı, biznes uğursuz olduğu zaman onun MMC-nin qalan əmlakından pay götürmək ehtimalı azalır.

Bu misal sadəcə illüstrasiya məqsədi daşıyır; Alfa və Bettanı tam və ya qismən razı salacaq başqa mexanizmlər qurmaq olar. Bununla belə, ümid edirik ki, bu qısa misal bazar və tənzimləmənin necə işlədiyini barədə ümumi təsəvvür yarada bildi.

⁸⁵ Bunun geniş izahı bizi bir sıra müasir maliyyə konsepsiyalarının müzakirəsinə aparacaqdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə liberal korporativ hüququn əhəmiyyəti böyükdür. Əlbəttə, sahibkarlar ilk növbədə maliyyə və digər iqtisadi faktorları nəzərdə keçirərək qərarlar qəbul edirlər – onların çox az hissəsi bazar və tənzimləmə nəzəriyyəsi barədə düşünürlər. Ancaq heç şübhəsiz ki, korporativ hüquq sahibkarların bu cür qərarlarına ciddi təsir göstərə bilər və iqtisadi qərarların qəbulunda mühüm bir faktor kimi çıxış edə bilər.

Fəsil II. Şirkətlərin (korporasiyanın) növləri

Şirkətlər və ortaqlıqlar

Şirkətlərin (korporasiyaların) müxtəlif növlərinin əlamətlərini aydınlaşdırmazdan öncə onların şirkət hesab edilməyən ortaqlıqlarla ümumi və fərqləndirici xüsusiyyətlərini qeyd etmək istərdik.

Ortaqlıqların⁸⁶ və şirkətlərin əsas ümumi xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Ortaqlıq kommersiya təşkilatıdır, gəlir götürmək məqsədi daşıyan və ümumi fəaliyyət qabiliyyətinə malik olan hüquqi şəxsdir. Ortaqlıq da şirkət kimi qadağan olunmayan istənilən növ fəaliyyətlə məşğul ola bilər.
- Ortaqlıq və şirkət iştirakçıları aralarında hissələrə bölünmüş nizamnamə kapitalına (ortaqlıqda şərikli kapital adlandırılır) malikdirlər. Şirkətdə olduğu kimi ortaqlıqda da kapitaldakı hissə iştirakçının ortaqlığın əmlakına mülkiyyət (əşya) hüququ vermir, çünki qanuna görə, əmlaka aid mülkiyyət hüququ hüquqi şəxsin özünə məxsusdur. Nizamnamə kapitalında hissənin (payın) olması iştirakçının ümumi paylı mülkiyyətini yaratmır.

⁸⁶ Ortaqlıqlarda konkret şəxsin iştirakı və şəxsiyyət faktoru vacib rol oynadığından, hüquq elmində ortaqlıqlar şəxslərin birləşməsi kimi xarakterizə edilir. Xatırladaq ki, şirkətlərdə (kapital birləşməsi) konkret səhmdarın (şəxsiyyət faktoru) iştirakı vacib hesab edilmir.

Ortaqlıqların şirkətlərdən əsas fərqləri aşağıdakılardır:

- Ortaqlığın borcları üçün iştirakçılar birgə məsuliyyət daşıyır, borclarını ödəmək üçün ortaqlığın əmlakı çatışmadıqda öz əmlakları ilə cavabdeh olurlar. Şirkətin borclarına isə onun səhmdarları (iştirakçıları) cavabdeh deyillər və ancaq onlara aid olan hissələrin (səhmlərin) dəyəri həddində zərər riski daşıyırlar. Şirkət öz kreditorları qarşısında səhmdarların (iştirakçıların) əmlakı ilə deyil, yalnız özünə aid əmlakla cavabdehdir.

- Şirkətdə iştirak ortaqlığa nisbətən daha sərbəst ötürülür. Səhmdarların (iştirakçıların) öz səhmlərini (paylarını) kənar şəxslərə özgəninkiləşdirməklə şirkətdən çıxışı onların azad iradə ifadəsinə əsaslanır və digər səhmdarların (iştirakçıların) və idarəetmə orqanlarının razılığını tələb etmir. QSC-də və MMC-də səhmlərin və payın alınmasında üstünlük hüququ öz səhmlərini və ya paylarını satan iştirakçının digərlərinin razılığını alması kimi qiymətləndirilməməlidir. Bu, satılan səhmlərin (payın) üçüncü şəxsə təklif olunan qiymətə almaq hüququnu özündə əks etdirir. MMC-də payların azad ötürülməsinə daha sərt məhdudiyyətlər qoyulub, lakin bu da son nəticədə iştirakçıların öz paylarını güzəşt etməsini və şirkətdən çıxmasını istisna etmir. Səhmdarlar (iştirakçılar) tərkibinin dəyişməsinə rəğmən, şirkətlər öz fəaliyyətlərini davam etdirirlər.

Ortaqlıqlarda isə şəxs (fərd) elementi çox əhəmiyyətli olduğundan təsis müqaviləsində və ya qalan ortaqların razılaşmasında başqa şey nəzərdə tutulmadığı halda, ortaqların tərkibinin dəyişməsi ortaqlığın fəaliyyətinin dayandırılması ilə nəticələnir.

- Ortaqlığın işlərini bilavasitə ortaqlar özləri aparırlar. Ümumi qaydaya görə şirkətin əksəriyyət qərarları iştirakçılar deyil, idarəetmə orqanları tərəfindən verilir. Şirkəti idarə etmək hüququnu səhmdarlar yalnız nəzarət orqanlarında və ya onların formalaşmasında iştirak yolu ilə həyata keçirə bilirlər. Məsələn,

ümumi yığıncaqda iştirak etməklə və ya DŞ-na öz nümayəndəsini seçmək yolu ilə. Bu qaydadan istisna yalnız “yeganə iştirakçısı olan şirkətin” idarəetməsinin təşkili hesab olunur ki, burada şirkətlər öz yeganə iştirakçısının (səhmdarının) vasitəsilə hüquq və öhdəliklər əldə edə bilər.⁸⁷

- Ortaqlıqlar haqqında qanunvericilik, şirkətlərə aid qanunvericiliklə müqayisədə daha liberaldır və dispoitiv normalar da çoxdur. Əsas və yeganə təsisedici sənəd ortaqlığın nizamnaməsidir hansını müəyyən formada ortaqlar arasındakı müqavilə kimi qiymətləndirmək olar. Şirkətlər mürəkkəb idarəetmə strukturuna malik olan korporativ strukturdur, fəaliyyətini qanunvericiliyin imperativ normaları və nizamnaməsi, bir sıra hallarda isə daxili sənədlərlə tənzimləyir. Çox sayda səhmdarları (iştirakçıları) olan şirkətlərdə səhmdarlar idarəetmədən uzaq olduqlarından onların maraqlarını qorumaq məqsədi ilə bir çox məsələlər imperativ normalarla tənzimlənilir.

Azərbaycan biznes təcrübəsində ortaqlıqlar geniş yayılmamışdır. Hesab edirik ki, onun səbəbi ortaqlığın öhdəliklərinə görə iştirakçıların birgə məsuliyyəti olduğu zaman qanunvericilikdə bu təşkilati-hüquqi formalar üçün imtiyazların (əsasən də vergi) olmamasıdır. Əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, bəzi ölkələrdə ortaqlıqlar hüquqi şəxs hesab edilmir, lakin həmin ölkələrin qanunvericilikləri ortaqlıqları tənzimləyən xüsusi normalarla yanaşı, vergi qoyma məsələsində daha liberal yanaşaraq korporasiyalara aid vergi növlərini ortaqlıqlara tətbiq etmirlər. Ortaqlıqların hüquqi şəxs kimi tanındığı bir sıra xarici yurisdiksiyalarda belə, ortaqlıqların vergiyə cəlb edilməsi korporasiyaların (şirkətlərin) vergiyə cəlb olunmasından fərqlidir. Əsas xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, ortaqlıqlar (hüquqi şəxs hesab edilib-edilmədiyindən asılı olmayaraq) adətən şirkətlərə aid mənfəət vergisini ödəmir. Həmçinin əldə olunmuş mənfəət ortaqlar arasında bölüşdürüldükdə, həmin məbləğlərdən dividend vergisi tutulmur.

⁸⁷ Yeganə iştirakçısı olan şirkətlərdə adətən bütün idarəetmə orqanlarının funksiyalarını məhz həmin yeganə iştirakçı həyata keçirir.

Azərbaycanda isə ortaqlıqların hüquqi şəxs hesab edilməsi ilə yanaşı, ortaqlıqlara mənfəət və dividend vergisi kimi korporativ vergi növləri tətbiq olunur. Nəticədə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün ortaqlıqlardan istifadəyə heç bir iqtisadi lüzum qalmır.

Səhmdar cəmiyyəti

Qanunvericiliyə əsasən SC – nizamnamə kapitalı müəyyən sayda səhmlərə bölünmüş kommersiya təşkilatıdır.⁸⁸ Sahibkarlıq fəaliyyətinin bu təşkilati-hüquqi formasının fərqləndirici xüsusiyyəti nizamnamə kapitalının emissiya qiymətli kağızlar – səhmlər hesabına formalaşmasıdır.

SC-nin iştirakçıları – səhmdarlar – şirkətin öhdəliklərinə görə cavab vermirlər və yalnız onlara məxsus səhmlərin dəyəri həddlərində şirkətin fəaliyyəti ilə bağlı zərər riski daşıyırlar. Bu qiymətli kağızların kifayət qədər asan özgəninkiləşdirilmə və əldə edilməsi geniş insan dairəsinin kapitalının cəlb edilməsi üçün şərait yaradır. Bu, investorların kapitallarının bir neçə SC-nin səhmləri arasında paylanmasına və nəticədə zərər riskinin azalmasına imkan verir. Səhmdarın SC-nin tərkibindən ayrılması ona aid olan mülkiyyətin və ya onun pul ekvivalentinin verilməsi ilə yox, yalnız ona məxsus olan səhmlərin özgəninkiləşdirilməsi ilə mümkündür. İlk formalaşmış kapitalın toxunulmazlığını qorumaq və onu iştirakçılar arasında bölmək riski olmadan artırmaq mümkünlüyü SC-ni MMC və ƏMC⁸⁹ ilə müqayisədə daha üstün struktur hesab etməyə imkan verir.

SC-nin fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nizamnamə kapitalı səhmdarlar tərəfindən əldə olunmuş səhmlərin nominal dəyərindən ibarət olur və bir emissiya çərçivəsində buraxılan səhmlərin nominal dəyəri bərabər olmalıdır.

⁸⁸ MM-nin 98.1. maddəsi

⁸⁹ Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət və Əlavə məsuliyyətli cəmiyyət

Səhmlərin sənəd formasında buraxılması ilə yanaşı, səhmlərin tədavül imkanlarının artırılması məqsədi ilə səhmlərin sənədsiz formada buraxılması da mümkündür. Sənədsiz qiymətli kağızla təsdiqlənmiş hüquqların həyata keçirilməsi və ötürülməsi üçün müvafiq qeydlərin xüsusi reyestrə öz əksini tapması yetərlidir. Bununla yanaşı, sənədsiz səhmin hüquqi təbiəti müzakirə mövzudur. Bu məsələ vacib praktiki əhəmiyyətə malikdir, çünki sənədsiz səhmin sahibinin hüquqlarının qorunması üsulu bundan asılıdır.

Səhmdar cəmiyyətinin tipləri

Açıq və qapalı səhmdar cəmiyyətləri

ASC və QSC-nin əsas fərqləndirici əlamətləri səhmlərin yerləşdirilmə şərtləri və qaydası, eləcə də səhmlərin özgəninkiləşdirilməsi və əldə edilməsi üzrə üstünlük hüquqlarından ibarətdir. ASC-nin səhmləri açıq yerləşdirilir və səhmdarlar məhdudiyyətsiz olaraq səhmlərini satmaq hüququna malikdirlər. QSC-nin səhmləri yalnız əvvəlcədən müəyyən olunmuş şəxslər arasında yerləşdirilir. QSC səhmdarları digər səhmdarlar tərəfindən satılan səhmlərin üçüncü şəxslərə təklif olunan qiymətə əldə edilməsində üstünlük hüququna malikdirlər. Digər səhmdarlar öz üstünlük hüququndan istifadə etmədikdə səhmdarlar tərəfindən satılan səhmlərin alınmasında üstünlük hüququna QSC özü də malik ola bilər (MM-nin 101-ci maddəsi). Bu hüquq şirkətin nizamnaməsində əks olunduğu halda, tətbiq edilə bilər. Ümumiyyətlə, bir sıra məsələnin məhz şirkətin nizamnaməsi ilə müəyyənləşdirildiyini nəzərə alaraq sahibkarlar biznesin qurulması mərhələsinə kifayət qədər ciddi yanaşmalıdırlar, qanunvericiliyin ümumi normalarını nizamnamələrdə təkrarlamaq təcrübəsindən qaçaraq onların tələblərinə cavab verən və gələcəkdə yarana biləcək risklərin azaldılmasına yönələn daha peşəkar hüquqi konstruksiyalardan istifadə etməlidirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, QSC-də səhmdarların səhmləri

əldə etməkdə üstünlük hüququnu müəyyən edən norma imperativ xarakter daşıyır və o, təsis müqaviləsi və ya nizamnamə ilə məhdudlaşdırıla bilməz.⁹⁰

Beləliklə, QSC-nin səhmdarları və müəyyən hallarda şirkətin özü səhmdarlar tərəfindən satılan səhmləri əldə etmək üçün üstünlük hüququndan istifadə etmək istədikləri halda, onlar səhmləri üçüncü şəxsə təklif olunan qiymətlə almağa razılaşmalıdırlar. Əgər şirkət və ya digər səhmdarlar tərəfindən satılan səhmlərə görə təklif etdikləri qiymət üçüncü şəxsə təklif olunan qiymətdən aşağıdırsa, onda səhmdar səhmlərini digər şəxsə satmaq hüququna malik olur.

Öz səhmlərini üçüncü şəxsə satmaq arzusunda olan səhmdar bunu digər səhmdarlara və şirkətə yazılı şəkildə bildirməli və səhmin satışının qiyməti və digər şərtləri qeyd etməlidir.

Hesab edirik ki, bu halda bildiriş müqavilə bağlanması haqqında təklif (oferta) kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki o, ofertanın bütün əlamətlərinə cavab verir: konkret şəxslərə ünvanlanıb, bütün zəruri şərtlərə malikdir. Əgər səhmdarlar (və ya şirkət) 30 gün⁹¹ ərzində satışa çıxarılan bütün səhmlərin əldə olunması üzrə üstünlük hüququndan istifadə etməzlərsə, onda səhmlər şirkətə və onun səhmdarlarına bildirilmiş qiymət və şərtlərlə üçüncü şəxsə satıla bilər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, QSC-nin səhmlərinin əldə edilməsi üzrə üstünlük hüququ səhmdarın səhmləri pulsuz özgəninkiləşdirməsi (bağışlama müqaviləsinə əsasən) və ya səhmlərin vərəsəlik qaydasında digər şəxsin mülkiyyətinə keçməsi hallarında tətbiq olunmur.

Hesab edirik ki, üstünlük hüququ pozularaq bağlanmış alqı-satqı müqaviləsi etibarsız hesab edilməməlidir, çünki ilk növbədə müqavilələrin etibarsız hesab edilməsi üçün əsaslar qanunvericilikdə qeyd edilib və həmin siyahıda üstünlük hüququnun pozulduğuna görə əqdin etibarsız hesab edilməsi haqqında norma yoxdur. Bununla yanaşı, üstünlük hüququnun pozulması ilə bağlanmış əqdi

⁹⁰ MM-nin 101.1-ci maddəsi

⁹¹ MM-nin 101.1-ci maddəsi

əhəmiyyətsiz də hesab etmək olmur, çünki MM-də yalnız yalan və uydurma əqdlər əhəmiyyətsiz əqdlərə aid edilib. Qeyd edək ki, MM-də əvvəl 338-ci maddə mövcud idi və orada qeyd edilirdi ki, MM ilə müəyyənləşdirilmiş qaydaları və qadağaları pozan əqd, əgər MM-də bu cür əqdin əhəmiyyətsiz olduğu müəyyənləşdirilməyibsə və ya pozuntunun digər nəticələri nəzərdə tutulmayıbsa, etibarsızdır. Bu norma mövcud olsa idi, üstünlük hüququnun pozulması ilə bağlanmış əqdin etibarsızlığını və ya əhəmiyyətsizliyini iddia etmək olardı. Lakin bu maddə 2005-ci ildə məcəllədən çıxarılmışdır⁹².

Hüquqi şəxslərə aid normalar arasında bu pozuntunun nəticələrinə dair heç bir norma olmadığından düşünürük ki, qanun analogiyası⁹³ üzrə paylı mülkiyyətdə satın almada üstünlük hüququna dair normaları tətbiq etmək məqsəduyğundur.⁹⁴ Beləliklə, səhmlər üstünlük hüququ pozularaq üçüncü şəxsə satıldıqda maraqlı şəxs (digər səhmdar, şirkət) məhkəmə qaydasında həmin səhmlərin alıcısının⁹⁵ hüquq və öhdəliklərinin ona keçirilməsini tələb etmək hüququna malikdir.⁹⁶ Maraqlı şəxs üç ay ərzində bu tələblə məhkəməyə müraciət edə bilər. Məhkəmələr üstünlük hüququnun pozulması ilə bağlı işlərdə bütün iştirakçıların maraqlarını qorumaq məqsədilə satılmış səhmlərin qiymətinə bərabər məbləği təminat üsulu kimi məhkəmənin depozit hesabına qoymağı alıcının hüquq və öhdəliklərinin özünə keçirilməsini tələb edən iddiaçıdan tələb etməlidir. Çünki məhkəmədə iddia qaldırması faktı onu ehtiva edir ki, üstünlük hüququ pozulmasa idi, iddiaçı həmin məbləği ödəməyə hazır idi. Yəni həmin depozit iddiaçının ödəmə qabiliyyətini sübut etmiş olur.

⁹² 24 iyun 2005-ci il 949-IIQD nömrəli "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa və həmin qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının Qanunu

⁹³ Maraqlıdır, görəsən, nə qədər məsələni analogiya ilə həll etmək məcburiyyətindəyik?

⁹⁴ Qeyd etmək istəyirik ki, bu normaın tətbiqi şirkətin (ya onun əmlakının) səhmdarların paylı mülkiyyəti olduğunu əsla ehtiva etmir. Burada əsas məqam ümumi paylı mülkiyyət məsələsi yox, həmin mülkiyyətin sahiblərinin satınalmada üstünlük hüququna malik olması faktıdır.

⁹⁵ Maddədə səhvən "alıcının" sözü əvəzinə "satıcının" sözü yazılıb.

⁹⁶ MM, maddə 218.1.

Həmçinin məhkəmə faktiki alıcının maraqlarını qorumuş olur, əks halda faktiki alıcı səhmləri və satıcıya ödədiyi pulu itirmiş olur. Bu, əlbəttə ki, ədalətsiz olar.

Müvafiq depoziti tələb etməklə məhkəmələr "lazımsız" iddialardan da qurtula bilirlər. Müəyyən hallarda satılan səhmlər üçün müvafiq qiyməti ödəmək imkanının olmamasına rəğmən, səhmdarlar sadəcə əlavə "baş ağrısı" yaratmaq məqsədilə məhkəməyə müraciət edirlər. Hesab edirik ki, eyni yanaşma MMC-nin payının alınmasında üstünlük hüququ pozulması haqqında məhkəmə mübahisələrində tətbiq edilməlidir.

ASC-nin və QSC-nin fərqləndirilməsinin növbəti meyarı QSC üçün iştirakçıların sayı üzrə müəyyən olunmuş məhdudiyyətdir ki, buna uyğun olaraq, sonuncuda 50-dən çox səhmdar ola bilməz.⁹⁷

Açıq və qapalı SC-lərin növbəti fərqi ASC-də işlərin açıq şəkildə aparılmasının zəruriliyindən ibarətdir: illik hesabat, illik mühasibatlıq hesabatı, emissiya prospekti, səhmdarların ümumi yığıncağının keçirilməsi haqqında və sair məlumatlar kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilməlidir. Bu tələblər açıq yerləşdirmə yolu ilə və ya fond birjasında açıq dövriyyədə olan səhmləri əldə edən potensial investorları və mövcud səhmdarları informasiya ilə təmin etmək məqsədini daşıyır. QSC öz fəaliyyəti haqqında müəyyən məlumatı yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda açıqlayır.

Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, SC-nin "açıq" və "qapalı" tipləri ayrı-ayrı təşkilati-hüquqi forma deyil. Hər iki tip bir təşkilati-hüquqi formanın çərçivəsində mövcuddur və SC-nin tipinin dəyişməsi hüquqi şəxsin yenidən təşkili kimi qiymətləndirilməməlidir. SC-nin tipinin dəyişməsi şirkətin ümumi yığıncağının qərarı ilə onun nizamnaməsinə dəyişikliklərin daxil edilməsi və müəyyən olunmuş qaydada dövlət qeydiyyatından keçməsi ilə həyata keçirilir. Qeyd edək

⁹⁷ Nazirlər Kabinetinin 224 №-li Qərarı, 23.12.2000

ki, MM-in 100-cü maddəsində səhmdarların sayının il ərzində 50-ni aşdığı hallarda QSC-nin ASC-yə çevrilməsi zəruriliyi haqqında imperativ norma mövcuddur. Hesab edirik ki, həmin maddədə “çevrilmə” ifadəsinin istifadəsi düzgün deyil, çünki MM-in 55-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş yenidən təşkilin bir forması ilə eyniləşdirilir.

Tiplərə görə təsnifatla yanaşı, qüvvədə olan qanunvericilik şirkətin fəaliyyət sahəsindən asılı olaraq, SC-ni növlərə ayırır. SC-lər fəaliyyət sahəsinə görə bank, investisiya və sığorta sahələrinə bölünür.

Bu sahələrdə fəaliyyət göstərən SC-ləri tənzimləyən xüsusi qanunlar olduğundan müəyyən məsələlər həmin qanunlarla tənzimlənir. Əlbəttə, bu zərurət həmin sahələrin iqtisadiyyat və maliyyə sistemi üçün vacibliyindən və buna görə də xüsusi nəzarətin olmasından irəli gəlir. Bir sıra digər məsələlərin MM-də ilə tənzimlənməsi ilə yanaşı, xüsusi qanunların normaları ilə MM normaları arasında ziddiyyətlər də ola bilər. Beləliklə, qanunları və digər normativ aktları müəyyən sahələrdə fəaliyyət göstərən SC-lərə tətbiq etdikdə diqqətli olmaq lazımdır.

Əksər SC-lər məlumatların açıqlanması ilə bağlı qanunvericiliyin tələblərinə riayət etmirlər. Əslində buna ehtiyac yoxdur, çünki əksər şirkətlərin "səhmdar cəmiyyəti" forması yalnız formal xarakter daşıyır və faktiki olaraq, MMC kimi fəaliyyət göstərir. Çünki məlumatın açıqlanması tələbi ilə yanaşı, səhmdar cəmiyyətləri öz iqtisadi funksiyalarını – qiymətli kağızlar bazarında səhmlərini açıq yerləşdirmək, fond birjasında səhmlərin dövriyyəsinə təşkil etmək – yerinə yetirmirlər. Real investisiya və fond bazarı olmadıqda, məlumatın açılması haqqında qanunvericiliyin tələbi barədə danışmaq mənasızdır.

Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət (MMC)

MMC – bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən təsis edilmiş, kapitalı nizamnamə ilə müəyyən edilmiş paylara bölünən şirkətdir. Nizamnamə kapitalının paylara

bölünməsi şirkətin əmlakını iştirakçılarının ümumi paylı mülkiyyətinə çevirmir və yalnız hər iştirakçının şirkətin idarəetməsində iştirak ölçüsünü (miqdarını), gəlir və ləğvetmə kvotasını müəyyən etmək məqsədini daşır. MMC bütün ona məxsus olan əmlakla öz öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşır və iştirakçılarının öhdəliklərinə cavabdeh deyil, iştirakçılar da öz növbələrində şirkətin borclarına görə şəxsi mülkiyyətləri ilə cavabdeh deyillər. Onlar yalnız qoyulmuş kapital ölçüsündə zərər riski daşıyırlar.

MMC sahibkarlıq fəaliyyətinin ən çox yayılmış təşkilati-hüquqi formasıdır. Korporativ formada biznesin aparılmasında MMC-ni daha çox əlverişli edən faktorların aşağıdakılardan ibarət olduğunu hesab edirik:

- səhmlərin buraxılması və yerləşdirmə zərurətinin olmaması;
- nizamnamə kapitalını kifayət qədər tez artırmaq imkanı;
- öz fəaliyyəti haqqında məlumatı açıqlamaq tələbinin olmaması;
- iştirakçıların tərkibinə üçüncü şəxslərin daxil olmasına məhdudiyət qoyulması imkanı;
- daha sadə idarəetmə imkanı;
- SC ilə müqayisədə daha dispoitiv hüquqi tənzimlənməyə malik olması.

SC-dən fərqli olaraq, MMC-də iştirakçının idarəetmədə iştirak etməli olduğu zənn edilir. Qanunvericilik MMC-nin idarəetməsində iştirak etmək vəzifəsini bilavasitə iştirakçının üzərinə qoymur, lakin eyni zamanda MMC-nin ümumi yığıncağında səsərin hesablanması iştirakçıların ümumi sayından irəli gələrək həyata keçirilir (iştirak edən iştirakçıların sayı ilə deyil), yəni belə nəzərdə tutulur ki, şirkətin bütün iştirakçıları idarəetmədə iştirak etməlidirlər.

MMC-nin iştirakçıları hüquqi və fiziki şəxslər ola bilərlər. MMC bir şəxs tərəfindən təsis edilə bilər ki, o da onun yeganə iştirakçısı olacaqdır.

Qanunvericilikdə MMC-nin iştirakçılarının sayının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulub⁹⁸, lakin bu ümumi normanın mövcudluğuna baxmayaraq, konkret say limiti hələ də müəyyən edilməyib⁹⁹. Həmin maddəyə əsasən MMC-nin iştirakçılarının sayı müəyyən edilmiş həddi aşarsa, MMC ASC-yə çevrilməlidir; əks halda o, məhkəmə qaydası ilə ləğv edilə bilər. Lakin həmin maksimum say müəyyən olunmadığından MM-nin bu norması lazımsız maddəyə çevrilir. Belə mövqe var ki, MMC və QSC kifayət qədər oxşar mahiyyətə malik olduğundan QSC-yə aid müvafiq məhdudlaşdırıcı norma MMC-yə də tətbiq edilməlidir. Konstitusiya Məhkəməsi də bu mövqedən çıxış etmişdir.¹⁰⁰ Konstitusiya Məhkəməsi öz qərarında bunu qeyd etmişdir: *“Bununla belə, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət və qapalı səhmdar cəmiyyəti eyni iqtisadi funksiyaları (kiçik və orta kapitalların birləşməsi) yerinə yetirdiyindən məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin iştirakçılarının sayı qapalı səhmdar cəmiyyətinin iştirakçılarının sayından çox olmamalıdır”*. Lakin məhkəmə qərarında öz mövqeyini əsaslandırmayıb. Belə ki, ilk növbədə məhkəmənin *“eyni iqtisadi funksiyaları”* ifadəsi aydın deyil. Burada iqtisadi fəaliyyət nəyi nəzərdə tutulur? Yəni digər təşkilati-hüquqi formada olan hüquqi şəxslər başqa iqtisadi funksiya həyata keçirirlərmə? Onların funksiyaları QSC və MMC-dən necə fərqlənir? QSC və MMC-nin məşğul ola biləcəyi iqtisadi (funksiya) fəaliyyət ilə ASC məşğul ola bilməzmi? Bu kimi suallar çoxdur, lakin cavabı yoxdur.

Həmçinin məhkəmə tərəfindən *“kiçik və orta kapital birləşməsi”* qeydi, zənnimizcə, məsələyə heç də aydınlıq gətirmir. Kitabın əvvəlində qeyd etmişdik ki, korporativ hüquqda hüquqi şəxslərin formalaşmasının əsasında iki istiqamət durur: *“kapitalın birləşməsi”* və *“şəxslərin birləşməsi”*. Kapitalın birləşməsi

⁹⁸ MM-in, 88.1-ci maddəsi

⁹⁹ QSC-dən fərqli olaraq

¹⁰⁰ *“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 107-2.1 və 107-5.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair”* 16 dekabr 2011-ci il tarixli Qərarı

hesab edilən şirkətlər formasında ilk növbədə iştirakçıların şirkətin idarəetməsində birbaşa iştirakını nəzərdə tutmur və şirkətin fəaliyyətində konkret iştirakçının olub-olmaması şirkətin fəaliyyətinə təsir etmir. Yəni şirkətin fəaliyyətində vacib rol oynayan məhz kapitaldır. Kapital birləşməsinin bariz nümunəsi kimi ASC-ni göstərmək olar. İdeal mühitdə, yəni səhmlər qiymətli kağızlar fondunda azad dövriyyədə olduqda hər hansı bir səhmdarın öz səhmlərini satması ilə şirkətdən ayrılması şirkətə çox da təsir etməyəcək. Şəxslərin birləşməsi hesab edilən hüquqi şəxslərdə isə əksinə, iştirakçıların şirkətin fəaliyyətinə və idarəetməsinə cəlb olunması böyük olur.¹⁰¹ Şəxslərin birləşməsinin bariz nümunəsi kimi ortaqlıqları göstərmək olar. Şəxsin iştirakı vacib olduğundan qanunvericilikdə bu kimi hüquqi şəxslərin tənzimlənməsində və idarəetməsində daha çox dispoitiv normalara rast gəlinir. MMC-nin yaranma tarixinə nəzər saldıqda görmək olar ki, bu korporativ forma məhz ortaqlıq konsepsiyası əsasında qurulub. İlk dəfə 1892-ci ildə Almaniya hüququnda əmələ gələn MMC (*Gesellschaft mit beschrnkter Haftung. (GmbH)*) ortaqlığın korporativ formasını yaratmış oldu.¹⁰²

Beləliklə, məhkəmə qərarında “kiçik və orta kapital” ifadəsinin hansı anlamı verdiyi aydın deyil. Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, bununla məhkəmə bu növ şirkətlərin (MMC və QSC) yaradılması və fəaliyyəti üçün böyük kapitalın tələb olunmadığını nəzərdə tutur. Lakin zənn edirik ki, şirkətin kapitalının böyüklüyü onun təşkilati-hüquqi formasından deyil, fəaliyyət göstərdiyi sahədən asılıdır. Qeyd edək ki, MMC və QSC-nin ilkin nizamnamə kapitalının miqdarına dair qanunvericilik tələbi fərqlidir. QSC-nin yaradılması üçün minimum nizamnamə kapitalı 2000 manat məbləğində müəyyən edilib, MMC-

¹⁰¹ Гражданское право: В 4 т. Том 1: Общая часть. Под ред. Е.А.Суханова.

¹⁰² Eder, Limited Liability Firms Abroad, 13 Univ Pitt L Rev 193 (1952), Reforming the "Modern" Corporation: Perspectives from the German, 80 Harv L Rev 23 (1980), Burke and Sessions, The Wyoming Limited Liability Company: An Alternative to Sub S and Limited Partnerships, 54 J Tax'n 232 (1981)

nin nizamnamə kapitalına dair hər hansı minimum tələb müəyyən edilməyib. Təbii ki, MMC və QSC daha yüksək nizamnamə kapitalına malik ola bilər¹⁰³.

MMC və SC arasında olan ən mühüm fərq ondan ibarətdir ki, SC-nin nizamnamə kapitalının strukturunu səhmlər, MMC-nin isə paylar təşkil edir. Qanunvericilik MMC iştirakçısının payının nominal dəyərini (hansı ki nizamnamə kapitalına mütənasib olaraq onun payının miqdarını (ölçüsünü) müəyyən edir) və payın həqiqi dəyərini (iştirakçının payının miqdarına proporsional olan şirkətin xalis aktivlərinin dəyəri) fərqləndirir. Məsələn, MMC yarandıqda onun nizamnamə kapitalı 1000 manat təşkil edir; il ərzində uğurlu fəaliyyəti nəticəsində şirkətin xalis aktivləri 10 000 manatadək yüksəlir. Bu halda nizamnamə kapitalının 50%-nə sahib olan iştirakçının payının nominal dəyəri 500 manat, payın həqiqi dəyəri isə 5000 manat olacaq.

MMC-də nizamnamə kapitalının payının (payın bir hissəsinin) ötürülməsi müəyyən prosedura əməl olunması zəruriliyi ilə mürəkkəbləşmişdir. Bu mürəkkəblilik, əsasən, payın və ya payın bir hissəsinin üçüncü şəxsə keçməsi, eləcə də şirkətə üçüncü şəxsin daxil olmasına aiddir. Belə hüquqi tənzimləmə MMC-nin iştirakçılarının şəxsi (fərdi) tərkibinin saxlanması xüsusiyyəti ilə əlaqədardır.¹⁰⁴

Bununla yanaşı, MMC-nin iştirakçıları digər iştirakçılar tərəfindən özgəninkiləşdirilən paylarının üçüncü (kənar) şəxslərə təklif edilən qiymətə əldə edilməsində üstünlük hüququna malikdirlər. Əgər iştirakçıların razılaşması nizamnamə əsasında və ya başqa qaydada müəyyən edilməyibsə, iştirakçılar satılan payın yalnız öz paylarına mütənasib ölçüdəki hissəsini ala bilərlər.¹⁰⁵

¹⁰³ Düşünürük ki, hər hansı bir məsələ ilə bağlı məhkəmənin mövqeyi o qədər dolğun olmalıdır ki, qərarlardakı mövqenin əsaslandırılmasını məhz həmin qərardan öyrənmək mümkün olsun.

¹⁰⁴ Üstünlük hüququ, üçüncü şəxsə satmağa qadağa qoymaq imkanı

¹⁰⁵ MM-nin, 93.3-cü maddəsi

MMC-nin iştirakçılarına əlavə hüquq və öhdəliklərin verilməsi qanunvericilikdə aydın şəkildə tənzimlənmişdir. Təcrübədə şirkətin fəaliyyəti üçün müəyyən iştirakçıya(lara) öz bilik və bacarıqlarını şirkətin fəaliyyətində istifadə etməsi üçün əlavə hüquqların (öhdəliklərin) verilməsinə ehtiyac duyulur. Bu, maliyyə marağı olan investorların və iştirakçıların marağını qorumaq üçün məqsədəuyğun hesab olunur. Məsələn, payının həcmindən asılı olmayaraq, icra orqanının və ya direktorlar şurasının üzvünü təyin etmək hüququ, mütəmadi olaraq şirkətə müəyyən xidmət göstərmək və s. Qanunvericilikdə əlavə hüquq və öhdəliklər haqqında norma olmasa da, hesab edirik ki, təcrübədə bu imkandan istifadə etmək mümkündür. Çünki bu yanaşma MMC-nin təbiətinə və qanunvericiliyin mövcud normalarına zidd deyil. Əksinə, biznes iştirakçıları korporativ münasibətlərini öz azad iradələrinə uyğun və maraqlardan irəli gələrək tənzimləmək imkanına malikdirlər. Belə hüquq və öhdəliklər həm iştirakçıların hamısına, həm də şirkətin ayrı-ayrı iştirakçılarına verilə bilər. Hesab edirik ki, əlavə hüquq və öhdəliklər MMC-nin nizamnaməsində əks olunmalıdır. Şirkətin hər hansı iştirakçısına əlavə öhdəliklərin verilməsi (*iştirakçının özünün razılığı ilə*), yaxud ona həvalə edilmiş hüquq və öhdəliklərin dayandırılması və ya məhdudlaşdırılması şirkət iştirakçılarının səslərinin 2/3 hissəsinin çoxluğu ilə ümumi yığıncağın qərarı ilə mümkün ola bilər.¹⁰⁶

İştirakçı payını özgəninkiləşdirdikdə isə ona məxsus əlavə hüquq və öhdəliklər satılan payla keçmir, çünki əlavə hüquq və öhdəliklər individual xarakter daşıyır, yəni konkret iştirakçıya təqdim edilir. Şirkətin konkret iştirakçılarına əlavə hüquq və öhdəliklərin verilmə imkanının qanunvericilikdə müəyyən edilməsi MMC-ni daha çevik biznes formasına çevirəcək.

¹⁰⁶ E. Суханов, ООО в гражданском праве. Хозяйство и право 1998. N5

MMC iştirakçısı digər iştirakçıların və şirkətin razılığı olmadan şirkətdən çıxış hüququna malikdir.¹⁰⁷ Çıxış zamanı iştirakçıya payının həqiqi dəyəri və ya onun razılığı ilə bu dəyərdə natura şəklində əmlak ödənilməlidir.¹⁰⁸

MMC-dən çıxan iştirakçının çıxış haqqında ərizə verdikdən sonrakı hüquqi statusu sual doğurur. Ərizə verdiyi andan payının dəyərli alınması anıadək müəyyən vaxt kəsiri mövcuddur. Həmin vaxt kəsiri dövründə çıxan iştirakçının korporativ hüquqlarını həyata keçirə bilib-bilməməsi məsələsi yaranır. Çıxış haqqında ərizənin verildiyi andan iştirakçının MMC-nin iştirakçısı qismində ona məxsus korporativ hüquqlardan məhrum olmasını düşünmək məqsədəuyğundur.¹⁰⁹ Lakin həmin vaxt ərzində digər iştirakçılar tərəfindən çaxın iştirakçıya qarşı sui-istifadələr və aşağı məbləğin verilməsi üçün maliyyə manipulyasiyaları mümkündür.

Əlavə məsuliyyətli cəmiyyət

Əlavə məsuliyyətli cəmiyyət – nizamnamə kapitalı təsis sənədləri ilə müəyyən edilən, paylara bölünən şirkətdir. Belə şirkətin iştirakçıları onun öhdəlikləri üzrə öz mülkiyyətləri ilə birgə məsuliyyət daşıyırlar. ƏMC öz mahiyyətinə görə MMC-nin bir növüdür, ona görə də Mülki Məcəllədə ƏMC-yə MMC-nin qaydaları tətbiq olunur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin bu formasını fərqləndirən özünəməxsusluq ƏMC iştirakçılarının şirkətin öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşmasıdır. ƏMC iştirakçıları şirkətin əmlakının (pulunun) çatışmazlığı zamanı kreditorlarının tələblərini təmin etmək üçün şəxsi mülkiyyətləri ilə birgə məsuliyyətə cəlb oluna bilirlər. Lakin bu məsuliyyətin ölçüsü məhduddur – o, iştirakçının bütün mülkiyyətinə deyil (tam ortaqlıqlardan fərqli olaraq), onun nizamnamə kapitalına daxil etdiyi mayanın misli miqdarına aiddir. ƏMC-nin iştirakçılarının

¹⁰⁷ MM-nin, 95-ci maddəsi

¹⁰⁸ MM-nin, 96-cı maddəsi

¹⁰⁹ Bu halda iştirakçı şirkətin kreditoru statusuna keçir.

birinin müflisləşməsi zamanı onun şirkətin öhdəlikləri üzrə məsuliyyəti şirkətin digər iştirakçılarının paylarına əsasən onlar arasında proporsional bölüşdürülür.¹¹⁰ ƏMC biznesdə geniş yayılmamışdır. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, qanunvericilikdə iştirakçıların “əlavə” məsuliyyətli (ortaqlıqlar, ƏMC) rejimi olan təşkilati-hüquqi formalar üçün heç bir imtiyaz (üstünlük) nəzərdə tutulmayıb.

Bu biznes forması təcrübədə çox geniş yayılmadığından və zənnimizcə, lazımsız bir forma olduğundan onun üzərində çox dayanmayacağıq.

Fəsil III. Şirkətin (korporasiyanın) yaradılması və ləğvi

Şirkətin yaradılması

Bizim qanunvericiliyə əsasən hüquqi şəxs təsis və ya mövcud olan bir və ya bir neçə hüquqi şəxslərin yenidən təşkili yolu ilə yaradıla bilər. Şirkətin təsis üsulu ilə yaradılması təsisçilərin qərarı ilə həyata keçirilir, nəticədə digər hüquqi şəxsin davamçısı olmayan yeni subyekt yaranır. Bir və ya bir neçə şirkətin yenidən təşkil olunması yolu ilə (birləşmə, qoşulma, ayrılma, bölünmə və ya çevrilmə) yeni hüquq subyektləri yaranır, ancaq onlar yenidən təşkil etmədə iştirak edən şirkətlərin hüquqi varisi olur.

Şirkətin yaradılması prosesini üç mərhələyə bölmək olar:

- təsis sənədlərinin hazırlanması;
- nizamnamə kapitalının formalaşdırılması;
- şirkətin dövlət qeydiyyatı.

Birinci mərhələyə şirkətin yaradılması haqqında qərarın qəbul edilməsi, təsisçilər tərəfindən təsis müqaviləsinin imzalanması və şirkətin nizamnaməsinin qəbul

¹¹⁰ Nizamnamədə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa

edilməsi daxildir. Digər iki mərhələ təsisçilər tərəfindən nizamnamə kapitalının ödənilməsi və şirkətin dövlət qeydiyyatı faktları ilə ifadə edilmişdir.

Mülki Məcəllənin 45, 87 və 98-ci maddələrinə uyğun olaraq, bir və ya bir neçə təsisçinin qərarı ilə şirkət təsis yolu ilə yaradıla bilər. Şirkətin təsis edilməsi barədə qərar təsis yığıncağı tərəfindən qəbul edilir. Şirkətin təsis edilməsi ilə bağlı olan əsas məsələlər barədə qərarlar da təsis yığıncağında qəbul olunur. Təsis yığıncağında təsisçilər tərəfindən bir neçə məsələ üzrə qərar qəbul edilir. Bunlar, əsasən, aşağıdakılardan ibarətdir:

- şirkətin təsis edilməsi;
- nizamnamənin təsdiq edilməsi;
- təsisçilər tərəfindən payların (səhmlərin) əvəzinə qoyulan, pul dəyəri olan əşya, əmlak və digər hüquqların qiymətləndirilməsinin təsdiq edilməsi;
- şirkətin idarəetmə orqanlarının seçilməsi.

Şirkətin yaradılması şərtləri təsisçilərin yekdil qərarı əsasında müəyyən edilir.¹¹¹ Qanunvericilik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında qərarlara xüsusi tələblər müəyyən edir. Belə ki, MM-in 87.5, 98.11-ci maddələrinə əsasən şirkətin təsis edilməsi barədə qərarlar təsisçilərin səsvermələrinin nəticələrini və onlar tərəfindən şirkətin təsis edilməsi, onun nizamnaməsinin təsdiqi, idarəetmə, icra, nəzarət orqanlarının seçilməsi haqqında məsələlərini əks etdirməlidir.

Beləliklə, qərarın mühüm müddələri aşağıdakılar hesab olunur:

- şirkətin təşkilati-hüquqi forma və adının göstərilməsi;
- şirkətin yaradılması iradəsini ifadə edilməsi;

¹¹¹ MM-nin 87.6 və 98.12-ci maddələri

- şirkətin nizamnaməsinin təsdiq olunması;
- idarəetmə və nəzarət orqanlarının seçilməsi;
- nizamnamə kapitalının miqdarı;
- təsisçilər tərəfindən nizamnamə kapitalına qeyri-pul formasında daxil edilmiş qoyuluşların pul dəyərinin qiymətləndirilməsinin təsdiqi.

Bu qərar digər tələb olunan sənədlərlə yanaşı, hüquqi şəxslərin qeydiyyatını həyata keçirən dövlət orqanına təqdim olunur.¹¹² Təcrübədə bir təsisçinin qərarı adətən qərar şəklində, iki və daha çox təsisçinin isə – təsis yığıncağının protokolu şəklində rəsmiləşdirilir.

Şirkətin təsisçilərinin sayı iki və daha çox olduqda onlar arasında şirkətin yaradılması barədə müqavilə (təsis müqaviləsi) imzalanır.¹¹³ Təsis müqaviləsini öz hüquqi təbiətinə görə birgə fəaliyyət haqqında müqavilənin bir növü hesab etmək olar və buna mülki qanunvericiliyin müqavilə öhdəliklərini və əqdlərin etibarsızlığı üzrə ümumi normalarını tətbiq etmək mümkündür.¹¹⁴

Lakin fərqli mövqedə olan mütəxəssislər hesab edirlər ki, şirkətin yaradılması barədə müqaviləni birgə fəaliyyət haqqında əqdlə eyniləşdirmək olmaz, çünki birgə fəaliyyət haqqında müqavilə şirkətin yaranması anında, yəni məqsədə çatanda bitmir. Həmçinin o, təsisçilərin yalnız bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətlərini deyil, həm də müqavilənin icrası zamanı yaradılmış hüquqi şəxslə də münasibətləri tənzimləyir və bu müqavilənin icrası üçün təqdim edilmiş əmlak müqavilə iştirakçılarının ümumi paylı mülkiyyətinə deyil, yaranmış şirkətin xüsusi mülkiyyətinə çevrilir.¹¹⁵

¹¹² "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və reyestri haqqında" Qanunun 5.4-cü maddəsi

¹¹³ MM-nin 45.2-ci maddəsi.

¹¹⁴ Мамай В. Договор о совместной деятельности - исходная основа формирования состава учредителей// Хозяйство и право. 1997. N 7. Степанов Д.И. Особенности договора учредителей о создании акционерного общества// Хозяйство и право. 2000. N 2. С. 24.

¹¹⁵ Ломакин Д.В. Договоры о создании и реорганизации юридических лиц // Законодательство. 2004. N 2. С. 47

Məşhur Rusiya mülki hüquq alimi M.İ.Braginskiy bu məsələ üzrə qeyd etmişdir ki, təsisçilər şirkətin yaradılması üzrə müqaviləni imzalayarkən son nəticədə müəyyən hüquqi şəxsin yaradılmasına cəhd edirlər, bu isə birgə fəaliyyət müqaviləsinin mahiyyətinə ziddir.¹¹⁶ Şirkətin yaradılması haqqında müqavilənin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun tərəfləri şirkətin yaradılması ilə bağlı və onun qeydiyyatına qədər meydana çıxan öhdəliklər üzrə paylı deyil, birgə məsuliyyət daşıyırlar. Hesab edirik ki, bu öhdəliklər üzrə təsisçilərin məsuliyyəti sonradan şirkətin üzərinə qoyula bilər, bir şərtlə ki, şirkətin təsisçiləri öhdəliyin keçirilməsinə razı olsunlar. Yaradılan şirkətin xüsusiyyətləri, fəaliyyətinin həyata keçirilmə qaydası, təsisçilərin konkret hüquq və öhdəlikləri təsis müqaviləsinin zəruri şərtləridir. Beləliklə, təsis müqaviləsində hüquqi şəxs yaratmaq, onun yaradılması barədə birgə fəaliyyət qaydalarını, öz mülkiyyətini ona ötürmək şərtlərini, onun fəaliyyətində iştirak etmək və bu fəaliyyəti idarə etmək, gəlir və zərəri öz arasında bölüşdürmək, eləcə də hüquqi şəxsin tərkibindən çıxmaq şərtlərini müəyyən etmək olar.

Təsis müqaviləsinin mühüm şərtləri aşağıdakılar hesab olunur¹¹⁷:

- şirkətin yaradılması üzrə təsisçilərin birgə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi qaydası;
- nizamnamə haqqında şərtlər və nizamnamə kapitalının miqdarı;
- öz mülkiyyətini şirkətə ötürmək barədə şərtlər;
- təsisçilər arasında yerləşdirilən səhmlərin kateqoriya və tipləri haqqında (MMC-də nizamnamə kapitalındakı payların miqdarı barədə);
- təsisçilər tərəfindən səhmlərin (payların) ödənilməsi qaydası və müddəti;

¹¹⁶ Брагинский М.И. Договоры об учреждении коллективных образований // Право и экономика. 2003. N 3. С. 32

¹¹⁷ MM-in 45-ci maddəsində təsis müqaviləsinin tərkibi haqqında minimum tələblər göstərilib.

- gələcək hüquqi şəxsin təşkilati-hüquqi forması;
- təsisçilərin hüquqi şəxsin fəaliyyətində iştirakı;
- hüquqi şəxsin fəaliyyətinin idarə edilməsi qaydası;
- təsisçilərin hüquqi şəxsin tərkibindən çıxma qaydası;
- şirkətin idarəetmə orqanlarının tərkibi və səlahiyyəti və onlar tərəfindən qərar qəbul edilməsi qaydası, eləcə də yekdilliklə və ya ixtisaslaşdırılmış səs çoxluğu ilə həll olunan məsələlər haqqında.

Hesab edirik ki, təsisçilər müqaviləyə qanunvericilikdə müəyyən edilməyən, lakin öz biznes maraqlarına uyğun digər şərtləri də əlavə edə bilərlər.¹¹⁸

Təsis müqaviləsinə əqdlər və müqavilələr haqqında ümumi qaydalar tətbiq edilir. Buna görə nizamnaməyə və təsis müqaviləsinə dəyişikliklərin edilməsi qaydası fərqlənir. Təsis müqaviləsi yalnız iştirakçıların yekdil qərarı ilə, nizamnamə isə sadə (şərtləşdirilmiş) səs çoxluğu ilə dəyişilə bilər. Yəni iştirakçılar nizamnaməyə dəyişikliklər edə bilərlər, ancaq təsis müqaviləsinə dəyişikliyin edilməsində yekdillik olmadıqda, hər iki sənəd bir-birinə zidd ola bilər.

Qanunvericilik nizamnaməni şirkətin yeganə təsis sənədi kimi müəyyən edir,¹¹⁹ lakin təsis müqaviləsinin bağlanmasını tələb edən normada bu müqavilənin təbiəti, yəni onun da təsis sənədlərinə aid olub-olmaması müəyyən edilməyib. Zənn edirik ki, əgər təsis müqaviləsi daha çox iştirakçıların daxili qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləməyə yönəldilibsə, nizamnamə üçüncü şəxslər üçün yaradılan sənəddir.

Qanunvericilikdə bu qeyri-müəyyənlik şirkətlərin idarəetməsi ilə bağlı bir neçə sualı cavabsız qoyur. Belə ki, təsis müqavilənin hansı mərhələyə qədər qüvvədə

¹¹⁸ Müqavilə azadlığı prinsipi MM-in 390-cı maddəsində əks olunub.

¹¹⁹ MM-nin 47.1-ci maddəsi

olması aydın deyil. Yəni təsis müqaviləsi yalnız şirkət qeydiyyatına alınmadək təsisçilərin münasibətini tənzimləyir,¹²⁰ yoxsa şirkətin fəaliyyəti dövründə də bu müqavilə qüvvədədir? Həmçinin səhmdarlar arasında konflikt olduqda hansı sənədin (nizamnamə və ya təsis müqaviləsi) üstünlüyə malik olması da aydın deyil.

Təsis müqaviləsinin dəyişdirilməsi iştirakçıların yekdil qərarı ilə mümkündür, halbuki nizamnaməyə dəyişikliklərin qəbul edilməsi şirkət səhmdarlarının (iştirakçıların) sadə (və ya şərtləşdirilmiş) səs çoxluğu ilə həyata keçirilir (əgər qanunla bu qərarın qəbul edilməsi üçün daha çox səs sayı lazım deyilsə). Lakin üçüncü şəxslər və şirkətin səhmdarları (iştirakçıları) üçün nizamnamənin və təsis müqaviləsinin müddəaları arasında toqquşma olduğu hallarda üstünlüyü müəyyən edən normanın olmaması onlar arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsində əlavə problemlər yaradır.

Şirkətin nizamnaməsi

Nizamnamənin hazırlanması və təsdiqi şirkətin yaradılmasında vacib mərhələdir. Nizamnaməni şirkətin hüquqi vəziyyətini müəyyən edən, səhmdarlar (iştirakçılar) və şirkət arasında münasibətləri tənzimləyən şərtlərdən ibarət olan korporativ akt kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Nizamnamə şirkətin təsis sənədi olmaqla yalnız şirkətdə daxili münasibətlərin tənzimlənməsində deyil, həmçinin şirkət və mülki dövryyənin digər iştirakçıları – üçüncü şəxslər, digər şirkətlər, təşkilatlar və dövlət orqanları arasında olan münasibətlərdə də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu xüsusiyyət nizamnamənin müqavilə qismində deyil, korporativ normativ akt kimi başa düşülməsinə təsir edir. Əgər müqavilə bilavasitə yalnız onun tərəflərinin hərəkətlərinin tənzimlənməsi üçün

¹²⁰ ABŞ hüququndakı "subscription agreement"-ə oxşar

nəzərdə tutulmuşdursa, nizamnamə hamı üçün ümumi olan hərəkət qaydaları və müvafiq hüquqi nəticələr doğurur.

Lakin hüquqi doktrində şirkətin nizamnaməsinin hüquqi təbiəti mübahisəli məsələ olaraq qalır. Şirkətin yaranmasında müqavilə konsepsiyasının tanınması bir neçə xarici ölkənin qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır.¹²¹ ABŞ hüququ da şirkət (korporasiya) nizamnaməsinə üç mərhələdə qüvvədə olan müqavilə kimi nəzərdən keçirir: ştat və korporasiya arasında; korporasiya və onun səhmdarları arasında; səhmdarlar arasında.¹²² MDB və Rusiya hüquq alimləri isə nizamnaməni şirkətin daxili normativ aktı hesab edirlər. Məsələn, İ.V.Yeliseyevin fikrinə görə, nizamnaməyə hüquqi şəxsin hüquqi vəziyyətini müəyyən edən və iştirakçılar və hüquqi şəxsin arasındakı münasibətləri tənzimləyən lokal normativ akt kimi baxmaq lazımdır.¹²³ D.V.Lomakinin fikrincə, şirkətin nizamnaməsi lokal normativ akt olaraq şirkətin fəaliyyətini tənzimləyir.¹²⁴ Eyni zamanda nizamnamənin müqavilə kimi qiymətləndirilməsi mövqeyini tutan mütəxəssislər var. Məsələn, D.İ.Stepanov nizamnaməni onu imzalamış şəxslər arasındakı xüsusi müqavilə kimi qiymətləndirir.¹²⁵ Bu məsələ ətrafında müzakirələr davam edir, lakin nizamnamənin müqavilə təbiətinə malik olması mövqeyinin tərəfdarları azdır.

Şirkətin nizamnaməsinə mütləq məlumatlarla yanaşı, fakültativ şərtlər də əlavə etmək olar. Məsələn, SC-nin nizamnaməsinin mütləq müddəaları sırasına şirkətin adı, yerləşdiyi yer (hüquqi ünvan), tipi (açıq və ya qapalı), yerləşdirilən səhmlərin sayı, nominal qiyməti, kateqoriyası (adi, imtiyazlı), səhmlərin sahiblərinin hüquqları, nizamnamə kapitalının miqdarı, idarəetmə orqanlarının

¹²¹ Məsələn, Almaniyanın Səhmdar Qanunu, 1965, §2

¹²² Батлер У.Э., Гаши-Батлер М.Е. Корпорации и ценные бумаги по праву России и США. М., 1997.

¹²³ См.: Гражданское право: Учебник / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого: В 2 т. Т. 1. М., 2002.

¹²⁴ Ломакин Д.В. Акционерное правоотношение.

¹²⁵ Степанов Д.И. Правовая природа устава юридического лица // Хозяйство и право. 2000. N 7.

struktur və səlahiyyətləri və onlar tərəfindən qərarların qəbul edilməsi qaydası kimi şərtlər daxildir.¹²⁶

MMC-nin nizamnaməsində şirkətin adı və yerləşdiyi yer, hər bir iştirakçının payının sayı, nominal dəyəri və ümumi yığıncağın səlahiyyətindən başqa, iştirakçının şirkətdən çıxma qaydası və nəticələri haqqında, şirkətin nizamnamə kapitalındakı payının (payın bir hissəsinin) digər şəxsə ötürülməsi barədə müddəalar da olmalıdır.¹²⁷

SC-nin nizamnaməsinə qanunun normalarına zidd olmayan digər müddəalar da daxil edilə bilər, məsələn, bir səhmdara məxsus olan səhmlərin sayı, səhmlərin məcmu nominal dəyəri ilə bağlı, eləcə də bir səhmdara məxsus ola bilən səslərin maksimal sayına dair məhdudiyyətlər qoyula bilər.¹²⁸ Nizamnaməyə şirkətin fəaliyyət sahəsini və məqsədlərini şərtləndirən normalar da daxil edilə bilər. Qanunvericilikdə şirkətlərin ümumi fəaliyyət qabiliyyəti nəzərdə tutulsa da, səhmdarlar tərəfindən şirkətin fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırıla bilər. Müəyyən sahələrdə fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması qanunvericiliklə nəzərdə tutula bilər.¹²⁹

Dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra şirkət yaradılmış hesab olunur. Qanunvericilik məhz dövlət qeydiyyatı anı ilə şirkətin hüquq qabiliyyətinin yaranmasını, dəyişməsinə və bitməsinə müəyyən edir. Dövlət qeydiyyatı anının vacibliyinin digər səbəbi ondan ibarətdir ki, şirkətin təsis sənədlərinə edilən dəyişikliklər qeydiyyat anından etibarən üçüncü şəxslər üçün qüvvəyə minmiş olur.¹³⁰

¹²⁶ MM-nin 102-ci maddəsi

¹²⁷ MM-nin 82, 93.2, 96.1-ci maddələri

¹²⁸ MM-nin 103.6-cı maddəsi

¹²⁹ Məsələn, bank və sığorta sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün bir çox digər kommersiya fəaliyyətini və əməliyyatları həyata keçirmək imkanları qanunvericiliklə məhdudlaşdırılıb.

¹³⁰ MM-nin 47.3-cü maddəsi

Şirkətlərin yenidən təşkili

Yenidən təşkil xüsusi hüquqi prosesdir, bu prosesə hüquqi şəxsin təsisi və eyni zamanda ləğv edilməsi proseduralarının xüsusiyyətləri məxsusdur. Şirkət yalnız təsis olunma yolu ilə deyil, həmçinin mövcud olan hüquqi şəxsin yenidən təşkil edilməsi ilə yaradıla bilər. Bu iki üsulun fərqi ondan ibarətdir ki, yenidən təşkil nəticəsində yaranan şirkətə özündən əvvəlki mövcud olan şirkətin (şirkətlərin) hüquq və öhdəlikləri ötürülür. Bununla yanaşı, yenidən təşkil prosesində bir çox hallarda hüquqi şəxsin fəaliyyətinin bitməsi baş verir, bu da onu ləğv olunmaya oxşar edir. Lakin ləğv etmə zamanı ləğv olunan təşkilatın hüquq və öhdəlikləri yenidən təşkil prosesindən fərqli olaraq, digər şəxslərə keçmir. Qanunvericiliyə əsasən yenidən təşkilin beş növü var:¹³¹

Birləşmə – iki və ya daha çox şirkətin fəaliyyətinin bitirilməsi və onların hüquq və öhdəliklərinin ötürülməsi ilə yeni şirkətin yaranması.¹³²

Qoşulma – bir və ya daha çox şirkətin fəaliyyətinin bitirilməsi və onlardan birinin (və ya daha çoxunun) hüquq və öhdəliklərinin digər şirkətə ötürülməsi.¹³³

Bölünmə – şirkətin bütün hüquq və öhdəliklərinin yeni yaradılan şirkətlərə ötürülməsi ilə fəaliyyətini dayandırması.¹³⁴

Ayrılma – fəaliyyətini dayandırmadan hüquq və öhdəliklərinin bir hissəsinin ötürülməsi ilə bir və ya bir neçə şirkətin yaradılması.¹³⁵

Çevrilmə – şirkətin təşkilati-hüquqi formasının dəyişdirilməsi.¹³⁶

Azərbaycanda yenidən təşkil prosesi bir neçə qanunvericilik aktının tələbinə əsasən həyata keçirilir.¹³⁷ Lakin bu normalar müasir tələblərə cavab vermədiyindən, hesab edirik beynəlxalq (və xarici ölkələrin) təcrübədən

¹³¹ MM-nin 55-ci maddəsi

¹³² MM-nin 56.1-ci maddəsi

¹³³ MM-nin 56.2-ci maddəsi

¹³⁴ MM-nin 56.3-cü maddəsi

¹³⁵ MM-nin 56.4.-cü maddəsi

¹³⁶ MM-nin 56.5-ci maddəsi

¹³⁷ Mülki Məcəllə, "Rəqabətin qorunması haqqında" Qanun və digərlər.

bəhrələnərək korporativ qanunvericiliyin müvafiq hissələrində islahatlar keçirmək lazımdır.

Hazırkı qanunvericilikdə yenidən təşkil anlayışı verilmədiyindən, təcrübədə bu prosesi şirkətin fəaliyyətinin bitməsi ilə eyniləşdirirlər. Lakin bu mövqe ilə tam razılaşmaq olmaz, çünki bu yanaşma bütün yenidən təşkil halları üçün istifadə edilə bilməz (məsələn, ayrılma zamanı hüquqi şəxsin dayandırılması baş vermir). Şirkətlərin yenidən təşkili könüllü və məcburi qaydada aparıla bilər. Birinci halda şirkətin yenidən təşkili prosesi onun səhmdarlarının (iştirakçıların) qərarı əsasında həyata keçirilir və yuxarıda adı çəkilən formalardan biri ilə baş verir. İkinci halda yenidən təşkil məhkəmənin qərarı ilə və yalnız bölünmə və ya ayrılma formasında həyata keçirilir.¹³⁸ Qeyd etmək lazımdır ki, bu mexanizm yalnız qanunla müəyyən edilmiş hallarda istifadə oluna bilər.

Əksər halda şirkətin yenidən təşkili könüllü qaydada baş verir. Şirkətlərin könüllü yenidən təşkili, əsasən, aşağıdakı səbəblərə görə baş verir.

Şirkətin idarəetməsinin effektivliyini artırmaq. Bir sıra hallarda şirkətin idarəetməsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün onun struktur bölmələrinin müstəqilliyinin artırılması tələb olunur. Buna digər üsullardan başqa, onun tərkibindən bir və ya bir neçə hüquqi şəxsin ayrılması yolu ilə nail olmaq mümkündür.

Yeni aktivlərin əldə edilməsi. Əgər digər şirkətin əmlakını əldə etmək istəyən şirkət üçün həmin aktivlər onun strukturuna uyğun gəlirsə, o zaman şirkət üçün səhmlərin (payların) alınmasını yox, birinci şirkətin ona birləşməsinə təmin etmək daha məqsədəuyğun ola bilər.

Daha yaxşı nəticələr əldə olunması üçün şirkətlərin aktivlərinin birləşdirilməsi. XX əsrin 90-cı illərinin sonu böyük korporasiyaların birləşməsi ilə yadda qalmışdır. Buna səbəb bazar şəraitinin dəyişilməsi idi və bir çox

¹³⁸ MM, maddə 55.2.

korporasiyalar seçim qarşısında qalmışdı: ya rəqiblərin biri ilə birləşmək, ya da itki ilə üzləşib biznesdən getmək.

Şirkətlərin investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi. Əksər hallarda bu, yüksək rəqabətli bazarlarda fəaliyyət göstərən və güclü inkişaf yolunda olan böyük korporasiyalar üçün xarakterikdir. Onlar qarşısında iki əsas məsələ durur: müsbət imic yaratmaq, yəni şirkətin pozitiv adını (reputasiyasını) formalaşdırmaq və kənar investisiyaları cəlb etmək. Bu məqsədlərə nail olması şirkətin kapitallaşmasının artmasına səbəb olur və bu, şirkətin özünün və bütün səhmdar qruplarının (yeni və köhnə) xeyrinə olur. Şirkətin investisiya cəlbediciliyi korporativ idarəetmənin yaxşılaşması və onun daxili strukturunun dəyişilməsi sayəsində yüksəlir.

Minoritar səhmdarları uzaqlaşdırmaq. Bəzən şirkətlər yenidən təşkili bir məqsədlə, "arzu olunmayan" minoritar səhmdarlardan qurtulmaq məqsədilə aparırlar.

Holdinq¹³⁹ strukturunun yaradılması. Kommersiya təşkilatının tərkibindən ayrı-ayrı şirkətlərin ayrılması yolu ilə müxtəlif biznes fəaliyyətlərini müstəqil formada fərdiləşdirərək holdinq strukturunun yaradılması. Çox vaxt bu tədbirlər korporasiyanın idarəetməsinin yaxşılaşdırılmasına, eləcə də şirkətin həddən çox fəaliyyət növü həyata keçirməsi ilə bağlı yaranan risklərin azaldılmasına kömək edir.

Məcburi yenidən təşkil prosesinə nadir hallarda rast gəlinir, adətən o, antiinhisar orqanları tərəfindən yerli bazarlarda rəqabətin inkişafı və şirkətlər tərəfindən monopoliyanın qurulmasına imkan verməmək məqsədilə tətbiq edilir.¹⁴⁰

Antiinhisar orqanları tərəfindən korporasiyanın məcburi yenidən təşkilinin tələb edilməsi bu halda mümkün ola bilər – əqdlərin və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hərəkətlərin həyata keçirilməsi üçün antiinhisar orqanının ilkin razılığının

¹³⁹ Azərbaycan korporativ qanunvericiliyində "holding" anlayışı, mahiyyəti və tənzimlənməsinə aid normalar mövcud deyil. Yeganə olaraq "Banklar haqqında" qanunda "bank holdinq şirkəti"-nin anlayışı verilibdir.

¹⁴⁰ Görünür, antiinhisar orqanları öz vəzifələrini o qədər də uğurlu icra etmir.

alınması qaydasının pozulması zamanı. Müəyyən hallarda antiinhisar orqanı şirkətlərin qoşulması, birləşməsi və yaradılması ilə bağlı bir sıra əməliyyatların aparılmasına qabaqcadan razılıq verir.¹⁴¹ Əgər şirkət qeyd edilən ilkin razılıq olmadan yaradılıbsa, antiinhisar orqanı bu hərəkətin etibarsız hesab olunması haqqında tələblə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir.¹⁴² İddia ərizəsi məhkəmə orqanlarına ancaq o halda verilə bilər ki, şirkətin yaranması rəqabətin məhdudlaşmasına gətirsin və ya gətirə bilər, həmçinin bazarda üstün mövqeyinin yaranmasına və ya güclənməsinə səbəb olsun. Beləliklə, göstərilən hallarda "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" Qanuna əsasən antiinhisar orqanı qanunu pozan şirkətin məhkəmə qaydasında məcburi bölünməsi və ya onun tərkibindən bir və ya bir neçə təşkilatın ayrılmasını tələb etmək hüququna malikdir.

Məcburi və könüllü yenidən təşkilin həyata keçirilməsi prosesi və qaydaları eynidir. Lakin əgər şirkət səhmdarları (iştirakçıları) səlahiyyətli dövlət orqanının qərarında müəyyən edilmiş müddətdə şirkətin yenidən təşkilini həyata keçirməzlərsə, məhkəmə şirkətə kənar idarəçini təyin etmək və şirkətin yenidən təşkilini həyata keçirməyi ona həvalə etmək hüququna malikdir. Kənar idarəçinin təyin edildiyi andan şirkətin işlərinin idarəsi üzrə səlahiyyətlər ona keçir.¹⁴³

Yenidən təşkil prosesində kreditorların və səhmdarların hüquqları. Hüquqi varislik

Yenidən təşkil olunan şirkətin kreditorlarının maraqlarının müdafiəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir, çünki yenidən təşkil prosesində iştirak edən şirkətin(lərin) kreditorlarının vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə pisləşə bilər. Məsələn, ayrılma zamanı yeni hüquqi şəxsə likvid aktivlər köçürülərək, digər öhdəliklərin

¹⁴¹ "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" Qanun, 13-cü maddə

¹⁴² "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" Qanun, 13.3-cü maddə

¹⁴³ MM-nin 55.2, 55.3-cü maddələri

“köhnə” şirkətin balansında saxlanıldıqda. Sonradan bu şirkətin öz borclarını ödəmək ehtimalı çox azalır. Kreditorları belə hallardan qorumaq üçün qanunvericilikdə müəyyən prosedura riayət olunması nəzərdə tutulub.¹⁴⁴ Şirkətin yenidən təşkili haqqında qərar qəbul edildikdən sonra o, öz kreditorlarına yazılı şəkildə bildiriş təqdim etməlidir. Bunun əsasında kreditorlar şirkətin müvafiq öhdəliklərinin vaxtından əvvəl dayandırılması və ya icra edilməsini və zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər.

Təəssüf ki, Azərbaycan qanunvericiliyində yenidən təşkili tənzimləyən normalar kifayət qədər dolğun deyil, bu da təcrübədə bir çox problemlər yaradır. MM-də yalnız prosesi əhatə edən ümumi normalar müəyyən edildiyindən, iştirakçılar təcrübədə qanunun analogiyasından istifadə edərək şirkətin ləğv edilməsini tənzimləyən normaları tətbiq etmək məcburiyyətində qalırlar. Bu yanaşmanın nə qədər uğurlu olub-olmaması əlavə müzakirə mövzudur.

Müəyyən hallarda yenidən təşkil prosesi nəticəsində şirkətin bazar dəyəri əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşə bilər. Məhz bu kimi səbəblərə görə yenidən təşkilin əleyhinə səs verən səhmdarlar onlara məxsus olan səhmlərin hamısını və ya bir hissəsinin geri alınmasını şirkətdən tələb etmək hüququna malik olmalıdırlar. Bu konsepsiya korporativ hüququn inkişaf etdiyi ölkələrin qanunlarında mövcuddur və bu yaxınlarda korporativ hüquqda aparılmış islahatlar nəticəsində bir neçə MDB ölkəsinin (Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan) qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır. Bu prinsipin məqsədəuyğunluğu ondan ibarətdir ki, o, başlıca olaraq yenidən təşkil zamanı mülkiyyət maraqlarına zərər veriləcəyi görünən səhmdarların hüquqlarının müdafiəsinə imkan yaradır. Azərbaycanın məhkəmə təcrübəsində bu mövqe ilk dəfə Konstitusiyaya Məhkəməsində işıqlandırılmışdır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ MM-nin 58-ci maddəsi

¹⁴⁵ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 107-2.1 və 107-5.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair Qərarı, Bakı 16 dekabr 2011-ci il

Kreditorun yenidən təşkil prosesinə mane olmaq imkanı və hüququ olmadığından, kreditor öhdəliklərin vaxtından əvvəl icrasını və zərərin əvəzinin ödənilməsini borclu şirkətdən tələb edə bilər və ya başqa yolla xitam verilə bilər. Kreditorlar yenidən təşkil haqqında məlumat aldıqda öhdəliklərin vaxtından əvvəl icrasını (və ya öhdəliklərə xitamını) tələb edə bilərlər. Kreditorların hərəkətləri bu mərhələdə yenidən təşkil prosesinin həyata keçirilməsinə təsir etmir. Kreditorlar öhdəliklərin vaxtından əvvəl icrasını tələb etmədikdə, öhdəliklər yenidən təşkil olunmuş hüquqi şəxsin varislərinə keçmiş olur və kreditorlar daha sonra onlardan öz tələblərini istəyə bilərlər.

Bir sıra mütəxəssislər yenidən təşkil haqqında bildirişlərin kreditorlara göndərildiyini təsdiq edən məlumatların qeydiyyat orqanına təqdim edilən sənədlərin siyahısına əlavə edilməsinin tərəfdarıdır. Lakin hesab edirik ki, bu, praktiki cəhətdən mürəkkəb məsələdir, çünki dövlət orqanı yenidən təşkil olunan şirkətin kreditorlarının dəqiq sayını bilə bilməz və şirkət tərəfindən kreditorların sayı haqqında yalan məlumat vermə mümkünlüyünü istisna etmək olmaz. Bununla yanaşı, qanunvericilikdə belə bir əlavə olsa, düşünürük ki, qeydiyyat orqanı üçün kreditorların sayı haqqında obyektiv məlumat verən sənəd yenidən təşkil prosesində tərtib olunan bölünmə balansı (və ya təhvil aktı) ola bilər.

Digər problem kreditorların məlumatlandırılmasının formatıdır. Qanunvericilikdə kreditorlara göndərilən bildirişin formatına dair heç bir tələb göstərilməyib. Bu, əlbəttə, müəyyən sui-istifadələrə yol açır. Vicdansız səhmdarlar minimal məlumat əks etdirən bildiriş göndərməklə formal olaraq, qanunvericilik tələbini yerinə yetirir, lakin kreditor onun qərar verməsi üçün zəruri olan məlumatı əldə etmir. Qanunvericilikdə bölünmə balansının və ya təhvil aktının kreditorlara təqdim edilməsi məsələsi də öz həllini tapmayıb. Bölünmə balansın və təhvil aktının bildirişlə birgə kreditorlara təqdim edilməsi

məntiqli və düzgün hesab edilir. Əksər ölkələrin qanunvericiliyində bu məsələ dəqiq və aydın şəkildə öz əksini tapıb.

Şirkətin yenidən təşkil prosesində kreditorlar məlumatlandırılmasa, onların hüquqları pozulduğu halda, məhkəmə vasitəsilə şirkətin yenidən təşkilinin etibarsız hesab edilməsini tələb edə bilirlər.

Mütəxəssislər hesab edirlər ki, kreditorların çoxu və ya hamısı yenidən təşkil haqqında məlumatlandırılmadıqda, onlar yenidən təşkili məhkəmə vasitəsi mübahisələndirmək və etibarsız hesab edilərək əvvəlki vəziyyətin bərpa edilməsini tələb etmək hüququna malik olmalıdırlar.¹⁴⁶ Az sayda kreditor məlumatlandırılmadıqda, onlar öhdəliyin vaxtından əvvəl icra edilməsini tələb etmək hüququna malik olmalıdırlar. Yenidən təşkildən sonra hüquqi varislərin sayı birdən çox olduqda, kreditorlar bütün varislərdən birgə (solidar) öhdəliyin icrasını tələb edə bilirlər.¹⁴⁷

Təcrübədə "süni" yenidən təşkil hallarına da rast gəlinir. "Süni" prosesdə yenidən təşkilin bütün tələbləri yerinə yetirilir. Lakin yenidən təşkil elə qurulur ki, hüquqi varisi olan şirkətin kreditorların tələblərini yetirməyə əmlak və vəsaiti olmur. Belə hallarda məhkəmələr bölünmə balansına diqqət yetirməlidir. Əgər bölünmə balansından aktivlərin və öhdəliklərin əsassız olaraq, qeyri-bərabər bölündüyü aşkar edilərsə və nəticədə kreditorların hüquqları pozularsa, məhkəmələr yenidən təşkil prosesində yaradılan (yenidən təşkil prosesini başlayan şirkətdə) şirkətlə birgə (subsidiar) məsuliyyətə cəlb olunmalıdır. Balans və akt yenidən təşkil prosesində vacib rol oynayır. Məhz həmin sənədlərdə hüquqi varislərə keçən hüquq və öhdəliklərin həcmi göstərilir.

Məhkəmələrin və qanunvericiliyin nəzərə almalı olduğu digər bir problem də var. Müəyyən hallarda vicdansız səhmdarlar (şirkət rəhbərləri) kreditorların tələblərindən qaçmaq üçün aşağıdakı sxemə əl atırlar. Kənarında bir şirkət

¹⁴⁶ Комментарий к ч.1 Гражданскому Кодексу, Садигов О.Н. 2002

¹⁴⁷ ММ-нин 48-ci maddəsi

yaradılır və əsas şirkətin əhəmiyyətli aktivləri yavaş-yavaş həmin yeni yaranmış şirkətə ötürülür. Formal alqı-satqı yolu ilə, süni məhkəmə mübahisələri yaradaraq həmin işlərdə uduzaraq ödənişləri "icra etməklə" və sair üsullarla aktivlər bir şirkətdən digər şirkətə ötürülür. Nəticədə bu prosesdə formal olaraq kreditorların hüquqları pozulmur. Ancaq aydındır ki, əsas şirkətin kreditorların tələbini ödəmək imkanı olmur. Kreditorlar şirkətin iflas prosesini başlaya bilərlər, lakin tələblərinin ödənilməsi ehtimalı çox azdır. Azərbaycan hüquq praktikasına və ədəbiyyatına korporativ örtüyün qaldırılması doktrinası¹⁴⁸ hələ tanış olmadığından bu mövzu ayrıca araşdırma tələb edir.

ABŞ hüquq təcrübəsində şirkətlər aktivlərin vicdansız ötürülmə praktikasını "de-fakto" yenidən təşkil hesab edir və aktivləri verilmiş şirkətləri subsidiar məsuliyyətə cəlb edirlər.¹⁴⁹

Yenidən təşkilin növündən asılı olaraq, yenidən təşkil olunan şirkətlərin hüquq və öhdəliklərinin yeni şirkətə keçməsi aşağıdakı sənədlər əsasında aparılır:

- Şirkətlərin qoşulma, birləşmə və çevrilməsi zamanı onların hüquq və öhdəlikləri təhvil aktı əsasında yeni yaranmış (və ya "həyatda qalan") şirkətə keçir;
- Şirkətlərin bölünməsi və ya ayrılması halında onların hüquq və öhdəlikləri bölünmə balansına uyğun olaraq yeni yaranmış şirkətlərə keçir.¹⁵⁰

Göstərilən sənədlər yenidən təşkil zamanı hansı mülkiyyətin və hansı borcların müəyyən şirkətə keçməsinin təyində mühüm rol oynayır. Bu sənədlər səhmdarların ümumi yığıncağında təsdiq olunmalı və digər sənədlərlə yanaşı, dövlət qeydiyyatı üçün təqdim edilməlidir.¹⁵¹ MM-in 57.1.-ci maddəsinə əsasən

¹⁴⁸ İngiliscə - *Piercing corporate veil*

¹⁴⁹ *Wendy B. Davis, De Facto Merger, Federal Common Law, and Erie: Constitutional Issues in Successor Liability*, 2008 Colum. Bus. L. Rev 529

¹⁵⁰ *MM-nin 56-cı maddəsi*

¹⁵¹ "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında" Qanun, maddə 5, 5.5., MM, maddə 57.2

təslim aktında və bölünmə balansında yenidən təşkil olunan şirkətin öhdəlikləri üzrə bütün kreditor və borclularına aid hüquqi varislik haqqında müddəalar, eləcə də mübahisə edilən öhdəliklər və hüquqi varisliyin müəyyən edilməsi qaydası da daxil olmalıdır. Yenidən təşkilə “yox olan” şirkətin hüquq və öhdəlikləri ümumi hüquqi varisliyi əsasında tam şəkildə “qalan” şirkətə və ya yaradılan şirkətlərə ötürülür.¹⁵² Qanunvericilik ümumi hüquqi varisliyi ilə şirkətin kreditorlarının hüquqlarının müdafiəsini təmin etməyə çalışır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, yenidən təşkilə öhdəliklərin ötürülməsinə rəğmən, kreditorların razılığının alınmasını təsbit edən MM-in 522.1-ci maddəsi burada tətbiq edilmir. Yəni kreditorlar yenidən təşkil prosesində öhdəliklərin ötürülməsinə mane ola bilməzlər.¹⁵³ Bu səbəbdən qanunvericilik yenidən təşkil prosesini həyata keçirən şirkət(lər) üzərinə kreditorların məlumatlandırılması öhdəliyini qoyur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, qanunvericilik tələb edir ki, yenidən təşkil haqqında qərar qəbul etmiş orqan mütləq qaydada bütün kreditorlarını bu haqda məlumatlandırmalıdır.¹⁵⁴ Hesab edirik ki, qanunvericilik məhz hər bir kreditoru şirkətin yenidən təşkili haqqında məlumatlandırmaq vəzifəsini müəyyən edir. Çünki yalnız fərdi məlumatlandırma kreditorların öz hüquqlarını müdafiə etmək imkanını vermiş olur. Kütləvi informasiya vasitələrində yenidən təşkil haqqında məlumatın yayımlanması yalnız fərdi məlumatlandırmaya əlavə üsul kimi qiymətləndirilməlidir və əsla əsas məlumatlandırma yolu kimi qəbul edilməməlidir.

¹⁵² MM-nin 136.1.-ci maddəsi

¹⁵³ Yenidən təşkil haqqında məlumat aldıqdan sonra öhdəliklərin vaxtından əvvəl icrası tələbi ilə qarışıq salmayın.

¹⁵⁴ MM-nin 58.1-ci maddəsi

Yenidən təşkil növlərinin xüsusiyyətləri

Birləşmə və qoşulma

Birləşmə və qoşulma kimi yenidən təşkil növlərinin həyata keçirilməsi prosesi bir-birinə oxşar olduğundan, onları birgə nəzərdən keçirmək səmərəli olar. Öz mahiyyətinə görə şirkətlərin birləşməsi, bir və ya bir neçə şirkətin öz hüquq və öhdəliklərini ötürərək fəaliyyətlərini dayandırması yeni şirkətin yaradılması hesab olunur.

Qoşulma isə bir və ya bir neçə şirkətin hüquq və öhdəliklərini digər şirkətə ötürərək fəaliyyətlərini dayandırması nəzərdə tutulur. Qoşulan şirkətlər faktiki olaraq, öz müstəqilliklərini itirərək könüllü şəkildə başqa şirkətin tərkibinə daxil olurlar.

SC və MMC üçün hər iki yenidən təşkil prosesi oxşardır və növbəti paraqraflarda prosesin gedişatı haqqında danışdıqda hər iki təşkilati-hüquqi forma nəzərdə tutulacaq. Hər hansı fərq olduqda isə, o haqda ayrıca qeyd ediləcək.

Şirkətlərin birləşmə və qoşulma formasında yenidən təşkil prosesi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir.

1. Birləşmə (qoşulma) haqqında müqavilə imzalanması.
2. Yenidən təşkilə iştirak edən şirkətlərin direktorlar şurasının iclası (əgər varsa).
3. Yenidən təşkil olunan şirkətlərinin səhmdarlarının (iştirakçılarının) ümumi yığıncağının keçirilməsi.
4. Dövlət qeydiyyat proseduralarının həyata keçirilməsi.

Hər bir mərhələni ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

1. Birləşmə (qoşulma) haqqında müqavilə imzalanması.

Bu sənədin imzalanması adətən çox zəhmət tələb edən yenidən təşkil planının razılaşdırılmasından sonra həyata keçirilir. Bu mərhələdə birləşmə (qoşulma) haqqında müqavilənin məzmununa xüsusi diqqət ayrılmalıdır. Hazırkı qanunvericilikdə bu müqavilənin mahiyyəti və məzmunu barədə məlumat olmadığından, təcrübə və müqavilə hüququnun müvafiq normalarından irəli gələrək hesab edirik ki, birləşmə (qoşulma) haqqında müqaviləyə aşağıdakı məlumatlar daxil olmalıdır:

- 1) birləşmədə (qoşulmada) iştirak edən hər bir şirkətin adı, yerləşdiyi yer, eləcə də birləşmə formasında yenidən təşkil yolu ilə yaranan şirkət haqqında məlumatlar;
- 2) birləşmənin (qoşulmanın) qayda və şərtləri;
- 3) birləşmədə (qoşulmada) iştirak edən hər bir şirkətin ¹⁵⁵ səhmlərinin (paylarının) yaradılacaq şirkətin ¹⁵⁶ səhmlərinə (paylarına) konvertasiya qaydası və konvertasiya nisbəti (əmsalı);¹⁵⁷
- 4) birləşmədə iştirak edən hər bir şirkət tərəfindən yeni yaradılan şirkətin direktorlar şurasına seçilən üzvlərinin sayının göstərilməsi;
- 5) təftiş (audit) komissiyasının üzvlərinin siyahısı;
- 6) əgər hüquqi varis şirkətin nizamnaməsində kollegial icra orqanının olması nəzərdə tutulubsa, həmin kollegial icra orqanının üzvlərinin siyahısı;
- 7) hüquqi varis şirkətin təkbaşçı icra orqanının funksiyalarını yerinə yetirən şəxs haqqında göstərişi və sair.

Birləşmə (qoşulma) müqaviləsi birləşmədə (qoşulmada) iştirak edən şirkətlərin ümumi yığıncaqları tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra qüvvəyə minir və tərəflər üçün məcburi sənədə çevrilir.

2. Yenidən təşkil olunan şirkətlərin direktorlar şurasının iclası.

¹⁵⁵ Səhmdarlara məxsus

¹⁵⁶ Qoşulmada isə yerdə qalan şirkətin səhmlərinə (paylarına) konvertasiya qaydası

¹⁵⁷ Səhmdarların bəziləri öz səhmlərinin əvəzinə pul almaq arzusunda ola bilərlər. Bu məsələlər danışıqlarda müəyyən olunur və müqavilədə əks edilir.

Yenidən təşkil prosesi zaman prosesdə iştirak edən şirkətlərin direktorlar şuraları aşağıdakı hərəkətləri həyata keçirməlidir.¹⁵⁸

a) səhmdarların növbədənənar ümumi yığıncağını çağırmaq;

b) yığıncağın gündəliyini təsdiq edib, aşağıdakı məsələləri daxil etmək:

- birləşmə (qoşulma) formasında aparılan yenidən təşkil haqqında;
- birləşmə müqaviləsinin şərtləri və yaradılan şirkətin idarəetmə orqanlarına üzvlərin seçilməsi haqqında.

3. Yenidən təşkil olunan şirkətlərin səhmdarlarının ümumi yığıncağının keçirilməsi.

Birləşmədə (qoşulmada) iştirak edən hər bir şirkətin səhmdarlarının ümumi yığıncağı bu şirkətin birləşmə (qoşulma) formasında yenidən təşkili haqqında məsələ ilə bağlı qərar qəbul edir ki, bura da aşağıdakılar daxildir:

- birləşmədə (qoşulmada) iştirak edən şirkətin qoşulma haqqında müqaviləsinin və təslim aktının təsdiq olunması;
- birləşmə (qoşulma) formasında yenidən təşkiləndən sonra hüquqi varis şirkətin nizamnaməsinin təsdiq olunması;
- direktorlar şurası üzvlərinin seçilməsi ilə bağlı məsələ haqqında qərar qəbul edilməsi.

Birləşmə zamanı yenidən təşkiləndə iştirak edən şirkətin səhmdarlarının (iştirakçılarının) ümumi yığıncağı müxtəlif qərarlar qəbul edir. Səhmdarlar (iştirakçılar) bütün təklif olunan məsələlər üzrə qərar qəbul etdikdə yenidən təşkilin yekun mərhələlərinə keçid baş verir.

4. Dövlət qeydiyyat proseduralarının həyata keçirilməsi.

Birləşmə zamanı – yenidən yaranan şirkətin dövlət qeydiyyatı üçün qeydiyyat orqanına müraciət etmək;

¹⁵⁸ Azərbaycan reallığında direktorlar şurası, əsasən, majoritar səhmdarlardan ibarət olur. Həmçinin səhmdarların sayı çox olmadığından onlar yenidən təşkil prosesinə aktiv cəlb olunurlar və direktorlar şurasına aid mərhələ bir formallıq kimi qəbul edilir.

Qoşulma zamanı – qoşulan şirkətlərin ləğv edilməsi və dövlət reyestrindən çıxarılması üçün qeydiyyat orqanına müraciət etmək.

Birləşmədə yenidən yaranan şirkətin dövlət qeydiyyatı anından, qoşulmada isə birləşdirilən şirkətin fəaliyyətini dayandırması haqqında qeydini dövlət reyestrinə daxil etdiyi andan proses yekunlaşır. Yenidən təşkil prosesi zamanı qiymətli kağızların, ilk növbədə səhmlərin emissiyası məsələsi ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Hüquqi şəxslərin yenidən təşkili zamanı qiymətli kağızların emissiyasının xüsusiyyətləri QKDK-nin normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənir.

Bölünmə və ayrılma

Bölünmə dedikdə şirkətin hüquq və öhdəliklərinin onun bazasında yaradılan yeni şirkətlərə ötürülməsi ilə fəaliyyətinin dayandırılması başa düşülür. Yəni bir şirkətin bazasında bir neçə yeni şirkət yaradılır.

Ayrılmada isə şirkətin öz fəaliyyətini dayandırmadan hüquq və öhdəliklərinin bir hissəsini yeni yaradılan bir və ya bir neçə şirkətə ötürməsi nəzərdə tutulur. Bu halda yeni şirkətin yaradılmasına baxmayaraq, əvvəlki şirkət öz fəaliyyətini dayandırmır. Birləşmə və qoşulma formasında olduğu kimi, bölünmə və ayrılma formasında da həyata keçirilən yenidən təşkil eyni mərhələlərdən ibarətdir. O səbəbdən burada həmin mərhələləri təkrarlamağa lüzum yoxdur.

Bölünmə formasında hüquqi şəxsin yenidən təşkili yeni yaradılan şirkətlərin dövlət qeydiyyatı anından tamamlanmış hesab olunur və bölünən şirkət ləğv edilir. Ayrılma formasında yenidən təşkil yeni yaradılan şirkətin dövlət qeydiyyatı anından tamamlanmış hesab olunur.

Çevrilmə

Çevrilmə şirkətin bir təşkilati-hüquqi formadan başqa formaya keçidini reallaşdıran yenidən təşkil prosesidir. MMC SC-yə və ya ƏMC-yə, SC isə MMC-

yə çevrilə bilər. Yuxarıda olduğu kimi, çevrilmə formasında yenidən təşkil prosesi eyni mərhələlərlə həyata keçirilir.¹⁵⁹

Qanunvericilik QSC-nin ASC-yə və əksinə ASC-nin QSC-yə "çevrilməsini"¹⁶⁰ istisna etmir, lakin bu halda SC-nin tipinin dəyişməsi şirkətin yenidən təşkili kimi qiymətləndirilməməlidir, çünki onun təşkilati-hüquqi forması dəyişilmir.

Beləliklə, hesab edirik ki, təhvil aktının tərtib olunması və kreditörə məlumatlandırmaq kimi tələblər SC-nin tipinin dəyişməsi prosesinə tətbiq edilməməlidir. SC-nin bir tipdən digər tipə çevrilməsi səhmdarların ümumi yığıncağının qərarı ilə şirkətin nizamnaməsinə müvafiq dəyişikliklərin edilməsi (nizamnamənin yeni redaksiyada təsdiq edilməsi) və müvafiq qaydada dövlət qeydiyyatı ilə həyata keçirilir.

Şirkətin ləğv olunması

Şirkətin ləğvi onun hüquq və öhdəlikləri üzrə hüquqi varisliyinin olmaması ilə fəaliyyətinin dayandırılması üsuludur. Hüquqi şəxslərin ləğv olunmasının ümumi şərtləri MM-in 59-61-ci maddələrində əks olunub. Şirkətin hüquq və öhdəliklərinin hüquqi varislik qaydasında digər şəxslərə ötürülmədən fəaliyyətinin dayandırılması ləğvetməni yenidən təşkil formalarından fərqləndirir.

Şirkət könüllü qaydada iştirakçıların ümumi yığıncağının qərarı ilə və ya məcburi qaydada səlahiyyətli dövlət orqanlarının tələbi ilə məhkəmə qərarı ilə ləğv oluna bilər. Şirkət qanunla qadağan olunmuş fəaliyyəti həyata keçirdiyi halda, fəaliyyət göstərmək üçün tələb olunan icazənin (lisenziyanın) olmadığı, eləcə də qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallarda məcburi ləğv olunma haqqında tələb irəli sürülə bilər.

¹⁵⁹ Yeganə fərq çevrilmə haqqında müqavilənin olmaması ola bilər.

¹⁶⁰ "Çevrilmə" terminin qanunvericilikdə bu halda istifadəsinin uğurlu yanaşma hesab olunmaması barədə qeyd etmişdik.

Şirkətin yaradılması zamanı qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olması və ya fəaliyyət üçün müəyyən edilmiş vaxtın bitməsi həmin şirkətin könüllü ləğv edilməsi üçün səbəb ola bilər.¹⁶¹ Eyni zamanda müəyyən hallarda qanunvericilik “könüllü” ləğvetmənin həyata keçirilməsini tələb edir. Məsələn, əgər ikinci və hər növbəti maliyyə ili başa çatarkən şirkətin xalis aktivlərinin dəyəri nizamnamə kapitalının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilmiş minimum miqdarından az olarsa, şirkət ləğv edilməlidir.¹⁶²

Şirkətin təsisçiləri və ya onu ləğvi haqqında qərar qəbul edən orqan ləğvetmə komissiyasını təyin edir.¹⁶³ Şirkətin ləğvi haqqında məlumat dərhal hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı orqanına verilməlidir. Hesab edirik ki, ləğvetmə haqqında məlumat daxil olduğu andan etibarən ləğv olunan şirkətin təsis sənədlərinə dəyişikliklərin dövlət qeydiyyatına və ləğv olunan şirkətin səhmdar olduğu digər şirkətlərin dövlət qeydiyyatına icazə verilməməlidir.

Şirkətin ləğv edilməsi üçün səlahiyyət verilmiş orqan ləğvetmə komissiyası hesab olunur. Ləğvetmə komissiyasının təyinatı anından etibarən onun üzərinə şirkətin ləğvetmə müddəti ərzində fəaliyyətini davam etdirmək və onun işlərinin idarəsi ilə bağlı, həmçinin ləğv olunan şirkət adından məhkəmədə iştirak etmək səlahiyyətləri qoyulur. Şirkətin fəaliyyəti dövründə əldə etdiyi bütün mülki hüquq və öhdəliklər ləğv olunanadək onun üzərində qalır. Ləğvetmə komissiyasına yalnız müvafiq idarəetmə səlahiyyətləri keçir. Ləğvetmə komissiyasına ləğv olunan şirkətin mülki hüquq və öhdəlikləri keçmir. Ləğvetmə komissiyası hüquqi şəxs deyil və əgər kreditor komissiyanın onun şirkətə qarşı tələblərini əsassız olaraq rədd etdiyini düşünürsə, dövlət reyestrindən çıxarılan qədər bu şirkətə qarşı məhkəməyə iddia təqdim edə bilər.

¹⁶¹ MM-nin 59.2.1-ci maddəsi

¹⁶² MM-nin 103.5-ci maddəsi

¹⁶³ MM-nin 60.2-ci maddəsi

Şirkətin ləğv edilmə prosesinin müddəti bir ildən çox olmamalıdır. Bu müddət ərzində ləğv etmə bitirilmədikdə həmin proses yenidən başlanmalıdır.¹⁶⁴

Şirkətin ləğv edilmə prosesini üç mərhələ ayırmaq olar:

1-ci mərhələ - şirkətin ləğv olunması barədə məlumatın elan edilməsi;

2-ci mərhələ - aralıq ləğvetmə balansının tərtib edilməsi;

3-cü mərhələ - ləğvetmə prosesinin başa çatması (ləğvetmə balansının tərtib edilməsi).

Ləğvetmə prosesinin birinci mərhələsi

Bu mərhələdə ləğvetmə komissiyası şirkətin ləğvi haqqında mətbuat orqanlarında məlumat yerləşdirməlidir. Kreditorların tələblərinin ləğv olunan şirkətə təqdim edilməsi məqsədilə bu xəbər aşağıdakı məlumatlardan ibarət olmalıdır:

- hüquqi şəxsin bütöv adı;
- hüquqi şəxsin yerləşdiyi yer;
- ləğvetmə haqda qərar qəbul edən orqanın adı;
- ləğv olunan hüquqi şəxsin VÖEN-i;
- kreditorların ərizə tələblərinin qayda və müddəti;
- ləğvetmə komissiyası ilə əlaqə vasitələri.

Eyni zamanda ləğvetmə komissiyası bütün kreditorları yazılı şəkildə xəbərdar etməlidir və tələblərin təqdim edilmə müddəti şirkətin ləğvi haqqında məlumatın verildiyi gündən etibarən ən azı iki ay olmalıdır. Bu mərhələdə komissiya kreditorları aşkarlamalı və ləğvetmə barədə məlumatlandırılmalıdır,

¹⁶⁴ MM-nin 59.6-cı maddəsi

eləcə də debitor borcların qaytarılması üçün tədbirlər görməli və ləğv edilən şirkətin bütün borclularını müəyyən etməlidir.

Ləğvetmə prosesinin ikinci mərhələsi

Kreditorların tələbləri üçün müddətin başa çatması zamanı ləğvetmə komissiyası aralıq ləğvetmə balansı tərtib və təsdiq edir. Həmin balansda ən azı şirkətin hazırkı mülkiyyət vəziyyəti və aşkar edilmiş kreditor və debitor borcları əks olunmalıdır. Aralıq ləğvetmə balansı ilə razı olmayan şirkətin nizamnamə kapitalında azı 10 faiz payına (səhmə) sahib olan iştirakçısı həmin balansı aldığı gündən 7 gün ərzində ümumi yığıncağın çağırılmasını tələb edə bilər. Bu halda aralıq ləğvetmə balansı səhmdarların (iştirakçıların) ümumi yığıncağında təsdiq edilir.¹⁶⁵

Kreditorların qəbul olunmuş bütün tələblərini təmin etmək məqsədilə ləğv olunan şirkətin pul vasitələri kifayət etmədikdə ləğvetmə komissiyası bu şirkətin əmlakının mümkün qısa zamanda səmərəli və sərfəli qiymətə satılmasını həyata keçirir.¹⁶⁶ Komissiya ödəmə barədə tələblərin daxil olduğu növbəlilik qaydasında aralıq ləğvetmə balansı əsasında ləğv edilən şirkətin kreditorlarına ödənişləri həyata keçirir.¹⁶⁷

Ləğvetmə prosesinin üçüncü mərhələsi

Kreditorlarla hesablaşmadan sonra komissiya ləğvetmə balansı tərtib edir və bu da səhmdarların (iştirakçıların) ümumi yığıncağında təsdiq edilir. Kreditorlarla hesablaşmadan sonra şirkətdə qalan əmlak ləğvetmə komissiyası tərəfindən iştirakçıların arasında aşağıdakı qayda ilə bölünür:

¹⁶⁵ MM-nin 61.5-ci maddəsi

¹⁶⁶ MM-nin 60.4-cü maddəsi

¹⁶⁷ MM-nin 61.7-ci maddəsi

- ilk növbədə imtiyazlı səhmlər¹⁶⁸ üzrə hesablanmış, lakin ödənilməmiş dividendlərin və şirkətin nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş imtiyazlı səhmlər üzrə ləğvetmə dəyərinin ödənişi;
- daha sonra ləğv olunan şirkətin əmlakı digər səhmdarlar (iştirakçılar¹⁶⁹) arasında bölünür.

MM-in 61.12-ci maddəsinə əsasən hüquqi şəxsin ləğv olunması haqqında qeyd dövlət reyestrinə daxil edildiyi andan hüquqi şəxsin ləğv olunma prosesi bitmiş hesab edilir.

Məcburi ləğvetmə

MM-in 59-cu maddəsində şirkətin məcburi ləğvinin səbəblərinin siyahısı verilmişdir. Fəaliyyətində qanunun tələblərini pozan kobud faktlar aşkar edilsə, məhkəmə qərarına əsasən şirkət ləğv oluna bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, şirkətin məhkəmə qərarı əsasında ləğv edilməsinin xüsusi qaydası yoxdur və hesab edirik ki, bu halda da hüquqi şəxsin ləğvi MM-in 59-61-ci maddələrinə uyğun həyata keçirilməlidir.

Qanunvericilik şirkətlərə mülki dövriyyənin iştirakçıları və sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri statusunu verərək, eyni zamanda şirkət lazımı icazəsi (lisenziya) olmadan qanunla qadağan olunmuş fəaliyyət göstərdikdə və ya digər şəkildə kobudcasına qanunu pozduqda məhkəmə qərarı ilə ləğv oluna biləcəyini nəzərdə tutur. Bu norma məcbur edir ki, şirkətlər sahibkarlıq fəaliyyətlərini qanunvericiliyə uyğun həyata keçirsin və bununla da digər şirkətlərin hüquq və qanuni maraqlarının qorunması təmin edilir.

Lakin qanunvericilikdə ¹⁷⁰ şirkətin ləğvinə səbəb olan konkret pozuntular göstərilmədiyindən təcrübədə həmin norma formal bir maddəyə çevrilir. Hesab

¹⁶⁸ Səhmdar cəmiyyətlərinin ləğvində

¹⁶⁹ MMC-də imtiyazlı iştirakçılar olmadığından yerdə qalan əmlak bütün iştirakçılar arasında bölünür.

¹⁷⁰ MM-nin 59.2.3-cü maddəsi

edirik ki, həmin maddə yalnız formal əsasla sanksiyanın tətbiqinə səbəb olmamalıdır. Hüquqi məsuliyyətin ümumi prinsiplərindən və Konstitusiya ilə müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının meyarlarından irəli gələrək, hesab edirik ki, yuxarıda qeyd edilən norma nəzərdə tutur ki, dəfələrlə yer almış pozuntular o qədər əhəmiyyətli olmalıdır ki, məhkəmə ləğvetmə haqqında qərar qəbul etsin. Pozuntunun əhəmiyyətliliyi müəyyən edildikdə şirkətin yol verdiyi pozuntuların qiymətləndirilməsi və səbəb olduğu nəticələr də daxil olmaqla, işin bütün halları nəzərdən keçirilməlidir.

Şirkətin müflisləşmə zamanı ləğvi

Şirkətlərin müflisləşmə zamanı ləğv olunması ümumi qanunvericiliklə yanaşı, xüsusi qanunla tənzimlənir.¹⁷¹ Hüquqi şəxsin əmlakının dəyərinin kreditorların tələblərini ödəmək üçün kifayət olmadığı aşkar edildikdə, o, yalnız iflas haqqında qanunvericiliyə uyğun ləğv edilə bilər. İflas prosesi zamanı yaranan problemlərdən biri borclunun statusunun müəyyən edilməsidir. İlkin mərhələdə borclu – şirkət mülki dövriyyənin subyekti kimi öz fəaliyyət qabiliyyətini itirmir. Lakin nəzarət mərhələsi başladıqdan sonra artıq şirkət hüquq və öhdəliklərini müstəqil, yəni idarəetmə orqanları vasitəsilə həyata keçirə bilməz. İflas prosesi çərçivəsində şirkətin idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılmasını şirkətin hüquq qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirmək olar.¹⁷²

Adətən iflas prosesinin nəzarət dövründə şirkətin filial və nümayəndəliklər yaratmaq, könüllü olaraq yenidən təşkil, ləğvetmə, hüquqi şəxs yaratmaq və ya orada iştirak etmək qabiliyyəti, emissiya qiymətli kağızların yerləşdirilməsi kimi imkanları məhdudlaşdırılır.

¹⁷¹ "Müflisləşmə (iflas) haqqında" qanun

¹⁷² Пахаруков А.А. Правовое регулирование конкурсного производства юридических лиц (вопросы теории и практики): Дис. канд. юрид. наук. Иркутск, 2003.

İflas qanunvericiliyinə görə, iflas prosesi müddətində borclunun hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasını iki hissəyə ayırmaq olar.

Qismən – yalnız müvəqqəti idarəçinin razılığı ilə bağlana bilən əqdlər, məsələn, daşınmaz əmlakın icarəyə verilməsi, satılması, borclunun digər əmlakına dair sərəncam verilməsi, borc (kredit) alınması və verilməsi və s.

Tam – nəzarət prosedurası müddətində borclunun rəhbəri və müvəqqəti idarəçinin qərar qəbul edə bilməyəcəyi məsələlər üzrə. Bura borclunun yenidən təşkili və ləğv olunması, törəmə şirkətin (və ya başqa hüquqi şəxslərdə iştirak), filial və nümayəndəliklərin yaranması, dividendlərin ödənilməsi, borclu tərəfindən istiqraz və digər emissiya qiymətli kağızların yerləşdirilməsi, iştirakçıların şirkətin tərkibindən çıxması, buraxılmış səhmlərin geri alınması kimi məsələlər aiddir.

Kənar idarəetmə prosesi başladığı andan borclunun rəhbəri tutduğu vəzifədən uzaqlaşır və borclunun idarəetmə orqanlarının səlahiyyətləri dayandırılır. Kənar idarəçi müvəqqəti idarəçidən fərqli olaraq, borclunun rəhbərini tam şəkildə əvəz edərək iflas vəziyyətində olan şirkətin əmlakının idarəetməsində kifayət qədər geniş səlahiyyətlərə malik olur.

Borclunun ödəmə qabiliyyətini bərpa etmək məqsədi ilə borclu – SC-in nizamnamə kapitalının əlavə adi səhmlərin yerləşdirilməsi yolu ilə artırılmasını nəzərdə tuta bilər. Bu halda şirkətin mövcud kreditorları öz tələblərinin dəyəri nisbətində səhm əldə etmək imkanına malik olurlar. Borc əvəzinə kreditor (və ya kreditorlar) borclunun idarəetməsində iştirak etmək imkanı qazanırlar. Nəticədə kreditor hüquqi şəxsin iştirakçısı olur, yəni kreditor statusunu borclunun iştirakçısı statusuna dəyişir. Bu prosesin müsbət cəhəti odur ki, borclu şirkət öz ödəmə qabiliyyətini bərpa edə bilər və düzgün idarə nəticəsində yenidən gəlirli şirkət olar.

Bu cür səhmlərin buraxılışı yalnız aşağıdakı şərtlərlə mümkün ola bilər: ilk növbədə, borclunun idarəetmə orqanının razılığı ilə (bu orqan müvafiq müraciəti

kənar idarəçiyə ünvanlayır), ikincisi, borclunun kreditorlarının razılığı ilə. Kənar idarəçi əlavə səhmlərin buraxılması haqqında məsələni kreditorların iclasına çıxarır və səhmlərin əlavə emissiyasının həyata keçirilməsi haqqında qərarı kənar idarəetmə planına daxil edir.

Borclunun xarici idarəetmə çərçivəsində ödəmə qabiliyyətinin bərpa olunmasına yönəlmiş digər bir tədbir borclunun aktivlərinin əvəzlənməsidir ki, bu da borclunun əmlakının bazasında bir və ya bir neçə şirkətin yaradılması yolu ilə aparılır. Bir şirkət (əsasən, ASC) yaradıldığı halda, onun nizamnamə kapitalına borclunun bütün əmlakı və əmlak hüquqları daxil edilir. Borclunun aktivlərinin əvəzlənməsi yeni şirkətin (ASC) yaranması ilə nəticələnir və onun səhmlərinin açıq satılması kreditorlarla hesablaşma üçün şərait yaratmış olur.

Fəsil IV. Korporativ maliyyə

Şirkətin kapitalı

Korporativ maliyyə termini, əsasən, maliyyə sahəsində çalışan mütəxəssislərə yaxındır. Bu fənn maliyyə və iqtisadiyyat sahəsi üzrə təhsil alan şəxslərə tədris olunur. Müasir dövrdə hüquqşünasların (xüsusi ilə korporativ hüquqşünasların) da şirkətin maliyyə sistemi haqqında biliklərə sahib olması zəruridir. Təəssüf ki, hüquq fakültələrdə korporativ maliyyə fənni üzrə tədrisə lazımı diqqət yetirilmir.

Bu hissədə şirkətin maliyyə sisteminin yalnız bir qismi haqqında məlumat verəcəyik. Şirkətin fəaliyyəti üçün vəsaitlər müxtəlif mənbələrdən daxil olur. Həmin vəsaitlər səhmdarların mövqeyindən "şəxsi" və "kənar" bölünür, menecerlərin isə mövqeyindən "daxili" və "xarici" kimi bölmək olar.

Şirkətin fəaliyyəti daim maliyyə axınının girişini və çıxışını doğurur. Maliyyə axınının (*cash-flow*) tənzimlənməsi şirkətin fəaliyyəti üçün vacib işlərdən biridir. Şirkətin maliyyə sağlamlığı məhz düzgün sistemləşdirilmiş maliyyə axınından

asıdır. Bir çox hüquqşünaslar şirkətin maliyyəsinin yalnız mühasiblərə, maliyyə mütəxəssislərinə aid olduğunu hesab edirlər və baza səviyyəsində belə maliyyə məsələlərini öyrənməyə cəhd etmirlər. Əlbəttə, hüquqşünasın şirkətin maliyyə mütəxəssisinin işini görməli olduğu demirik, lakin müasir biznes mühitində müəyyən maliyyə biliklərinə sahib olması hüquqşünas üçün vacib olduğunu hesab edirik.

Nizamnamə kapitalı

Şirkətin nizamnamə kapitalı səhmdarlar (iştirakçılar) tərəfindən əldə edilən səhmlərin (payların) nominal dəyərindən təşkil olunur. Nizamnamə kapitalı bütün iştirakçılar tərəfindən şirkətdən iştirak hüququ əvəzinə ödəniş kimi qoyulan əmlakın ümumi dəyərini təşkil edir. Başqa sözlə, şirkətin nizamnaməsində göstərilən nizamnamə kapitalının məbləği – nominal rəqəmdir və iştirakçıların mayaların qoyuluş anındakı ümumi dəyərini əks etdirir.

Nizamnamə kapitalı şirkətin mülkiyyətində olan əmlakın real dəyərini əks etdirmir, real dəyər nizamnamə kapitalından az və ya çox ola bilər. Qanunvericilik nizamnamə kapitalını şirkətin kreditorlarının maraqlarını təmin edən əmlakın minimum miqdarı kimi müəyyən edir.¹⁷³ Ancaq bu, şirkətin məsuliyyətinin yalnız nizamnamə kapitalının miqdarı ilə məhdudlaşdırılması demək deyil. Şirkətin kreditorlarının tələbləri nizamnamə kapitalının miqdarından asılı olmayaraq, şirkətə məxsus olan bütün əmlakla təmin edilir.¹⁷⁴

Hüquq ədəbiyyatında şirkətin nizamnamə kapitalının yerinə yetirməli olduğu üç funksiyanı ayırırlar:

¹⁷³ MM-nin 90.1, 103.2-ci maddələri

¹⁷⁴ Bax. Nizamnamə kapitalı: miflər və reallıqlar. Dividend gəliri vergisinin ödənilməsinin qanuni yolu. Ə. Həsənov, Bakı Hüquq Jurnalı, Noyabr 2012, N 2

- i. Maddi-təminat funksiyası – səhmin (payın) əvəzinin ödənilməsi üçün qoyulmuş əmlak şirkətin fəaliyyəti üçün maddi bazanı təşkil edir. Nizamnamə kapitalı şirkətin fəaliyyəti üçün əmlak təməlidir və ilkin (başlangıç) kapitalıdır. Ona görə də nizamnamə kapitalının konkret miqdarı yaradılan şirkətin fəaliyyət sahəsindən asılı olaraq müəyyən edilir.
- ii. Təminat funksiyası – şirkət kreditörlər qarşısında ona məxsus əmlak həddində məsuliyyət daşıyır. Nizamnamə kapitalının vəzifəsi şirkətin üçüncü şəxslər qarşısında öhdəliklərini təmin etməkdir. Çünki tam ortaqlıqlardan fərqli olaraq, şirkətin (korporasiyanın) iştirakçıları ümumi qaydaya görə şirkətin öhdəlikləri üçün öz əmlakları ilə məsuliyyət daşıyırlar, bu səbəbdən də şirkət müəyyən əmlaka sahib olmalıdır ki, zərurət yarandıqda kreditörlər tələblərini həmin əmlaka yönəltsinlər. Təminədiçi funksiyasının yerinə yetirilməsi üçün qanunvericilikdə müəyyən təşkilati-hüquqi formada yaradılan şirkətlərin nizamnamə kapitalının minimum miqdarı müəyyən edilmişdir. Həmçinin qanunvericilikdə şirkətin nizamnamə kapitalının formalaşmasının təmin edilməsi məqsədilə şirkətin təsisçilərini onun nizamnamə kapitalına maya qoymaq öhdəliyindən azad etməyə qadağa nəzərdə tutulubdur.

Lakin hesab edirik ki, reallıqda nizamnamə kapitalının hazırkı minimal ölçüsü kreditörlərin maraqlarını təmin edə bilməz. Nizamnamə kapitalının qanunvericilikdə əks olunmuş miqdarı (MMC üçün bu minimum, ümumiyyətlə, müəyyən olunmayıb) hazırkı mülki dövriyyədə çox cüzdür, heç bir şəkildə kreditörlərin maraqlarını təmin etmək iqtidarında deyil. Nizamnamə kapitalının minimum miqdarının aşağı olması, nizamnamə kapitalının fiksiya xarakterinə malik olmasını göstərir. Ümumiyyətlə, hesab edirik ki, nizamnamə kapitalı ideyası yarandığı andan işlək olmayıb və mülki hüququn fiksiyası olaraq qalır.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Ершов Ю. Зачем нужен уставный капитал // ЭЖ-Юрист. 2005. N 31.

Nəzərə almaq lazımdır ki, təminat funksiyası nəzərdə tutmur ki, nizamnamə kapitalı toxunulmaz olmalıdır və şirkətin cari ehtiyacları üçün istifadə edilməməlidir. Nizamnamə kapitalı sahibkarlıq fəaliyyəti üçün istifadə olunur və əmlakın alınması, xərclərin ödənilməsi, işçilərin maaşlarının verilməsi və s. üçün sərf oluna bilər. Qanunvericilik nizamnamə kapitalının istifadə edilməsini məhdudlaşdırmır və hesab edirik ki, bu cür məhdudlaşdırmanın əlavə edilməsi düzgün yanaşma olmaz.

Şirkətin nizamnamə kapitalının təminat funksiyasını yerinə yetirməsinə baxmayaraq, şirkətin öhdəlikləri nizamnamə kapitalının miqdarı ilə məhdudlaşdırılmır. Hüquqi şəxslər nizamnamə kapitalının miqdarından asılı olmayaraq, onlara məxsus olan əmlakla öz öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşıyırlar.¹⁷⁶ Şirkətin nizamnamə kapitalı özü-özlüyündə pul vəsaitlərinin və əmlakın cəmi kimi şirkətin öhdəliklərinin təminatı hesab olunmur, nizamnamə kapitalının yalnız şirkətin real əmlakına müəyyən hüquqi nəzarət mexanizmini yaradır.

- iii. Bölüşdürücü funksiya – nizamnamə kapitalı vasitəsilə hər bir səhmdarın (iştirakçının) şirkətdə və onun gəlirlərində iştirak payı müəyyən edilir. Səhmdarın (iştirakçının) nizamnamə kapitalında iştirak payını (faizini) bilərək onun səhmdarların (iştirakçıların) ümumi yığıncağında nüfuzunu və şirkətin mənfəətindən ona çatan gəlirin həcmi müəyyən etmək olar, çünki səsli səsli sayı və gəlirin həcmi nizamnamə kapitalında iştirak faizinə müvafiq olur. Ümumi qaydaya görə şirkətin hər bir səhmdarı (iştirakçısı) ümumi yığıncaqda onun nizamnamə kapitalında olan paya proporsional olaraq səs hüququna malikdir və bu yanaşma şirkətin gəlirinin bölüşdürülməsi zamanı da tətbiq olunur.

¹⁷⁶ MM-nin 52.2-ci maddəsi

Nizamnamə kapitalının miqdarı

Qanunvericilikdə müxtəlif təşkilati-hüquqi forma üçün nizamnamə kapitalının minimum miqdarı müəyyən edilmişdir. AC-də nizamnamə kapitalının minimum məbləği 4000 manatdan, QSC-də isə 2000 manatdan az olmamalıdır.¹⁷⁷ Ancaq əvvəl qeyd edildiyi kimi, MMC-nin nizamnamə kapitalının minimum miqdarı müəyyən olunmayıb. Bu, öz növbəsində qeyri-müəyyənlik yaradır, bir tərəfdən qanunverici hesab edir ki, (minimal) nizamnamə kapitalı kreditorlar qarşısında şirkətin öhdəliklərinin təminatıdır, digər tərəfdən sahibkarlıq fəaliyyətində geniş istifadə olunan korporativ forma üçün bu minimum müəyyən edilməyib.

Nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin kiçik olması hüquqşünaslar arasında daimi müzakirə predmetidir. Bəzi peşəkarlar nizamnamə kapitalının minimum məbləğini təminat funksiyasını yerinə yetirməyə imkan verəcək qədər artırmağı təklif edirlər, məsələn, 10 000 və ya 20 000 manat. Lakin hesab edirik ki, bu cür yanaşma müasir biznesin tələblərinə cavab vermir və hətta iqtisadiyyata zərər vura bilər, çünki minimum nizamnamə kapitalının yüksək məbləği geniş kütləni sahibkarlıq fəaliyyətində iştirak imkanından məhrum edəcək. Eyni zamanda məntiqli səbəblərə görə müəyyən fəaliyyətlə (banklar, sığorta təşkilatları, investisiya institutları) məşğul olan şirkətlər üçün nizamnamə kapitalının minimum məbləği daha yüksəkdir.

Şirkətin nizamnamə kapitalının formalaşma qaydası onun təsis sənədləri ilə müəyyən edilir. Şirkətin təsis zamanı təsisçilər nizamnamə kapitalının formalaşması ilə bağlı aşağıdakı məsələləri tənzimləməlidirlər:

- a) nizamnamə kapitalının formalaşmasında iştirak edən şəxsləri müəyyən etmək;
- b) əldə olunan səhmlərin (payların) nə ilə ödənilməsini müəyyən etmək;

¹⁷⁷ Nazirlər Kabinetinin 224 nömrəli 23 dekabr 2000-ci il tarixli qərarı

c) təsisçilərin şirkətin nizamnamə kapitalına olan əmlak əmanətlərinin necə qiymətləndirilməsini müəyyən etmək;

ç) şirkətin nizamnamə kapitalının hansı müddətdə formalaşmasını müəyyən etmək.

Ümumi qaydaya görə, MMC-nin yaradılması zamanı onun nizamnamə kapitalı şirkətin dövlət qeydiyyatı anınadək ödənilməlidir. Yəni qeydiyyat orqanına sənədlərin verilməsi zamanı təsisçilər nizamnamə kapitalının ödənilməsi faktını sənədlərlə təsdiq etməlidirlər. Bu normanın həyata keçirilməsinin praktiki çətinliyi ondan ibarətdir ki, qeydiyyat mərhələsində təsisçilər tərəfindən şirkətin nizamnamə kapitalına əmlakın qoyulması faktını sənədlərlə təsdiq etməsi mümkün deyil. Nizamnamə kapitalının pul ilə deyil, yalnız əmlakla formalaşması zamanı təsisçilər kapitalla qoyulan əmlakı yaradılan şirkətə rəsmiləşdirə bilməzlər, çünki həmin anda şirkət qeydiyyata alınmayıb və hələ mövcud deyil. Lakin 2011-ci ilin dekabr ayında edilən bir sıra dəyişikliklər¹⁷⁸ nəticəsində vəziyyət nisbətən yaxşılaşdı. Belə ki, bu dəyişiklikdən sonra nizamnamə kapitalı MMC dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra ödənilə bilər. Təsisçilər artıq nizamnamə kapitalının müəyyən müddət (maksimum 3 ay) ərzində ödənilməsi haqqında şərti MMC-nin nizamnaməsinə daxil edə bilərlər və öhdəliyin icrasını təmin edən müxtəlif şərtlər də əlavə oluna bilər.¹⁷⁹

SC-lərdə nizamnamə kapitalının formalaşma qaydası şirkətin tipindən (açıq və ya qapalı) asılı olaraq fərqlənir. Yalnız ASC onun tərəfindən buraxılan səhmlərə açıq abunə aparma və onları açıq bazarda satmaq hüququna malikdir. QSC onun tərəfindən buraxılan səhmlərə açıq abunə aparmaq və ya əldə etmək üçün qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinə təklif etmək hüququna malik deyil, o, səhmləri yalnız onun təsisçiləri və ya əvvəlcədən müəyyən edilmiş digər şəxslər arasında

¹⁷⁸ "Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2011-ci il 30 dekabr tarixli 287-IVQD nömrəli Qanunu

¹⁷⁹ MM-nin 90.2-ci maddəsi

bölüşdürməyə məcburdur.¹⁸⁰ Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən tip SC-nin yaranması zamanı açıq abunənin aparılmasına icazə verilmir, onun bütün səhmləri təsisçilər arasında bölüşdürülməlidir.¹⁸¹

Şirkətin nizamnamə kapitalına pul, qiymətli kağız, əmlak hüquqları və ya pul dəyəri olan digər hüquqlar qoyula bilər. SC-nin təsis zamanı şirkətin səhmlərinin ödəniş forması şirkətin yaradılması haqqında müqavilə ilə, əlavə səhmlərin ödəniş forması isə yerləşdirilmə haqda qərarla müəyyən edilir. SC-nin nizamnaməsində onun səhmlərinin əvəzinə ödənilə biləcək əmlak növlərinə məhdudiyətlər ola bilər.¹⁸²

Hüquqi ədəbiyyatda hansı əmlakın nizamnamə kapitalına daxil edilə biləcəyi, kapitala qoyulmuş qeyri-maddi nemətlərin hüquqi statusu haqda, nizamnamə kapitalının tam olaraq qeyri-maddi aktivlərlə ödənilməsinin mümkünlüyü və nizamnamə kapitalında maddi və qeyri-maddi aktivlərin nisbəti barədə müzakirələr aparılır. Bununla yanaşı, nizamnamə kapitalının formalaşması zamanı pul vəsaiti formasında qoyulmalı olan müəyyən faizi təyin etmək fikri də mövcuddur.¹⁸³

SC-nin nizamnamə kapitalının formalaşması zamanı səhmlər səhmdarlara pulsuz verilə bilməz, onların mütləq əvəzi ödənilməlidir. SC-nin səhmlərini ödəmək öhdəliyindən azad edilməsi, eləcə də şirkətə olan tələblərin əvəzlənməsi yolu ilə bu öhdəlikdən azad edilməsinə icazə verilmir.¹⁸⁴ Hər bir səhmdar şirkətə pul vəsaitləri və ya əmlak daxil etmək məcburiyyətindədir.

Bununla yanaşı, şirkətin səhmlərinin (paylarının) qeyri-maddi aktivlər ilə ödənilməsi xüsusiyyətlərinə diqqət ayırmaq lazımdır, çünki şirkətin nizamnamə kapitalının əmlak ilə formalaşdığı halda, qanunvericilik müəyyən proseduraların

¹⁸⁰ MM-nin 100.1-ci maddəsi

¹⁸¹ MM-nin 1078-15.3-cü maddəsi

¹⁸² Hesab edirik ki, bu şərti MMC-lərə də tətbiq etmək olar.

¹⁸³ Борякова С.А., Сергеева Е.В. Вопросы уставного капитала общества с ограниченной ответственностью в практике арбитражных судов. Долинская В.В. Акционерное право: основные положения и тенденции. М., 2006. Суханов Е.А. Проблемы развития законодательства о коммерческих организациях // Хозяйство и право. 2002. N 5

¹⁸⁴ MM-nin 103.4-cü maddəsi

yerinə yetirilməsini tələb edir. Səhmdarın (iştirakçının) nizamnamə kapitalına qoymaq istədiyi əmlak qiymətləndirilməlidir. Şirkətin yaradılması zamanı səhmlərin (payların) ödənilməsi üçün verilən əmlakın qiymətləndirilməsi təsis yığıncağının qərarı ilə aparılır. Bu qiymətləndirmə sonradan müstəqil ekspert tərəfindən (təcrübədə bu, auditordur) tərəfindən yoxlanılır və müvafiq rəy verilir.

Nizamnamə kapitalının artırılması

SC-nin nizamnamə kapitalının artırılması prosesi səhmlərin emissiyası və yerləşdirilməsi prosesi ilə əlaqəlidir. SC-nin nizamnamə kapitalı səhmlərin nominal dəyərinin artırılması və ya əlavə səhmlərin buraxılması yolu ilə artırıla bilər.

MMC-nin nizamnamə kapitalının artırılması prosedurası artırmanın mənbəyindən asılı olaraq fərqlənir. Yəni nizamnamə kapitalının artırılmasının hüquqi tənzimlənməsi və prosesi bu artırılmanın mənbəyindən asılıdır və bununla əlaqədar, şirkətin nizamnamə kapitalının artırılması onun əmlakı, iştirakçılarının əlavə qoyuluşları və şirkətə qəbul edilən üçüncü şəxslərin hesabına mümkün olduğu nəzərdə tutulub. MMC-nin nizamnamə kapitalının onun əmlakı hesabına artırılması şirkətin iştirakçılarının ümumi yığıncağının qərarı ilə həyata keçirilir. Şirkətin nizamnamə kapitalının onun əmlakı hesabına artırılması zamanı şirkətin bütün iştirakçılarının paylarının miqdarı dəyişmədən nominal dəyərləri proporsional olaraq artır.¹⁸⁵ Şirkətin nizamnamə kapitalının onun iştirakçılarının əlavə qoyuluşları hesabına artırılması da iştirakçılarının ümumi yığıncağının qərarı ilə həyata keçirilir.¹⁸⁶

MMC iştirakçılarının ümumi yığıncağı nizamnamə kapitalının artırılması barədə qərarı şirkətin iştirakçısının əlavə maya qoymaq haqqında ərizəsi əsasında və

¹⁸⁵ MM-nin 90.5-cı maddəsi

¹⁸⁶ MM-nin 90.6-cı maddəsi

nizamnamə ilə qadağan edilməyibsə, üçüncü şəxsin (üçüncü şəxslərin) şirkətə qəbulu və əmanətin daxil edilməsi haqqında ərizəsi əsasında qəbul edə bilər.¹⁸⁷ Şirkətin nizamnamə kapitalının ayrı-ayrı iştirakçılar və ya üçüncü şəxslərin mayalarının hesabına artırılması digər iştirakçıların hüquqlarının həcmi dəyişir, çünki payın miqdarının dəyişməsi baş verir. Bu səbəbdən hesab edirik ki, şirkətin nizamnaməsində bu qərarın qəbul edilməsi üçün yüksək səsvermə tələblər müəyyən etmək məqsəduyğundur.

Nizamnamə kapitalının azaldılması

Şirkət öz arzusu ilə nizamnamə kapitalını azalda bilər, qanunda nəzərdə tutulmuş müəyyən hallarda isə məcburi azaltmalıdır.¹⁸⁸ Şirkətin nizamnamə kapitalının azaldılması öhdəliyi ilk növbədə onun xalis aktivlərinin dəyərinin dəyişilməsi ilə bağlı yaranır. SC-nin nizamnamə kapitalının azaldılması səhmlərin nominal dəyərinin azaldılması (şirkətin bütün səhmdarların səhmlərinin) və səhmlərinin ümumi sayının azaldılması ilə həyata keçirilə bilər.¹⁸⁹

Əgər ikinci və sonrakı maliyyə illərinin sonunda şirkətin xalis aktivlərinin dəyəri onun nizamnamə kapitalından az olarsa, şirkət məcburi olaraq öz nizamnamə kapitalını onun xalis aktivlərinin dəyərini aşmayan miqdara qədər azaltmalıdır və bu azaldılmanı müvafiq olaraq qeydiyyatda almalıdır. Əgər bu zaman xalis aktivlərin dəyəri nizamnamə kapitalının qanunvericilik tərəfindən müəyyən edilmiş minimal miqdarından az olarsa, şirkət ləğv olunmalıdır.

Şirkətin nizamnamə kapitalının azaldılmasının mütləq şərti şirkətin kreditörlərini xəbərdar etməkdir. Şirkətin nizamnamə kapitalının azaldılması haqqında qərarın qəbul edildiyi tarixdən şirkət ona məlum olan bütün

¹⁸⁷ MM-nin 90.6-cı maddəsi

¹⁸⁸ MM-nin 90.4-cü maddəsi

¹⁸⁹ Şirkətə məxsus olan səhmlərin ləğv edilməsi ilə

kreditorları nizamnamə kapitalının azaldılması və onun yeni miqdarı barədə yazılı xəbərdar etməlidir. Bununla yanaşı, şirkətin kreditorları qəbul olunmuş qərar haqqında xəbərdarlıq aldıqdan sonra bir ay ərzində şirkətin öhdəliklərini vaxtından əvvəl bitməsini və ya bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsini və zərərin ödənilməsini yazılı şəkildə tələb edə bilərlər.

Şirkətin kreditorlarını onun nizamnamə kapitalının azaldılması barədə xəbərdar etmək zərurəti, mahiyyətinə görə, nizamnamə kapitalının təminat funksiyasının həyata keçirilməsidir. Nizamnamə kapitalının azaldılması barədə bildirişin təqdim olunmasının kreditorların maraqlarını qoruduğunu düşünən mütəxəssislər mövqelərini onunla əsaslandırırırlar ki, kreditorlar şirkətlə öhdəlik münasibətlərinə girəndə həmin anda şirkətin nizamnamə kapitalını nəzərə almışdılar. Ancaq bununla yanaşı, nə qanunverici, nə də hüquqi doktrina nizamnamə kapitalı ilə şirkətin kreditorlar qarşısında öhdəliyinin yerinə yetirilməsi arasında hansı hüquqi əlaqənin olduğunu əsaslandıran izahat verməyiblər. Hesab edirik ki, nizamnamə kapitalının miqdarı yanlış olaraq şirkətin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin təminatı üsulu kimi başa düşülür və bu səbəbdən “təminatın” azaldılması ancaq kreditoru məlumatlandırdıqdan sonra baş verə bilər.

Lakin əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, nizamnamə kapitalı – şərti ölçüdür, öz-özlüyündə şirkətin öhdəliklərinin zəmanəti və təminatı deyil, ona görə də nizamnamə kapitalının dəyişməsi şirkətin kreditorlarının hüquqlarına birbaşa təsir göstərmədiyini düşünürük.

Şirkətin mövcud kreditorlarının borcların artması və aktivlərin özgəninkiləşdirilməsi barədə xəbərdar edilməsi daha məntiqli olardı. Hesab edirik ki, kreditorlara nizamnamə kapitalının azaldılması barədə xəbərdarlıq edilməsi tələbi tərəflərin hüquqi müdafiəsinə deyil, hüquqi problemlər və hüquqdan mümkün sui-istifadələrə səbəb ola bilər.

Korporativ qiymətli kağızlar

Şirkətlərin korporativ maliyyə sistemi mürəkkəb və kompleks sistemdir. Bu sistem isə əsas sütun üzərində qurulur, bunlar səhm (pay) və istiqrazdır. Şirkətin kapitalına əlavə vəsait iki əsas yolla əldə olunur: səhm buraxılışı (əlavə pay satmaqla) və borc alətləri vasitəsilə. Borc kredit və ya istiqrazların buraxılışı ilə əldə olunur. Lakin kredit şirkət üçün hər zaman əlverişli və əlçatan alət olmaya bilər. Həmçinin kredit məbləğindən asılı olaraq, kredit müqavilələri şərtləri fərqlənə bilər, hətta şirkətin biznes fəaliyyətinin yavaşlamasına səbəb ola bilər. Çünki banklar böyük məbləğləri kredit verdikdə yüksək risklərlə qarşılaşır və mümkün vasitələrlə öz risklərini idarə etməyə çalışırlar. Məhz bu məqsədlə banklar kreditor olduğu şirkətlərin əsas vacib aktivlərini (daşınmaz əmlak, avadanlıq) girov götürürlər, zəmanətçinin olmasını tələb edirlər, şirkətin rəhbərliyi tərəfindən bir sıra qərarların qəbul edilməsindən əvvəl bankın razılığının alınmasını tələb edirlər və səhmdarların (iştirakçıların) səhmlərini (paylarını) girov götürürlər. Əlbəttə, bankın bu addımları atmasının məntiqli səbəbi var, lakin bu mexanizmlər istər-istəməz şirkətin biznesində vacib olan məsələlər üzrə qərar vermə tezliyinə və prosesinə təsir etmiş olur. Bu baxımdan istiqrazlar şirkət üçün daha əlverişli alət ola bilər.

İstiqraz buraxılışında investorlar (istiqrazları alan) şirkətə borc pul verirlər, əvəzində isə istiqrazla müəyyən edilmiş müddət ərzində faiz gəlirləri və istiqrazların müddətinin bitməsinin sonunda istiqraz üçün ödənilmiş (əsas hissə) pul onlara geri ödənilir. Bundan əlavə, səhmə çevrilə bilən istiqrazlar da mövcuddur. Bu növ istiqrazlar "konvertasiya oluna bilən istiqrazlar" adlandırılır. Burada qiymətli kağız ilk olaraq, istiqraz kimi buraxılır, lakin sonradan nizamnamənin emissiya qərarının şərtlərinə və ya səhmdarların razılaşmasına əsasən səhmə çevrilir. İstiqrazların səhmlərə çevrilməsi (konvertasiyası) hər hansı şərtədən də asılı ola bilər.

Səhm

Səhm – SC-dən dividend şəklində gəlir əldə etmək, şirkətin idarəetməsində iştirak etmək və onun ləğv olunmasından sonra qalan əmlakın bir hissəsinə sahib olmaq hüququ verən qiymətli kağızdır.¹⁹⁰ Ortaqlıq və MMC səhm buraxmaq hüququna malik deyillər. Səhmlərin buraxılması və yerləşdirilməsi nəticəsində SC-nin nizamnamə kapitalı formalaşır.

Səhmlər ümumi qaydaya görə öz sahibinin aşağıdakı hüquqlarını təsdiq edir:

- SC-nin mənfəətindən dividend almaq;
- SC-nin işlərinin idarəetməsində iştirak etmək;
- SC-nin ləğvindən sonra qalan əmlakı əldə etmək.

Səhm qiymətli kağız kimi səhmdarın yalnız əmlak hüquqlarını deyil, həm də qeyri-əmlak hüquqlarını: SC-nin idarəetməsində iştirak hüququ, SC-nin fəaliyyəti haqqında məlumat almaq hüququnu da təmin edir. Ancaq səhmlər onun sahibinə şirkətin əmlakına dair heç bir mülkiyyət (və sahiblik) hüququ vermir, çünki bütün əmlak SC-nin mülkiyyəti hesab olunur.

Korporativ qiymətli kağız kimi səhmlərin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, səhmdarın hüquqlarının həcmi ona məxsus olan səhmlərin sayından asılıdır. Müəyyən sayda səhmin toplanması onların sahibinin hüquqi statusunun dəyişikliyinə gətirə, eləcə də korporativ nəzarətin yaranması ilə nəticələnə bilər. SC-nin səhmlərinin əsas kateqoriyası – adi səhmlərdir. Adi səhm səhmdara səhmdarların ümumi yığıncağında səsvermə, dividend alınması və ləğvetmə dəyəri kimi hüquqları verir. Adi səhmlərin imtiyazlılardan fərqi ondan ibarətdir ki, imtiyazlı səhmlərin sahibləri ümumi yığıncaqda müzakirə olunan bir sıra məsələlər üzrə səsvermə hüququna malik deyillər, lakin müəyyən edilmiş sabit dividendlərin və (və ya) ləğvetmə dəyərinin alınması hüququna malikdir.¹⁹¹

¹⁹⁰ MM-nin 1077.1-ci maddəsi

¹⁹¹ MM-nin 106.2-ci maddəsi

Ümumi qaydaya görə səs verən səhmlər adi səhmlərdir. Lakin bu qaydada istisnalar da var, belə ki, səhmdarlardan geri alınmış və şirkətin özünə məxsus olan adi səhmlər səsvermədə iştirak etmirlər. İmtiyazlı səhmlərə isə bir qayda olaraq, səsli səhmlər deyirlər. Ancaq bəzi hallarda imtiyazlı səhmlər səs hüququna malik olur, məsələn, şirkətin yenidən təşkili və ya ləğv olunması məsələləri üzrə, eləcə də konkret imtiyazlı səhmlərin statusunun dəyişilməsi ilə bağlı məsələlərdə.¹⁹² Hesab edirik ki, qanunvericilik tərəfindən imtiyazlı səhmlərin sahiblərinə məxsus ola bilən səs hüququnun yalnız minimumu müəyyən edilib. Yəni səhmdarlar öz iradələri və korporativ məqsədləri naminə imtiyazlı səhmlərə əlavə səsvermə hüquqlarını müəyyən edə bilirlər. Bu qanunvericilik imperativ normalara və korporativ hüququn təbiətinə zidd deyil, əksinə korporativ münasibətlərin inkişafı bir çox məsələlərin həllini məhz səhmdarların üzərinə qoymuş olur. Məsələn, imtiyazlı səhmlər üzrə dividend ödənilmədiyində həmin səhmlərin səsvermə hüququnun əmələ gəlməsini müəyyən etmək olar. Bu halda adi səhmlərin sahibləri tərəfindən imtiyazlı səhmdarların hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaq olar. Həmçinin imtiyazlı səhmdarlara şirkətin direktorlar şurasına bir və ya bir neçə¹⁹³ üzv seçmək (təyin etmək) hüququ verilə bilər.

Qiymətli kağızlar yazılı sənəd formasında (müəyyən formada və lazımı rekvizitlərə malik olan kağız) və sənədsiz formada da ola bilər. Sənədsiz qiymətli kağızlara olan hüquq onun sahibləri və onlara məxsus olan səhmlərin sayı, nominal qiyməti, kateqoriyası haqqında məlumatların daxil edilməsi yolu ilə xüsusi siyahıda (reyestr) qeydə alınmaqla təsdiq edilir. Sənədsiz qiymətli kağızla təsdiq olunmuş hüquqların qeydə alınması qiymətli kağızı buraxan şirkət və ya xüsusi icazə (lisenziya) əsasında fəaliyyət göstərən şəxs tərəfindən həyata

¹⁹² MM-nin 106-1.5-ci maddəsi. Banklar haqqında Qanunun 19.3-cü maddəsinə əsasən isə bankın imtiyazlı səhmləri ümumiyyətlə heç bir səs hüququna malik ola bilməzlər.

¹⁹³ Direktorlar şurasının üzvlərinin sayından asılı olaraq.

keçirilir. Səhmdarın tələbi ilə həmin şəxs (şirkətin özü və ya kənar reyestr saxlayan) səhmdarın hüquqlarını təsdiq edən sənədi – reyestrdən çıxarışı təqdim etməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, reyestrdən çıxarış qiymətli kağız hesab edilmir, ancaq müəyyən sayda qiymətli kağıza sahib olma faktını təsdiqləyən sənəddir.¹⁹⁴ MM-in 1078-17-ci maddəsinə əsasən sənədli formada buraxılan emissiya qiymətli kağızların sahiblərinin hüququ xüsusi sertifikatla təsdiq olunur. Sənədsiz¹⁹⁵ formada buraxılan emissiya qiymətli kağızların sahiblərinin hüquqları reyestr saxlayan və ya depozitar tərəfindən aparılan hesablardakı qeydlərlə təsdiq olunur. Səhmlər üzərində hüquqlar xüsusi reyestrindən çıxarıla təsdiq olunur, MMC payları üzərindən hüquqlar isə hüquqi şəxslərin dövlət reyestrindən çıxarış ilə təsdiq olunur. Qiymətli kağız sahiblərinin reyestrinin aparılması üzrə fəaliyyətin həyata keçirilməsi qaydalarında¹⁹⁶ reyestrdən çıxarılda əks edilməli olan məlumatın siyahısı və çıxarışın verilmə qaydası göstərilib. Müəyyən səhmlər üzrə verilən çıxarılda bütün məhdudiyyətlər və yüklülükler haqqında məlumatlar öz əksini tapmalıdır. Çıxarışı verən şəxs onda olan məlumatların tamlığına və düzgünlüyünə görə məsuliyyət daşıyır.

Xırdalanmış (bölünmüş) səhmlər

Xırdalanmış səhm öz mahiyyətinə görə səhmin hissəsi hesab olunur (onun nominal dəyərinin hissəsi). Bir şəxs iki və daha çox eyni kateqoriyalı (tipli) xırdalanmış səhm əldə edərsə, bu səhmlər xırdalanmış səhmlərin cəminə bərabər olan bütöv səhmi təşkil edir.

Qanunvericilikdə bir neçə şəxsin bir səhmə ümumi mülkiyyətinə yol verilir. Məsələn, səhmə ümumi mülkiyyət onun vərəsəlik yolu ilə keçdiyi hallarda yarana bilər. Ümumi mülkiyyətdə olan səhmə sahiblik, ondan istifadə və

¹⁹⁴ MM-nin 992.2-ci maddəsi

¹⁹⁵ Sənədsiz qiymətli kağızların hüquqi statusu Avropa və MDB ölkələrinin hüquqşünasları arasında aktiv müzakirə mövzudur.

¹⁹⁶ QKDK sədrinin 11.05.2012-ci il tarixli N 7-li Qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

sərəncam verilməsi qanunvericiliyin ümumi paylı mülkiyyətə aid normalarına müvafiq həyata keçirilir. Bu da öz növbəsində müəyyən çətinliklər yaradır: məsələn, ümumi mülkiyyətdə olan səhmlə bağlı səsvermə zamanı yaranan çətinliklər.

Mübahisəli məsələ xırdalanmış səhmlərin sahibinə məxsus hüquqların həcmi məsələsidir. Ümumi fikrə görə, xırdalanmış səhm öz sahibinə müvafiq kateqoriyalı səhm tərəfindən verilən hüququ verir, lakin bütöv səhmin ona məxsus olan hissəsinə uyğun olan həcmdə. Məsələn, səhmin $\frac{1}{2}$ hissəsinə malik olan səhmdar ümumi yığıncaqda bir səsə deyil, $\frac{1}{2}$ səsə iştirak edir.

İstiqrazlar

İstiqraz –sahibinin istiqrazın emitentindən (istiqraz buraxan şəxslər) nəzərdə tutulmuş müddətdə onun nominal dəyərini və bu dəyərdən qeyd edilmiş faizi və ya digər əmlak ekvivalentini almaq hüququnu təsdiq edən qiymətli kağızdır.¹⁹⁷ İstiqrazlar istiqrazın sahibi və istiqrazı buraxan şəxs arasında borc (öhdəlik) münasibətləri yaradır. İstiqrazı həm dövlət, həm də şirkətlər buraxa bilər. Bundan asılı olaraq, dövlət və hüquqi şəxslərin (korporativ istiqrazlar) istiqrazları ayırd edilir.

Korporativ istiqrazlar hüquqi şəxslər tərəfindən borc kapitalının formalaşması üçün buraxılır. Təcrübədə istiqrazlar böyük şirkətlər, bank və sığorta şirkətləri tərəfindən geniş istifadə olunan maliyyə alətidir, çünki şirkət üçün istiqrazlar səhmlər kimi pul vəsaitlərinin cəlb olunması mənbəyi hesab edilir. Lakin səhmlərdən fərqli olaraq, istiqraz sahiblərinin şirkət ilə münasibətləri tam fərqli hüquqi təbiətə malikdir. Buraxılma formasından asılı olaraq, istiqraz sənədli və sənədsiz formalarda ola bilər. Sənədsiz istiqrazlar ancaq adlı ola bilər.

¹⁹⁷ MM-nin 1070-ci maddəsi.

Qanunvericilikdə şirkətin ödəmə qabiliyyətindən irəli gələrək korporativ istiqrazların buraxılması üzrə məhdudiyətlər müəyyən edilib. Əks halda, bu, vicdansız emitentlər tərəfindən sui-istifadələrə yol açə bilər. Bu səbəbdən şirkət öz nizamnamə kapitalının məbləğindən və ya bu məqsədlər üçün üçüncü şəxslər tərəfindən şirkətə verilmiş təminatdan yuxarı məbləğdə istiqrazlar buraxa bilməzlər.¹⁹⁸ Lakin nizamnamə kapitalının müəyyən abstraktlığını nəzərə alaraq (yəni nizamnamə kapitalının böyük miqdarı reallıqda bu pulların olmasının və müvafiq olaraq, ödəmə qabiliyyətinin də dəqiq göstəricisi deyil) şirkətin ödəmə qabiliyyətinin mühasibatlıq və maliyyə göstəriciləri əsasında müəyyən edilməsi məqsədəuyğundur.

Səhmlərdən fərqli olaraq, istiqrazlar öz sahiblərinə müəyyən edilmiş vaxtda müəyyən faizin alınması hüququnu verir. İstiqrazlar üzrə ödənişlər (kupon faizləri) həyata keçirilmədiyi halda,¹⁹⁹ istiqrazları buraxan şirkətin ödəmə qabiliyyətinin itirildiyi elan oluna bilər və qanunla müəyyən edilmiş qaydada müflis hesab edilə bilər. İstiqrazlar üzrə faizlərin ödənilməsi bir qayda olaraq, kupon əsasında həyata keçirilir. Kuponların sayı istiqrazın ödənişinə qədər faizlərin ödənilməsi sayına bərabərdir. Bu ödəniş faktı istiqraza əlavə edilən kuponun götürülməsi və ya ödənişin həyata keçirilməsi haqqında qeydlə təsdiqlənir.

Səhm və istiqrazın fərqi

Emissiya qiymətli kağızları olaraq və eyni məqsədə²⁰⁰ xidmət göstərməsinə baxmayaraq, səhmlər və istiqrazlar öz hüquqi təbiətinə görə bir-birindən fərqlənir. İstiqraz borc öhdəliyidir, istiqrazın sahibi şirkətin kreditoru hesab olunur. İstiqrazdan fərqli olaraq, səhm şirkətdə iştirak hüququ verir, onun sahibi isə şirkətin “sahibi” hesab olunur. Bununla yanaşı, istiqraz müəyyən (sabit) faiz

¹⁹⁸ MM-nin 1078-11.5-ci maddəsi.

¹⁹⁹ Bu vəziyyət “defolt” adlandırılır.

²⁰⁰ Hər iki kağızın buraxılmasının yekun məqsədi şirkət üçün əlavə maliyyə vəsaitlərin əldə edilməsidir.

hüququ, səhm isə xalis mənfəətin ölçüsündən asılı olan dividend hüququ verir. Eləcə də şirkətin ləğv olunması və ya müflisləşməsi zamanı istiqraz öz sahibinə tələblərinin ödənişini şirkətin əmlakı hesabına ödənilməsi hüququ verir, səhmdarlar isə şirkətin bütün borclarının ödənilməsindən sonra qalan hissəyə ümid edə bilirlər. Yuxarıda göstərilən fərqlərdən başqa səhmlər və istiqrazlar digər əsaslara görə də fərqləndirilir. Belə ki, səhm ancaq SC tərəfindən buraxıla bilər, istiqrazlar isə müxtəlif təşkilati-hüquqi formaya malik olan şirkətlər, eləcə də dövlət qurumları (məs., bələdiyyələr, dövlət şirkətləri) və hətta dövlətin özü tərəfindən buraxıla bilər.

İstiqraz müddətli qiymətli kağız kimi müəyyən edilmiş vaxtda ödənilməlidir. Səhm isə müddətsiz qiymətli kağızdır, səhmlərin ödənilməsi və ya ləğv edilməsi qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda həyata keçirilir. Səhmlər və istiqrazlar nominal dəyərə malikdir. Ancaq səhm üçün nominal dəyərin hüquqi əhəmiyyəti olmadığı halda, istiqrazlar üçün nominal dəyərin mühüm əhəmiyyəti var, çünki istiqrazda nominala olan münasibətdə faizlər ödənilir.

Korporativ qiymətli kağızların emissiyasının hüquqi tənzimlənməsi

Qiymətli kağızların yerləşdirilməsi üzrə emitentin fəaliyyətinin məcmusu emissiya adlanır.²⁰¹ Mülki Məcəllə ilə yanaşı, korporativ qiymətli kağızların emissiyası QKDK-nin normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənir. Qanunvericilik emissiya qiymətli kağızların sırasına səhmləri, istiqrazları, mənzil sertifikatları, dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızları və emitentin opsiyonunu aid edir. “Emissiya qiymətli kağızları” və “investisiya qiymətli kağızları” anlayışlarına gəldikdə isə hesab edirik ki, bütün emissiya qiymətli kağızları investisiya qiymətli kağızlardır, çünki investisiyaların həyata keçirilməsi, yəni gəlir və (və ya) digər xeyirli nəticə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və (və ya) digər fəaliyyət obyektlərinə yatırımlar üçün təyin edilib.

²⁰¹ MM-nin 1078-ci maddəsi.

Korporativ qiymətli kağızlara şirkətlər (korporasiyalar) tərəfindən buraxılan bütün qiymətli kağızları aid etmək olar. Lakin biz bu kitabda şirkətlər tərəfindən buraxılan səhmlər və istiqrazlar haqqında məlumat verəcəyik. Korporativ qiymətli kağızların emitentləri müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı şirkətlərdir və onlar qiymətli kağızların sahibləri qarşısında öhdəliklər daşıyırlar. Qiymətli kağızların bəzi növləri yalnız müəyyən təşkilati-hüquqi formada (məsələn, səhmlər ancaq SC tərəfindən buraxıla bilər) olan şirkətlər tərəfindən buraxıla bilər. Bununla yanaşı, xüsusi tənzimlənən²⁰² fəaliyyətlə məşğul olan şirkətlər emissiya prosesini tənzimləyən qanunvericiliklə bərabər özlərinə aid xüsusi qanunvericilik normalarının tələblərini nəzərə almalıdırlar. Şirkətin hansı mərhələdə²⁰³ olmasına baxmayaraq, emissiya prosesi və tənzimləmə mexanizmləri fərqlənə bilər.

Qiymətli kağızların buraxılışı

Qiymətli kağızların buraxılışı haqqında qərar – qiymətli kağızla təsdiq edilmiş hüquqların həcmnin müəyyən edilməsi üçün yetərli məlumatlardan ibarət olan sənəddir. İnvestisiya qiymətli kağızların buraxılması haqqında (əlavə buraxılması) qərar şirkətin ali idarəetmə orqanı tərəfindən qəbul edilir. Qiymətli kağızların buraxılışı haqqında qərarın minimum tərkibi haqqında tələb Mülki Məcəllədə qeyd edilib.

Emitentin istiqrazları üzrə öhdəlikləri girov, bank qərantiyası və ya başqa üsullarla təmin olunduğu halda, istiqrazların buraxılması haqqında qərara təminat verən şəxs və təminatın şərtləri haqqında məlumatlar da daxil olmalıdır. Bu halda istiqrazların buraxılması haqqında qərar bu təminatı verən şəxs tərəfindən də imzalanmalıdır.

²⁰² Məsələn, bank və sığorta fəaliyyəti kimi lisenziyalaşdırılan fəaliyyətlər.

²⁰³ Mərhələ dedikdə şirkətin yaradılma, yenidən təşkil, konvertasiya, açıq bazarda təklifi (İPO) və sair nəzərdə tutulur.

Emissiya qiymətli kağızlarının buraxılışının dövlət qeydiyyatı

Emissiya qiymətli kağızlarının buraxılışının dövlət qeydiyyatı qiymətli kağızlar bazarının dövlət nəzarəti və tənzimlənməsinin üsullarından biridir. Qanunvericilikdə qiymətli kağızların buraxılmasına dair müəyyən tələblər və məhdudiyətlər nəzərdə tutulub. Məsələn, qiymətli kağızların buraxılışının dövlət qeydiyyatı olmadan yerləşdirilməsinə icazə (SC-nin təsis zamanı səhmdarlar arasında səhmlərin yerləşdirilməsi istisna olmaqla²⁰⁴) verilmir. Emissiya qiymətli kağızlarının buraxılışının qeydiyyatı üçün şirkət buraxılış haqqında qərar, təsis sənədləri və tələb olunduqda qiymətli kağızların emissiya prospekti daxil olmaqla müəyyən sənədləri QKDK-nə təqdim etməlidir. Emissiya prospektində yalan və qeyri-dəqiq məlumatın yerləşdirilməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olar bilər. Həmin məsuliyyətə ilk növbədə emissiya prospektini imzası ilə təsdiq etmiş şirkətin rəhbər şəxsləri cəlb oluna bilər.²⁰⁵ Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, müvafiq dövlət orqanı qiymətli kağızların buraxılışının (əlavə buraxılışının) dövlət qeydiyyatı üçün təqdim olunmuş sənədlərdə olan məlumatların yalnız tamlığına məsuliyyət daşıya bilər, doğruluğuna görə yox.

Qeydiyyat orqanı qanunda göstərilmiş sənədlərin alınması tarixindən 15 gündən gec olmayaraq emissiya qiymətli kağızların buraxılışını qeydə almalı və ya qeydiyyatın rədd edilməsi haqqında əsaslandırılmış qərar qəbul etməlidir. Qanunvericilikdə qiymətli kağızların emissiyasının buraxılmasının (əlavə buraxılmasının) dövlət qeydiyyatından imtinası üçün əsaslar müəyyən edilmişdir.

Rədd üçün əsaslar, əsasən, aşağıdakılardan ibarətdir:

²⁰⁴ MM-nin 1078-15.1-ci maddəsi

²⁰⁵ MM-nin 1078-11.7-ci maddəsi

- emitent tərəfindən qiymətli kağızlar haqqında qanunvericiliyin tələblərinin pozulması, eləcə də təqdim olunan sənədlərdə emissiyanın şərtlərinə zidd olan məlumatların və emissiya qiymətli kağızların buraxılması şərtlərinin qiymətli kağızlar üzrə qanunvericiliyə uyğun gəlməməsi haqqında nəticə çıxarmağa imkan verən məlumatların olması;
- emissiya qiymətli kağızların buraxılışının (əlavə buraxılışın) dövlət qeydiyyatı və ya qiymətli kağızlar prospektinin qeydiyyatı üçün təqdim olunan sənədlərin və məlumatların MM və digər normativ hüquqi aktlara uyğun gəlməməsi;
- emissiya prospektinə və ya qiymətli kağızların buraxılışı haqqında qərara (emissiya qiymətli kağızların buraxılmasının (əlavə buraxılma) dövlət qeydiyyatı üçün əsas yaradan digər sənədlərə) yanlış məlumatların və ya həqiqətə uyğun olmayan (yoxlanılmamış) məlumatların daxil edilməsi.

Emissiya prospektinin və qiymətli kağızların buraxılışının qeydiyyatından imtina qərarından məhkəməyə şikayət verilə bilər.

Qiymətli kağızlarının açıq yerləşdirilməsi zamanı qiymətli kağızların buraxılışının dövlət qeydiyyatı emissiya prospektinin qeydiyyatı ilə müşayiət olunur. Emissiya prospektinə dair tələblər MM²⁰⁶ və QKDK-nin normativ aktları ilə təyin edilib.

Qiymətli kağızlar prospektinə daxil olmalıdır:

- emitentin idarəetmə orqanlarının tərkibinə daxil olan şəxslər, auditor, eləcə də prospekti imzalamış digər şəxslər haqqında məlumatlar;
- emissiya qiymətli kağızların yerləşdirilməsinin həcmi, müddəti, qaydası və şərtləri haqqında məlumat;
- emitent haqqında geniş məlumat;
- emitentin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında məlumat;

²⁰⁶MM-nin 1078-12-ci maddəsi

- emitentin idarəetmə orqanları, emitentin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət orqanlarının tərkibinə daxil olan şəxslər haqqında məlumat;
- emitentin iştirakçıları (səhmdarlar) və emitent tərəfindən əlaqəli şəxslərlə bağlanmış əqdlər haqqında məlumat;
- emitentin mühasibat hesabatı və digər maliyyə məlumatı;
- emissiya qiymətli kağızların yerləşdirilmə qaydası və şərtləri haqqında geniş məlumatlar;
- qiymətli kağızların əvvəlki emissiyaları, emitent və onun tərəfindən yerləşdirilmiş digər emissiya qiymətli kağızlar haqqında məlumat.

Emissiya qiymətli kağızlarının buraxılmasının dövlət qeydiyyatı prospekt qiymətli kağızların qeydiyyatı ilə birgə həyata keçirilsə, qiymətli kağızların emissiyası prosesinin hər bir mərhələsi məlumatın açılması ilə müşayiət olunur.

Korporativ qiymətli kağızların buraxılması və tədavülü mərhələlərində QKDK-nin xüsusi normativ aktlarına və xüsusən "İnvestisiya qiymətli kağızların emissiyası Qaydaları"na²⁰⁷ diqqət yetirmək zəruridir.

Qiymətli kağızların yerləşdirilməsi

Yerləşdirmə - emissiya qiymətli kağızların emitent tərəfindən ilkin sahiblərinə satılmasıdır.²⁰⁸ Qanunvericilik buraxılmış qiymətli kağızların yerləşdirməsinə dair məcburi tələb və şərtləri müəyyən edir, məsələn, emitent qiymətli kağızların yerləşdirilməsini yalnız dövlət qeydiyyatından sonra həyata keçirə bilər. Yerləşdirilən qiymətli kağızların sayı qiymətli kağızların buraxılışı haqqında qərar qeyd olunmuş saydan çox olmamalıdır. Emitent qiymətli kağızların buraxılışı haqqında qərar qərar göstəriləndən daha az emissiya qiymətli kağızı

²⁰⁷ QKDK-nin 11 may 2012-ci il tarixli 7 N-li Qərarı ilə təsdiq edilib

²⁰⁸ MM-nin 1078-15.1-ci maddəsi

yerləşdirə bilər. Yerləşdirilmiş qiymətli kağızların faktiki miqdarı buraxılışın yekun hesabatında göstərilir.

MMC iştirakçısının payının hüquqi rejimi

MMC bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən təsis olunan, nizamnamə kapitalı təsis sənədləri ilə müəyyən edilmiş hissələrə bölünmüş şirkətdir. Nizamnamə kapitalının müəyyən paylara (hissələrə) bölünməsi halı MMC-ni hüquqi şəxslərin digər təşkilati-hüquqi formalarından əsas fərqləndirən amildir. MMC-nin nizamnamə kapitalı onun iştirakçılarının paylarının nominal dəyərindən təşkil olunur və iştirakçının nizamnamə kapitalında payının miqdarı (ölçüsü) faizlə müəyyən edilir. Payın nominal dəyəri – MMC-nin təsis zamanı iştirakçı(lar) tərəfindən qoyulmuş yatırımın dəyərinin pul şəklində ifadə olunan dəyəridir. Payın nominal dəyəri iştirakçının mayasının ilkin qiymətindən irəli gələrək müəyyən edilir. MMC iştirakçısının payının miqdarı onun payının nominal dəyəri və nizamnamə kapitalının nisbətində uyğun gəlməlidir.²⁰⁹ MMC-nin xalis aktivlərinin iştirakçının payına proporsional miqdarı (ölçüsü) onun payının həqiqi (real) dəyərini təşkil edir. Payın həqiqi dəyəri iştirakçıların və üçüncü şəxslərin qarşısında şirkətin öhdəliyinin miqdarını müəyyən edir.²¹⁰

Nizamnamə kapitalında payın ötürülməsi

MMC-nin iştirakçısı nizamnamə kapitalındakı payını şirkətə və ya iştirakçılara satmaq və ya başqa formada ötürmək (dəyişmək, bağışlamaq) hüququna malikdir. Şirkətin nizamnaməsi ilə buna qadağa nəzərdə tutulmadıqda MMC-nin iştirakçısı öz payını üçüncü şəxsə sata və ya başqa şəkildə ötürə bilər. Bununla yanaşı, şirkətin digər iştirakçıları satılan payın üçüncü şəxslərə təklif olunan qiymətə alınmasında üstünlük hüququna malikdirlər. MMC-nin

²⁰⁹ Məsələn, iştirakçı nizamnamə kapitalı 150 manat olan MMC-yə 30 manat maya qoyub. Onun payının nominal dəyəri 30 manatdır, payının miqdarı (ölçüsü) isə 20% təşkil edir ($30 \times 100 / 150 = 20$).

²¹⁰ Məsələn, iştirakçının MMC-dən çıxışı halında.

nizamnamə kapitalında öz payını satmaq və ya başqa formada şirkətin iştirakçısına (iştirakçılara) və ya üçüncü şəxslərə vermək hüququ MMC iştirakçısının subyektiv hüquqlarından biridir. Payın satılması və başqa formada ötürülməsi üsulu ilə həyata keçirilən əqdlərin fərqliliklərinə diqqət yetirmək lazımdır. İştirak payının satılmasından fərqli olaraq, payın başqa yol ilə ötürülməsi (güzəşt edilməsi) dedikdə payın bağışlanması, dəyişdirilməsi və başqa mülki-hüquqi əqdlər yolu ilə özgəninkiləşdirilməsi başa düşülür.

Qanunla MMC-nin iştirakçısının öz payını başqa şəxsə satmaq və güzəşt etmək hüququna yol verilir, lakin şirkətin nizamnaməsi ilə iştirakçının payının üçüncü şəxsə satılması və ya başqa yolla özgəninkiləşdirilməsinə məhdudiyyətlər qoyula bilər. Eləcə də nizamnamə ilə iştirakçının payının üçüncü şəxslərə özgəninkiləşdirilməsinə qadağa qoyulması mümkündür.²¹¹ Nizamnamədə iştirakçının payının (payın hissəsini) üçüncü şəxslərə (alğı-satqıdan fərqli) özgəninkiləşdirilməsi üçün şirkətin və ya digər iştirakçıların razılığının alınması tələbi müəyyən oluna bilər. Bu kimi qaydaların müəyyən edilməsi MMC-nin xüsusiyyətindən irəli gəlir, çünki MMC-də iştirakçıların fərdi münasibətləri vacib əhəmiyyətə malikdir. Nizamnamə ilə payın üçüncü şəxsə özgəninkiləşdirilməsinə birbaşa qadağa qoymaq imkanından başqa, qanunla şirkətin iştirakçı tərkibinin dəyişdirilməsinə və orada üçüncü şəxslərin əmələ gəlməsini məhdudlaşdırmağa yönəldilmiş əlavə tədbir – üçüncü şəxslərə özgəninkiləşdirilən payın əldə edilməsində iştirakçıların üstünlük hüququ nəzərdə tutulmuşdur.

Payı almaqda üstünlük hüququ

MMC-nin iştirakçıları nizamnamə və ya şirkət iştirakçılarının razılığı ilə bu hüququn həyata keçirilməsinin başqa qaydası nəzərdə tutulmayıbsa, iştirakçısının payının (payın hissəsinin) üçüncü şəxsə təklif olunan qiymətə öz

²¹¹ MM-nin 93.2-ci maddəsi

paylarının miqdarına proporsional olaraq alınmasında üstünlük hüququna malikdirlər.²¹² MM-in 93.4-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş vacib bir xüsusiyyəti qeyd etmək lazımdır, bu normaya əsasən digər iştirakçılar öz üstünlük hüquqlarını istifadə etmədiyi halda, şirkət iştirakçının satılan payını əldə etmək məcburiyyətindədir. Lakin bu norma yalnız payın üçüncü şəxsə satılmasına qadağa qoyulduğu halda tətbiq oluna bilər. Hesab edirik ki, iştirakçı üstünlük hüququndan istifadə edərək satılan payı tam olaraq ala bilər, bir şərtlə ki, digər iştirakçılar öz üstünlük hüquqlarından istifadə etməsinlər. İştirakçıların üstünlük hüququ yalnız payın satılması yolu ilə özgəninkiləşdirilməsi zamanı istifadə oluna bilər. Payın başqa yolla özgəninkiləşdirildiyi halda, MMC-nin və ya digər iştirakçıların razılığının alınması haqqında tələb nizamnamə ilə nəzərdə tutula bilər. Payın alınmasında üstünlük hüququ yalnız payın əvəzli (ödənişli) özgəninkiləşdirilməsi halında tətbiq oluna bilər, iştirakçının ona məxsus olan payı üçüncü şəxsə əvəzsiz (pulsuz) ötürməsi zamanı üstünlük hüququ tətbiq edilmir. Bu hal iştirakçılar tərəfindən sui-istifadələrə yol açar və müəyyən iştirakçı formal olaraq əvəzsiz əqd əsasında öz payını kənar şəxsə ötürə bilər. Məsələn, iştirakçı öz payının az hissəsini əvvəlcədən üçüncü şəxsə bağışlama vasitəsi ilə verir və sonra isə payının qalan hissəsini həmin (artıq iştirakçı olmuş) şəxsə satır. Bu kimi halların qarşısını almaq üçün şirkətin nizamnaməsində müvafiq məhdudiyyətlər müəyyən etmək lazımdır. Ona görə də, təcrübədə şirkətin nizamnaməsinin tərtibatına çox ciddi yanaşmaq lazımdır. Üstünlük hüququ payların iştirakçılar arasında alqı-satqısı zamanı da istifadə olunmur. Öz payını (payının hissəsini) üçüncü şəxsə satmaq niyyətində olan iştirakçı MMC-nin digər iştirakçılarını (və MMC-nin özünü) qiymət və satışın digər şərtləri barədə yazılı şəkildə xəbərdar etməlidir. İştirakçıların xəbərdar edilməsi MMC-nin nizamnaməsində nəzərdə tutulduqda şirkət vasitəsilə həyata keçirilə bilər. İştirakçılar üstünlük hüququndan bir ay ərzində (nizamnamədə başqa müddət

²¹² MM-nin 93.3-cü maddəsi

nəzərdə tutulmayıbsa) istifadə etmədikdə, pay (onun hissəsi) iştirakçılara xəbərdar edilmiş qiymət və şərtlərlə üçüncü şəxslərə satıla bilər.

MMC-nin nizamnamə kapitalındakı paylar, əgər nizamnamədə digər iştirakçıların razılığını bildirmək hüququ müəyyən edilməyibsə, varislik qaydasında keçir.²¹³ İştirakçılar vəfat etmiş iştirakçının payının (payın hissəsinin) vərəsəliklə keçməsinə razı olmadıqda payın dəyərini ödəyir və ya payın dəyərinə uyğun əmlak verirlər. Lakin qanunvericilikdə əmlakın varis tərəfindən qəbul edilməzdən öncəki müddət ərzində vəfat etmiş iştirakçının miras payının idarə olunma qaydaları müəyyənləşdirilməyib və bu vəziyyət bir çox halda MMC-nin fəaliyyətini iflic edə bilər.

Nizamnamə ilə iştirakçının payının üçüncü şəxslərə özgəninkiləşdirilməsinə qadağa qoyulduqda və digər iştirakçılar həmin payı almadıqda (MM-nin 93.4-cü maddəsi), digər iştirakçılar payın vərəsəliklə keçməsinə razı olmadıqda (MM-nin 93.6-cı maddəsi), eləcə də şirkətin kreditorlarının tələbi ilə iştirakçının payının (onun bir hissəsinin) həqiqi dəyərini şirkət tərəfindən ödənilməsi (MM-nin 94.1-ci maddəsi) hallarında pay MMC tərəfindən alınır. Qanunda göstərilən əsaslarla pay şirkətə keçdikdə şirkət son hesabat dövrünə aid olan maliyyə (mühasibat) sənədlərinə əsasən müəyyən edilən payın (onun hissəsinin) həqiqi dəyərini iştirakçıya ödəməlidir.

Hesab edirik ki, şirkətə məxsus olan paylar ümumi yığıncağın səsverməsində iştirak etməməlidir və nəzərə alınmamalıdır. Lakin Azərbaycan qanunvericiliyi bu məsələdə “boşluq” buraxmışdır; şirkətin özünün səsvermədə və gəlirin bölüşdürülməsində iştirakını məhdudlaşdıran norma yoxdur. Bəzi mütəxəssislər, qanunvericiliyin SC-yə aid normalarını qeyd edilən hallara qanun analogiyası vasitəsilə tətbiq olunmasını təklif edə bilərlər.²¹⁴ Lakin qanunvericilikdəki bu “boşluqları” əsaslı islahatlarla aradan qaldırmaq mümkün

²¹³ MM-nin 93.6-cı maddəsi

²¹⁴ MM-nin 105-1-ci maddəsi

olduğu halda, müxtəlif "analogiyaların" tətbiqi məntiqsiz görünür. Həmçinin qanunun analogiyasını tətbiq etmək istədikdə, nəzərə almaq lazımdır ki, MMC və SC müxtəlif təbiətə malikdir və bir təşkilati-hüquqi formanı tənzimləyən normaları digərinə tətbiq etmək məqsədəuyğun deyil. Beynəlxalq təcrübədə və yerli qanunvericilikdə hüquqi şəxslərin təşkilati-hüquqi formaları bir-birindən aydın şəkildə fərqlənir və spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bir təşkilati-hüquqi formaya aid məsələni digər təşkilati-hüquqi formanın norması ilə həll etdiyimiz halda, bəlkə bütün təşkilati-hüquqi formalar ləğv edilsin və yeganə "ümumi" bir forma qalsın, ona da bütün normalar tətbiq edilsin?!²¹⁵

Payın şirkətdə saxlanması müddəti məhduddur. Şirkətə məxsus pay iştirakçıların ümumi yığıncağının qərarı ilə MMC-nin bütün iştirakçıları arasında onların nizamnamə kapitalındakı paylarına proporsional olaraq satılmalıdır və ya üçüncü şəxslərə satılmalıdır və ya şirkətin nizamnamə kapitalı müvafiq qaydada azaldılmalıdır.²¹⁶

Fəsil V. Korporativ idarəetmə və nəzarət

Korporativ idarəetmə

Korporativ idarəetmə bir tərəfdən şirkətin menecerləri və onun sahibləri (səhmdarlar) arasındakı münasibətləri tənzimləyən, digər tərəfdən müxtəlif maraqlı tərəflərin məqsədlərini razılaşdıran və bununla da şirkətin effektiv fəaliyyət göstərməsini təmin edən təşkilati model hesab edilir. Korporativ idarəetmə sistemin erkən mərhələlərdə qeyri-effektiv halları aşkar etməyə və bununla da şirkətin resurslarının qorunmasını və qənaət edilməsini təmin edir. Korporativ idarəetməni hüquq normaları ilə tənzimlənən təşkilati və əmlak

²¹⁵ Ümid edirəm ki, oxucular bunun sarkastik sual olduğunu anladılar.

²¹⁶ MM-in 93.5. maddəsində nizamnamə kapitalının azaldılmasını şərtləndirərkən 90-cı maddənin 4 və 5-ci bəndlərinə istinad edilir. Lakin bu bəndlər nizamnamə kapitalının azalmasını yox, artmasını tənzimləyir. Aydındır ki, burada mexaniki səhvə yol verilib, lakin həmin səhvdən 10 il (23 dekabr 2003-cü il) keçməsinə baxmayaraq, düzəliş aparılmayıb.

münasibətləri sistemi kimi başa düşmək olar ki, bunun da köməkliyi ilə korporasiya investorların və səhmdarların maraqlarını təmsil edir və qoruyur.

Korporativ idarəetmənin başlıca prinsipi onun iştirakçıları vasitəsilə deyil, korporasiyanın orqanları vasitəsilə həyata keçirilməsindədir. MM-in 49-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş ümumi qaydaya görə, hüquqi şəxs mülki hüquq və öhdəlikləri öz orqanları tərəfindən əldə edir. Məhz hüquqi şəxsin orqanları onun iradəsini formalaşdırır və ifadə edir, orqanların hərəkətləri hüquqi şəxsin özünün hərəkətləri kimi qəbul edilir.

Bununla yanaşı, mütləq qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi şəxsin orqanı hüquqi münasibətlərin müstəqil iştirakçısı hesab olunmur, bütün hüquqi münasibətlərin həqiqi iştirakçısı hüquqi şəxsin özüdür. Şirkət orqanının müstəqil hüquq subyekti hesab edilmədiyindən və yalnız şirkətin xüsusiləşmiş struktur hissəsi hesab olunduğundan onu hüquqi şəxsin nümayəndəsi hesab etmək olmur. Çünki qanunvericiliyə əsasən nümayəndə - etibar edənin adından müəyyən hərəkətləri həyata keçirməsinə səlahiyyət verilmiş müstəqil subyektdir. Beləliklə, hüquqi şəxsin adından onun orqanları tərəfindən bağlanan sazişlərə nümayəndə haqqında normalar tətbiq olunmur. Hüquqi şəxsin orqanı tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətləri aşaraq əqdlərin bağlanması zamanı əhəmiyyətsiz əqdlərin etibarsız hesab edilməsi üçün MM-in 337-ci maddəsi, təsis sənədləri ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri aşdıqda isə MM-in 350-ci maddəsinin müddəaları tətbiq olunur. Şirkətin orqanının aşağıdakı əhəmiyyətli əlamətlərini ayırd etmək olar.

1. Şirkətin orqanı – bir və ya bir neçə fiziki şəxs²¹⁷ tərəfindən təmsil edilən hüquqi şəxsin təşkilati hissəsidir.
2. Şirkətin orqanı qanun və təsis sənədlərində müəyyən edilmiş qaydaya uyğun olaraq təşkil edilir.

²¹⁷ İcra orqanının səlahiyyəti idarəçi hüquqi şəxsə də verilə bilər

3. Şirkətin orqanı müəyyən çərçivələr daxilində həyata keçirə biləcək səlahiyyətlərə malikdir.

4. Şirkətin iradəsinin yaranması və ifadəsi hüquqi şəxsin orqanlarının xüsusi aktlarının qəbul olunması ilə rəsmiləşdirilir.

Hüquqi şəxsin orqanları fiziki şəxslərdən təşkil olunsa da, onlarla eyniləşmir. İdarəetmə orqanının heyət tərkibinin dəyişdirilməsi bu orqan tərəfindən daha əvvəl qəbul olunmuş qərarları ləğv etmir.

Korporativ qanunvericilik şirkətin orqanlarının səlahiyyətinin müəyyən edilməsi məsələlərində nizamnamə və daxili normativ sənədləri fərqləndirir. Şirkətin orqanlarının səlahiyyət çərçivəsini yalnız onun nizamnaməsi ilə müəyyən etmək olar. Daxili normativ sənədlər şirkətin orqanlarının səlahiyyətlərini deyil, onların yığıncaqlarının vaxtlarını, çağırılma və keçirilmə qaydasını və digər təşkilati proseduraları müəyyən edə bilər. Bu yanaşma şirkətlə münasibətlər quran üçüncü şəxslərin maraqlarının qorunması ilə də bağlıdır, çünki şirkətin təsis sənədləri ilə tanış olmaq imkanları olduğu halda, lokal (daxili) normativ aktlar şirkətin daxili mühiti ilə əlaqəlidir və kənar şəxslərə verilməyə bilər. Həmçinin daxili normativ sənədlərə əlavə və dəyişikliklərin edilməsinə heç bir kənar nəzarət sistemi olmadığından (nizamnamədən fərqli olaraq), bu vicdansız səhmdarlar (iştirakçılar) və rəhbərlər tərəfindən pozuntulara yol açabilir.

Nəzarət orqanları

SC səhmdarların ümumi yığıncağının səlahiyyətləri

MM SC-nin səhmdarların ümumi yığıncağının səlahiyyətlərini xüsusi və ümumi hissəyə ayırır.²¹⁸ Səhmdarların ümumi yığıncağının səlahiyyətlərini şirkətin fəaliyyəti ilə bağlı mühüm məsələlər təşkil edir, o cümlədən:

²¹⁸ MM-nin 107.1-ci maddəsi

- nizamnaməyə dəyişikliklərin daxil edilməsi;
- şirkətin yenidən təşkili və ləğv edilməsi;
- səhmlərin sayının, nominal dəyərinin, kateqoriyasının (tipinin) və bu səhmlər tərəfindən verilən hüquqların müəyyən edilməsi;
- nizamnamə kapitalının artırılması və azaldılması;
- şirkətin başqa orqanlarının yaradılması (direktorlar şurası, icra orqanları, təftiş komissiyası);
- dividendlərin ödənilməsi;
- illik hesabatların təsdiq olunması;
- səhmlərin xırdalanması və birləşməsi;
- böyük əqdlərin, əlaqəli şəxslərlə əqdlərin təsdiq edilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi;
- yerləşdirilmiş səhmlərin şirkət tərəfindən alınması və s.

Səhmdarların ümumi yığıncağının səlahiyyətlərinə aid olmayan məsələlər üzrə qərar qəbul etməsinin mümkün olub-olmaması qanunvericilikdə müəyyən edilməyib. Bəzi mütəxəssislər səhmdarların ümumi yığıncağının səlahiyyətlərinin yalnız Mülki Məcəllənin müəyyən etdiyi məsələlərlə məhdudlaşdırılmasını qəbul etmirlər. Onlar hesab edirlər ki, şirkətin idarəetməsinin ali orqanı olan səhmdarların ümumi yığıncağı DŞ-nın səlahiyyətində olan istənilən məsələ üzrə qərar qəbul etmək hüququna malikdir. Düşünürük ki, bu mövqə hüquqi şəxsin əsasını təşkil edən səlahiyyətlərin orqanlar arasında iyerarxik paylanmasına zərər vurur və təşkilati bütövlük prinsipini ziddir. Əgər ÜY istədiyi an DŞ-na verildiyi səlahiyyətləri mənimsəmək imkanına malikdirsə, o zaman DŞ-nın bir nəzarət orqanı kimi əhəmiyyəti heçə enir.

SC-nin növbəti və növbədənənar ümumi yığıncağı

Səhmdarların növbəti ümumi yığıncağı şirkətin nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş müddətdə, maliyyə ilinin bitməsindən altı aydan gec olmayaraq keçirilir. Səhmdarların növbəti yığıncağında direktorlar şurasının, təftiş komissiyasının seçilməsi, auditorunun təsdiqi, illik hesabatların, illik mühasibatlıq hesabatlarının təsdiqi ilə bağlı məsələlər həll olunmalıdır. Növbəti ümumi yığıncaq səhmdarların ümumi yığıncağının səlahiyyətlərinə daxil olan digər məsələlər üzrə də qərar qəbul edə bilər.

Səhmdarların illik ümumi yığıncaqlarından başqa, digəriləri növbədənənar hesab olunur. Səhmdarların növbədənənar ümumi yığıncağı şirkətin direktorlar şurasının təşəbbüsü ilə, şirkətin təftiş komissiyası, auditorun, eləcə də şirkətin səs verən səhmlərinin ən azı 10%-nə malik olan səhmdarın tələbi ilə keçirilə bilər. Səhmdarların növbədənənar ümumi yığıncağının keçirilməsi haqqında tələbdə yığıncağın gündəliyinə daxil olacaq məsələlərin xülasəsi, gündəliyə daxil olunması təklif edilən məsələlərin həllinin xülasəsi, eləcə də səhmdarların ümumi yığıncağının keçirilmə formasının təklifi daxil olmalıdır.

Təşəbbüskarların səhmdarların növbədənənar ümumi yığıncağının keçirilməsinə dair hüquqlarının təminatı kimi yığıncağın çağırılması və keçirilməsi, gündəliyin hazırlanması və digər məsələlərlə bağlı direktorlar şurasının fəaliyyətinin dəqiq tənzimlənməsini zəruri hesab edirik və bu prosesin həyata keçirilməsi üçün dəqiq vaxt çərçivəsi müəyyən edilməlidir. Azərbaycanda korporativ hüququn islahatı çərçivəsində qanunvericilikdə növbədənənar ümumi yığıncağın çağırılmasından imtina edən direktorlar şurasının qərarından şikayət vermək imkanını dəqiq və aydın tənzimləyən normaların müəyyən edilməsi, eləcə də müəyyən edilmiş müddətdə direktorlar şurası tərəfindən səhmdarların növbədənənar ümumi yığıncağının çağırılması haqqında qərar qəbul edilmədikdə, təşəbbüskarın müstəqil olaraq yığıncağı çağırmaq hüququnun nəzərə alınması məqsədəuyğundur.

Bununla yanaşı, illik ümumi yığıncaqların çağırılması və keçirilməsi ilə bağlı bir sıra digər boşluqlar var. Təcrübədə elə hallar olur ki, şirkət uzun müddət ərzində səhmdarların illik ümumi yığıncağını keçirmir. Səhmdarların növbədənəkənar və illik yığıncaqların keçirilməsini tələb etmək, eləcə də direktorlar şurası onun çağırılması haqqında tələbi təmin etmədikdə, yığıncağı hazırlamaq və keçirmək hüququna sahib olmasının qanunvericiliklə tənzimlənməsini təklif edirik.

Müəyyən hallarda²¹⁹ səhmdarın və ya maraqlı şəxsin (məsələn, kreditorun) təşəbbüsü ilə yığıncağın çağırılması hüququnun məhkəməyə verilməsi mövqeyi mövcuddur.²²⁰ Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, istənilən minimal sayda səhm sahibinə məhkəməyə müraciət etmək hüququ verməklə "korporativ şantaj" üçün əlverişli zəmin yaradıla bilər və bununla yanaşı, məhkəmələri çoxlu sayda əsassız iddialarla "doldurmaq" olar.

Eyni zamanda səhmdarlar tərəfindən mümkün sui-istifadələrin qarşısını almaq məqsədi ilə əlavə sədlərin müəyyən edilməsindən ibarət fikirlər təklif olunur. Məsələn, direktorlar şurasının növbədənəkənar ümumi yığıncağın çağırılmasına dair hərəkətsizliyindən və ya imtina qərarından məhkəməyə şikayət etdikdən sonra ümumi səs verən səhmlərin 10%-nə sahib olan səhmdarlara yığıncağıq çağırmaq hüququ verilsin.

Belə mexanizmlərin Azərbaycan korporativ reallığına nə qədər uyğun olub-olmaması çətin sualdır. Çünki ideal vəziyyətdə şirkətin fəaliyyətindən narazı olan və eyni zamanda az sayda səhmə sahib olan səhmdar öz səhmlərini açıq qiymətli kağızlar bazarında satmaq imkanına malikdir. Lakin yerli korporativ mühit idealdan çox uzaqdır. Bir çox SC-lər, xüsusən dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesi çərçivəsində yaranan SC-lər səhmdarların hüquqlarını

²¹⁹ Məsələn, direktorlar şurasında iştirak edən səhmdarlar qrupu yığıncağın keçirilməsinə maneələr törədir.

²²⁰ Долинская В.В. Акционерное право: основные положения и тенденции. С. 520

amansızcasına pozur. Həmin SC-lərin səhmləri fond birjasında dövriyyədə olmadığından səhmdarlar öz səhmlərini real qiymətə sata bilmirlər. Bununla yanaşı, SC-nin fəaliyyəti, mənfəəti, maliyyə sənədləri barədə və sair məlumatları əldə edilmədiyindən səhmin real bazar dəyərini müəyyən etmək mümkün olmur, nəticədə yenə eynidir: səhmi real qiymətə satmaq olmur. Əslində öz səhmdarlarının hüquqlarına əhəmiyyət verməyən və bununla daxili və beynəlxalq bazarda mənfə reputasiya qazanan şirkətin səhmlərini almaq istəyində olan şüurlu investorun olmasına inanmaq çətindir.

MMC-nin iştirakçılarının ümumi yığıncağının səlahiyyətləri

MMC-nin iştirakçılarının ümumi yığıncağı müstəsna səlahiyyətə malikdir.²²¹ İştirakçılarının ümumi yığıncağının müstəsna səlahiyyətinə daxil olan məsələlər qanunla nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla direktorlar şurasına, eləcə də icra orqanlarına verilə bilməz.

İştirakçıların ümumi yığıncağın səlahiyyətinə şirkətin fəaliyyətinin rəhbərliyi ilə bağlı məsələlər aiddir ki, bunların da çoxu səhmdarların ümumi yığıncağının səlahiyyətləri ilə oxşardır, məsələn, nizamnaməyə dəyişikliyin daxil edilməsi, şirkətin orqanlarının yaradılması və onların səlahiyyətlərinin vaxtından əvvəl dayandırılması, illik hesabatların və illik mühasibatlıq balanslarının təsdiq olunması, iştirakçılar arasında xalis mənfəətin bölüşdürülməsi, şirkətin yenidən təşkili və ləğvi məsələləri. Bununla yanaşı, iştirakçıların ümumi yığıncağının səlahiyyətinə MMC üçün spesifik olan və şirkətin bu növünün xüsusiyyətlərindən irəli gələn məsələlər daxil olur. Ümumi yığıncağın səlahiyyətlərinə payların iştirakçılar tərəfindən üçüncü şəxslərə verilməsi ilə bağlı məhdudiyyətləri və nizamnamə kapitalında payın alınmasında üstünlük hüququnun həyata keçirilməsi qaydasını müəyyən edilməsi daxildir. SC-dən fərqli olaraq, MMC-də fərd (şəxs) elementi daha çox əhəmiyyətə malik

²²¹ MM-nin 91.3-cü maddəsi

olduğundan ümumi yığıncağın səlahiyyəti daha geniş məsələləri əhatə edir. Həmçinin bir çox MMC-lərdə direktorlar şurası yaradılmır və ümumi yığıncaq bütün nəzarət səlahiyyətlərini həyata keçirir.

MMC-nin növbəti və növbədənənar ümumi yığıncağı

MMC-nin iştirakçılarının növbəti ümumi yığıncağı nizamnamə ilə müəyyən edilmiş müddətlərdə, lakin ildə bir dəfədən az olmamaqla keçirilir. Yığıncaq MMC-nin icra orqanı ilə çağırılır, əgər nizamnamədə direktorlar şurasının yaradılması nəzərdə tutulubsa, bu məsələ onun səlahiyyətinə aid edilə bilər. MMC-nin iştirakçılarının növbədənənar ümumi yığıncağının çağırılması və keçirilməsi qaydası MM-in 91-ci maddəsi ilə tənzimlənir. MMC iştirakçılarının növbədənənar ümumi yığıncağı nizamnamə ilə müəyyən edilmiş hallarda, eləcə də şirkət və onun iştirakçılarının maraqlarına cavab verən istənilən digər hallarda keçirilir.

MMC iştirakçılarının növbədənənar ümumi yığıncağı şirkətin icra orqanın təşəbbüsü, direktorlar şurası, şirkətin təftiş komissiyası, auditor, eləcə də iştirakçıların ümumi səsələrinin onda birindən az olmayan səsə malik olan iştirakçıların tələbi ilə çağırılır. Qanunvericilik SC səhmdarlarının növbədənənar ümumi yığıncağından fərqli olaraq, MMC-nin iştirakçılarının növbədənənar ümumi yığıncağının keçirilməsi haqqında tələblərə baxılmasının dəqiq müddətini müəyyən etməyib və bu, şirkəti idarə edən iştirakçılar və icra orqanları tərəfindən sui-istifadə üçün zəmin yaradır.

Ümumi yığıncağın hazırlanma, çağırılma və keçirilmə qaydası

Korporativ qanunvericilikdə ümumi yığıncağın hazırlanması, çağırılması və keçirilməsi qaydalarını tənzimləyən çox az sayda prosedura normaları var, baxmayaraq ki, belə normalar səhmdarların (iştirakçıların) şirkətin idarə

edilməsində iştirak hüquqlarının təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ümumi qaydaya görə SC-də ümumi yığıncağın hazırlanması və keçirilməsi ilə direktorlar şurası məşğul olur²²² və bu orqan yaradılmadıqda ümumi yığıncağın işlərinin təşkili ilə bağlı səlahiyyətlər icra orqanlarına verilir. MMC-də əksinə olaraq, iştirakçıların ümumi yığıncağının hazırlanması və keçirilməsi funksiyaları, əgər nizamnamə ilə bu məsələlər direktorlar şurasının səlahiyyətinə aid edilməyibsə, icra orqanlarının üzərinə qoyulur.²²³

SC-nin ümumi yığıncağının gündəliyi

MM-in 107-1.3-ci maddəsinə əsasən direktorlar şurası maliyyə ili bitdikdən sonra 6 aydan gec olmamaqla səhmdarların növbəti (illik) ümumi yığıncağını çağırmalı və bütün səhmdarları xəbərdar etməlidir. Bundan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, səhmdarların ümumi illik yığıncağının gündəliyinə məsələləri məhz direktorlar şurası daxil edir.

Qanunvericilikdə səhmdarların ümumi yığıncağının gündəliyinin formalaşması prosesi tənzimlənmişdir. Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, yığıncağın gündəliyi təcrübədə majoritar səhmdarlar və ya şirkətin idarəetməsində iştirak edən (bilavasitə və ya direktorlar şurası vasitəsilə) səhmdarlar tərəfindən formalaşdırılır. Ümumi yığıncağın gündəliyinə dəyişikliklərin daxil edilməsi qaydaları da qanunla tənzimlənmişdir. MM-də ²²⁴ səhmdarın gündəliyə dəyişikliklərin daxil edilməsini tələb etmək hüququ nəzərdə tutulubdur, lakin dəyişiklikləri tələb etmək o demək deyil ki, bu dəyişiklik gündəliyə daxil ediləcək. Beləliklə, bu məsələnin qanunvericilikdə yarımçıq həllinin şahidi oluruq, bir tərəfdən qanunla səhmdarın gündəliyə dəyişikliklər daxil etmək hüququ nəzərdə tutulubdur, digər tərəfdən dəyişikliklərin gündəliyə daxil

²²² MM-nin 107-1.3

²²³ MM-nin 91.1, 91.2-ci maddələri

²²⁴ MM-nin 106.1-ci maddəsi

edilməsinin kimin tərəfindən və hansı əsaslarla qəbul və ya rədd edildiyini müəyyən edən norma yoxdur. Bu, əlbəttə, ki, majoritar səhmdarlar və orqanlar tərəfindən sui-istifadə üçün imkan verir. Müəyyən sayda səhmlərə sahib olan səhmdarlardan gələn bütün təkliflərin gündəliyə daxil edilməsini məcbur edən normaların qanunvericiliyə daxil edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik. Beləliklə, səhmdarlar ümumi yığıncağın keçirilməsi ilə bağlı əvvəlcədən məlumat alıb müəyyən vaxt ərzində öz təkliflərini gündəliyə salmaq üçün SC-yə göndərmək imkanına malik olacaqlar. Müvafiq olaraq, səhmdarın gündəliyə dəyişikliklər edilməsi tələbi, sözsüz ki, şirkət tərəfindən təmin olunmalıdır. Dəyişikliklərin daxil edilməsi üçün müddət başa çatdıqdan sonra şirkət səhmdarların tələblərini əks etdirən son gündəliyi formalaşdırır.

Bununla yanaşı, səhmdarın təklifinin direktorlar şurası tərəfindən gündəliyə daxil edilməsini rədd edən əsasları qanunvericilikdə müəyyən etmək lazımdır. Direktorlar şurası təklif olunan məsələni gündəliyə daxil etməkdən və ya namizədi şirkətin müvafiq orqanına seçilmək üçün namizədlər siyahısına daxil etməkdən imtina etdiyi halda, o, əsaslandırılmış qərar qəbul etməlidir. Direktorlar şurası müvafiq qərarı qəbul etməkdən boyun qaçırdıqda səhmdarların məhkəməyə şikayət vermək imkanını müəyyən edən norma əlavə edilməlidir.

Hazırda səhmdarların ümumi yığıncağının gündəliyinin formalaşması prosedurasının xüsusiyyəti odur ki, əgər şirkətin nizamnaməsi ilə başqa bir hal nəzərdə tutulmayıbsa, bir çox məsələlər gündəliyə direktorlar şurası tərəfindən daxil edilə bilər. Direktorlar şurası tərəfindən təsdiq edilmiş səhmdarların ümumi yığıncağının gündəliyi sonradan dəyişdirilə bilməz.

Səhmdarların ümumi yığıncağında iştirak hüququ

Səhmdarların ümumi yığıncağında iştirak hüququnun həyata keçirilməsi üçün yığıncaqda iştirak hüququna malik olan şəxslərin müəyyənləşdirilməsi zəruridir.

Səhmdarların ümumi yığıncağında iştirak hüququna bütün adi səhmlərin sahibi olan səhmdarlar, eləcə də müəyyən hallarda imtiyazlı səhmlərə malik olan səhmdarlar malikdirlər.

İmtiyazlı səhmlərin sahibləri aşağıdakı hallarda səs vermək hüququna malik olurlar;

- Ümumi yığıncağın gündəliyinə şirkətin yenidən təşkili və ya ləğv olunması barədə sual daxil edildikdə;
- Ümumi yığıncağın gündəliyinə imtiyazlı səhmlərin sahiblərinin hüquqlarını məhdudlaşdıran dəyişiklik və ya əlavələrin nizamnaməyə daxil edilməsi, həmçinin nizamnaməyə imtiyazlı səhmlərin sahiblərinin hüquqlarını məhdudlaşdıran dəyişikliklər və ya əlavələrin daxil edilməsi üçün əsas olan qərarların qəbul edilməsi.

Hesab edirik ki, imtiyazlı səhmlərin sahibləri olan investorların maraqlarının qorunması məqsədilə qanunvericiliyə investorları vicdansız səhmdarlardan qoruyan normaları daxil etmək lazımdır. İmtiyazlı səhmlərin sahiblərinin səsvermədə iştirak imkanının genişləndirilməsi vacibdir. Məsələn, aşağıdakı hallarda imtiyazlı səhmlərin sahiblərinin adi səhmlərlə yanaşı, bütün məsələlərdə səsvermədə hüququnun əmələ gəlməsini müəyyən etmək olar:

- illik ümumi yığıncaqda imtiyazlı səhmlər üzrə dividendlərin ödənilməsi haqqında qərar qəbul edilmədikdə və ya dividendlərin natamam ödənilməsi haqda qərar edildikdə;
- kumulyativ imtiyazlı səhmlərin sahibləri ilə bağlı və bu səhmlər üzrə yığılmış dividendlərin ödənilməsi haqqında qərar qəbul edilmədikdə və ya toplanmış dividendlərin natamam ödənişi haqda qərar qəbul edildikdə.

Hazırkı qanunvericilikdə imtiyazlı səhmlərə hansı əlavə hüquqların verilməsinin müəyyən edilməməsinə rəğmən, hesab edirik ki, səhmdarlar şirkətin

nizamnaməsində imtiyazlı səhmdarların əlavə səs vermə hüququnun əmələ gəlməsini müəyyən edən halları göstərə bilərlər.

Səhmdarların ümumi yığıncağında iştirak hüququna malik olan şəxslərin siyahısı SC-nin reyestr məlumatlarının əsasında tərtib olunur. Səhmdarların ümumi yığıncağında iştirak hüququna malik olan şəxslərin siyahısının tərtib olunması tarixi direktorlar şurasının qərarı ilə müəyyən edilir və ümumi yığıncağın keçirilməsi haqqında qərarın tarixindən tez müəyyən edilə bilməz, ancaq hesab edirik ki, qaydalar bilavasitə qanunvericilikdə əks olunsay, daha məqsədəuyğun olardı.

Təcrübədə ümumi yığıncaqda iştirak hüququna malik olan şəxslərin siyahısının təsdiq olunma tarixi ("reyestrin bağlanması" tarixi) və yığıncağın keçirilməsi tarixi arasında zaman kəsiyi var və səhmdar ona məxsus olan səhmlərin hamısını və ya bir hissəsini bu vaxt ərzində özgəninkiləşdirə bilər. Belə olan halda ümumi yığıncaqda iştirak hüququna kimin malik olduğu – siyahıya salınmış, ancaq artıq "keçmiş" səhmdar, yoxsa siyahıya düşməmiş yeni sahib – sualı ortaya çıxır.

Xarici ölkələrin təcrübəsindən irəli gələrək bu məsələnin həlli üçün aşağıdakı çıxış yolunu tətbiq etmək olar. Siyahının tərtib olunma tarixi və ümumi yığıncağın keçirilmə tarixləri arasında səhmləri özgəninkiləşdirən (ümumi yığıncaqda iştirak hüququ olan və siyahıya daxil edilmiş) səhmdarlar səhmi alan şəxsə ümumi yığıncaqda səsvermə üçün etibarnamə verməlidir və ya ümumi yığıncaqda səhmi alanın göstərişinə uyğun olaraq, səs verməni tənzimləyən norma Mülki Məcəlləyə daxil edilməlidir.

Qanunvericilikdə MMC-nin ümumi yığıncağının iştirakçılarının siyahısının tərtib olunmasına dair xüsusi tələblər mövcud deyil. MMC-nin bütün iştirakçıları ümumi yığıncaqda iştirak etmək, onun gündəliyinin məsələlərini müzakirə etmək və qərarların qəbulu zamanı səs vermək hüququna malikdirlər. Ümumi

yığıncaqda səhmdarlar və iştirakçıları şəxsən, yaxud etibarnamə (vəkalətnamə) əsasında fəaliyyət göstərən nümayəndələri vasitəsilə iştirak edə bilirlər.

Qanunvericilikdə səhmdarların (iştirakçıların) hüquqlarını təmin edən və ümumi yığıncağın işinin təşkilinə yönələn müəyyən (az olsa da) prosedur normaları da mövcuddur. Bunların sırasına ümumi yığıncağın keçirilmə yeri və vaxtının müəyyənləşdirilməsi, iştirakçıların gündəlikdəki məsələlərlə (material) tanış olmaq imkanı və s. aiddir.

Müəyyən edilmiş prosedur tələblərinə əməl olunması ümumi yığıncaq tərəfindən qəbul edilmiş qərarların qanuniliyinin şərtidir. Belə ki, tələblərin pozulması ümumi yığıncağın qərarlarının etibarsız sayılması üçün əsas ola bilər, xüsusilə, bura aiddir:

- ümumi yığıncağın keçirilməsi tarixi barədə səhmdarın vaxtında xəbərdarlıq edilməməsi;
- səhmdara yığıncağın gündəliyinə daxil olan məsələlər üzrə zəruri məlumatla (materiallarla) tanış olmaq imkanının verilməməsi.

Ümumi yığıncağın yetərsayı (kvorum)

Səhmdarların və iştirakçıların ümumi yığıncaqda iştirak hüquqlarının təmin olunmasında ümumi yığıncağın səlahiyyətinin (yetərsayın), səsvermə qaydasının və gündəlikdə olan məsələlər üzrə qərarların qəbul edilməsinin hüquqi tənzimlənməsi vacib rol oynayır.

Səhmdarların ümumi yığıncağı o halda səlahiyyətlidir (yetərsaya malikdir) ki, orada ümumilikdə şirkətin 60% səs verən səhminə malik olan səhmdarlar iştirak etsin. Səhmdarların illik ümumi yığıncağının keçirilməsi üçün yetərsay olmadıqda, eyni gündəliklə təkrar ümumi yığıncaq keçirilməlidir və bu yığıncaqda səs verən səhmlərin cəmi 40%-nə malik olan səhmdarlar iştirak etdikdə, səhmdarların ümumi yığıncağı yetərsaya malik olur. Əgər bu yığıncaqda da yetərsay olmazsa, həmin gündəliklə (növbəti) təkrar ümumi

yığıncaq keçirilməlidir, bu halda səs verən səhmlərinin cəmi 25%-dən az olmayan səhmdarlar ümumi yığıncaqda iştirak etdikdə, yığıncaq yetərsay malik olmuş hesab olunacaq. Hesab edirik ki, şirkətlər və səhmdarlar tərəfindən səsvermə ilə bağlı sui-istifadələr və pozuntuları azaltmaq üçün Azərbaycanın korporativ hüququnda səsvermə prosesi daha dəqiq və detallı tənzimlənməlidir. Səhmdarların ümumi yığıncağının hazırlanma, çağırılma və keçirilmə qaydaları ilə bağlı normalar qanunvericiliyə əlavə edilməsi zəruridir.

Hesablama komissiyası

Yüzdən çox səsli səhmdarı olan SC-də tərkibi ümumi yığıncaqla müəyyən edilən hesablama komissiyası yaradılmalıdır. Qanunvericilikdə funksiyaları aydın göstərilməsə də, hesablama komissiyası səhmdarların ümumi yığıncağında iştirak edən şəxslərin səlahiyyətlərini yoxlayır və qeydiyyatda alır, ümumi yığıncağın yetərsayını müəyyən edir, səhmdarların (onun nümayəndələrinin) ümumi yığıncaqda səs hüququnu reallaşdırması ilə bağlı yaranan sualları araşdırır, səsverməyə çıxarılan məsələlər üzrə səsvermə qaydasını aydınlaşdırır, müəyyən edilmiş səsvermə qaydasını və səsvermədə iştirak üçün səhmdarların hüququnu təmin edir, səsleri hesablayır və səsvermənin nəticələrini çıxarır, səsvermənin nəticələri barədə protokol tərtib edir. Hesablama komissiyası şirkətin müstəqil orqanı deyil, o, idarəetmə orqanı kimi ümumi yığıncağın daxilində fəaliyyət göstərir, onun funksiyaları köməkçi xarakter daşıyaraq səhmdarların ümumi yığıncağının fəaliyyətini düzgün təşkil etməkdən ibarətdir. MMC də hesablama komissiyası yarada bilər, amma bu, məcbur deyil. Belə komissiyanın yaradılması çox sayda iştirakçıları olan şirkətlər üçün məqsədəuyğundur.

MMC-nin ümumi yığıncağının gündəliyi

SC-nin gündəliyindən fərqli olaraq, MMC iştirakçılarının ümumi yığıncağının gündəliyinin hazırlanmasını və çağırılmasını MMC-nin icra orqanı həyata keçirir. Bununla yanaşı, burada da gündəliyə əlavə və dəyişikliklərin daxil edilməsi ilə bağlı məsələ qanunvericilikdə həll olunmayıb. Məqsədəuyğun olardı ki, şirkətin istənilən iştirakçısı ümumi yığıncağın gündəliyinə onun keçirilməsindən 15-20 gün əvvəldən gec olmayaraq əlavə məsələlərin salınması haqda təklifləri daxil etmək hüququna malik olsun. Həmçinin ümumi yığıncağın gündəliyinə daxil edilməsi üçün təklif olunan əlavə məsələlərin formatına hər hansı dəyişikliyin edilməsinə icazə verilməməlidir. İcra orqanı daxil olan təklifləri nəzərdən keçirməli və bu təkliflərin iştirakçıların ümumi yığıncağının gündəliyinə daxil edilməsi və ya rədd edilməsi haqqında nizamnamədə müəyyən edilmiş müddətdən gec olmayaraq qərar qəbul etməlidir. Əgər yığıncağın gündəliyinə əlavə və ya dəyişiklik edilsə, şirkətin icra orqanı bu barədə bütün iştirakçıları xəbərdar etməlidir.

Direktorlar şurası (müşahidə şurası)

Direktorlar şurası (müşahidə şurası) – şirkətin fəaliyyətinin ümumi rəhbərliyini həyata keçirən kollegial idarəetmə orqanıdır. Səhmdarların sayının 50-dən çox olduğu SC-də bu orqanın yaradılması mütləqdir. MMC-də nizamnamə ilə direktorlar şurasının yaradılması nəzərdə tutula bilər.

Direktorlar şurasının yaranmasının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- səhmdarların (iştirakçıların) hüquq və qanuni maraqlarının təmin olunması;
- səhmdarlar (iştirakçılar), menecerlər və korporativ idarəetmənin digər subyektləri arasındakı balansə riayət olunması;

- icra orqanlarının fəaliyyətinə monitorinqin həyata keçirilməsi;
- şirkət üçün əhəmiyyətli məsələlər üzrə qərarların qəbul olunması və ya ümumi yığıncaqda baxılması üçün hazırlanması.

Şirkətin direktorlar şurasının səlahiyyəti səhmdarların ümumi yığıncağı ilə müəyyən edilir və nizamnaməyə daxil olunur. Direktorlar şurasının səlahiyyətləri şirkətin nizamnaməsi ilə (qanunvericiliklə ümumi yığıncağa aid edilmiş məsələlər istisna olmaqla) genişləndirilə bilər. Ümumi yığıncaq tərəfindən müəyyən edilən direktorlar şurasının ümumi səlahiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

- şirkətin fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- ümumi yığıncağın qərarlarının yerinə yetirilməsinin təşkili;
- şirkət və onun orqanlarının fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi;
- dividendlərin ödənilməsi üzrə təkliflərin formalaşdırılması;
- investisiyaların həyata keçirilməsi və digər təşkilatlarda iştirakın müəyyən edilməsi;
- şirkət haqqında məlumatın açıqlanmasının təmin olunması;
- daxili nəzarət mexanizmlərinin yaradılması;
- şirkətdə korporativ mədəniyyətin təmin edilməsi, eləcə də ümumi yığıncağın çağırılması və keçirilməsi qayda və proseduralarına əməl olunması.

Direktorlar şurasının nizamnamə ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri müstəsna, çünki MM-in 107.3-cü maddəsinə uyğun olaraq, SC-nin direktorlar

şurasının səlahiyyətinə aid olan məsələlər şirkətin icra orqanına ötürülə bilməz. MMC-nin direktorlar şurasına dair oxşar norma MM-yə olmamasına rəğmən hesab edirik ki, eyni prinsip MMC-nin DŞ-na tətbiq edilməlidir.

Korporativ qanunvericiliyin inkişafı məqsədilə direktorlar şurasının səlahiyyətinə aid olan məsələlərin yalnız minimum sayını müəyyən etmək məqsədəuyğun olardı. Sonradan təcrübədə direktorlar şurasının müstəsna səlahiyyətlərini mütləq, nisbi və əlavə səlahiyyətlərə bölmək olar.

Mütləq müstəsna səlahiyyətlərə yalnız direktorlar şurasının səlahiyyətinə daxil olan, yəni digər orqanlara verilməsi mümkün olmayan məsələləri aid etmək olar. Məsələn, şirkətin fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, səhmdarların ümumi yığıncağının hazırlanması və çağırılması ilə bağlı məsələlərin həll edilməsi, dividendlərin ödənilməsinin ölçü və qaydası üzrə tövsiyələr, filialların və nümayəndəliklərin yaradılması, müəyyən əqdlərin (əhəmiyyətli və maraqlı şəxslərlə) təsdiqi və s.

Direktorlar şurasının nisbi müstəsna səlahiyyətinə o məsələləri aid etmək olar ki, onlar qanunvericiliklə direktorlar şurasının səlahiyyətinə verilməsin və şirkətin nizamnaməsi ilə direktorlar şurasının səlahiyyətinə verilməsi imkanı olsun.

Nisbi səlahiyyətlərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu məsələlər orqanlardan birinin (ümumi yığıncaq və ya direktorlar şurası) səlahiyyətinə daxil edilə bilər, lakin bu zaman onların real bölüşdürülməsi nizamnamə ilə həyata keçirilməlidir. Bura şirkət tərəfindən istiqraz və digər emissiya qiymətli kağızların yerləşdirilməsi, icra orqanının yaradılması, onun səlahiyyətinin vaxtından əvvəl dayandırılması kimi məsələləri aid etmək olar.

Əlavə müstəsna səlahiyyət şirkətin nizamnaməsi ilə direktorlar şurasına aid edilən bilən məsələlərdən ibarətdir (əlbəttə ki, bu imkanı əvvəlcədən qanunvericilikdə müəyyən etməklə). Bu, səhmdarlara MM-də olan siyahıdan

kənara çıxmaqla direktorlar şurasının səlahiyyətini genişləndirmək imkanı verəcəkdir.

Praktiki təcrübədən irəli gələrək təkbaşçı icra orqanı ilə əqdin şərtlərinin təsdiq olunması səlahiyyətinin direktorlar şurasına verilməsini məqsədəuyğun hesab edirik. Şirkətin cari fəaliyyəti üzrə təkbaşçı icra orqanının hüquq və öhdəlikləri səhmdarlar tərəfindən nizamnamə, digər daxili normativ hüquqi aktlar və şirkətlə bağlanan müqavilə vasitəsilə müəyyən edilir. Şirkətin adından bu müqaviləni direktorlar şurasının sədri və ya bu iş üçün səlahiyyət verilmiş şəxs imzalayır.²²⁵ Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir konkret şirkətin təkbaşçı icra orqanı ilə müqaviləsinə xüsusi hüquq və öhdəliklər, eləcə də digər mühüm şərtlər daxil ola bilər və bu şərtləri şirkət adından kimsə müəyyən etməlidir. Bu kimi halları nəzərə alaraq hesab edirik ki, şirkətin icra orqanı ilə müqavilənin şərtlərinin təsdiq olunması üzrə səlahiyyətləri direktorlar şurasına ötürülməlidir, çünki belə təşkilati məsələlər üzrə ümumi yığıncağın çağırılması məqsədəuyğun olmaya bilər.

DŞ-nin əlavə səlahiyyətləri sırasına şirkətin maliyyə-iqtisadi planlarını (biznesplan) və onların icra olunması haqqında hesabatların təsdiq edilməsini daxil etmək məqsədəuyğun olardı. Bu planlar şirkətin icra orqanları tərəfindən tərtib olunur və təsdiq edilmə üçün menecmentin (icra orqanının) fəaliyyətinə real nəzarəti həyata keçirən orqan olan direktorlar şurasına təqdim olunur.

DŞ-nin səlahiyyətlərinə əlavə məsələlərin həllinin daxil edilməsi ilə şirkətin icra orqanının səlahiyyətlərini məhdudlaşdırmaq olar. Məsələn, direktorlar şurasının səlahiyyətlərinə çox böyük olmayan, amma şirkət üçün əhəmiyyətli olan ayrı-ayrı əqdlərin tədqiqi (məsələn, daşınmaz əmlak və ya digər aktivlərin özgəninkiləşdirilməsi üzrə), şirkətin departamentlərinə rəhbər vəzifəyə təyin

²²⁵ Bir şərtlə ki, bu səlahiyyəti ümumi yığıncaq özündə saxlamayıb. Bax. MM-nin 107.1.3-cü maddəsi

edilən namizədlərin təsdiqi, eləcə də bu şəxslərə ödənilən haqqın miqdarının müəyyən edilməsi və s. əlavə etmək mümkündür.²²⁶

MMC-nin direktorlar şurasının səlahiyyətləri onun nizamnaməsi ilə müəyyən edilir. Qanunvericilikdə MMC-nin direktorlar şurasının səlahiyyətlərinə aid olan məsələlərin siyahısı göstərilməyib. Lakin təcrübədə direktorlar şurasının mövcudluğu zamanı onların səlahiyyətlərinə aşağıdakılar daxil edilir:

- icra orqanlarının yaradılması və onların səlahiyyətlərinin dayandırılması;
- iştirakçıların ümumi yığıncağının hazırlanması, çağırılması və təşkili;
- qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda böyük əqdlərin və əlaqəli şəxslərlə əqdlərin razılaşdırılması.

Mütəxəssislər arasından direktorlar şurasının tərkibinə seçilmiş şəxslərə şirkətin nizamnaməsi ilə əlavə tələblərin müəyyən edilməsi imkanı müzakirə predmetidir. Müəyyən fəaliyyət sahələrini (bank, sığorta, investisiya) xüsusi tənzimləyən normalardan başqa, ümumi korporativ qanunvericilikdə belə tələblərin müəyyən edilib-edilməməsi haqqında konkret norma müəyyən edilməyib. Lakin hesab edilir ki, SC-də direktorlar şurasına seçilən şəxslərə əlavə tələblər nəzərdə tutula bilər, çünki MM-in 102.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, şirkətin nizamnaməsi qanunvericiliyə zidd olmayan əlavə müddəalar müəyyən edə bilər. Həmçinin MMC-də. Belə ki, öz icra orqanlarının keyfiyyətli tərkibinin müəyyən edilməsi hər bir şirkətin işidir.

Direktorlar şurasının tərkibinə seçilən şəxslər barədə əlavə tələblər adətən peşəkar səriştəyə, iş təcrübəsinə, təhsilə, yaşa aid olur. Direktorlar şurasının fəaliyyətinin müstəqilliyi və effektivliyini təmin etmək üçün qanunvericilikdə qəti tələblər müəyyən edilmişdir ki, bunlara uyğun olaraq, şirkətin kollegial icra orqanının üzvləri şirkətin direktorlar şurasının üzvləri ola bilməzlər və təkbaşçı

²²⁶ Əlbəttə bir şərtlər ki DŞ-nin səlahiyyətlərinin genişlənməsi şirkətin fəaliyyətinə zərər vurmasın və işlərin gedişatını ləngitməsin.

icra orqanının funksiyalarını yerinə yetirən şəxs, eyni zamanda direktorlar şurasının sədri ola bilməz (MM-in 107-7.5-ci maddəsi). Lakin bu metod qeyd edilən orqanların müstəqillik problemini hər zaman həll etmir, çünki şuranın tərkibinə icra orqanlarının üzvü olmayan, lakin onların asılılığında olan işçilər və müxtəlif əlaqəli şəxslər daxil ola bilər. Bu problemi direktorlar şurası üzvlərinin xüsusi kateqoriyası olan – müstəqil direktoru daxil etmək yolu ilə həll etmək olar.

Müstəqil direktor direktorlar şurasının özünün və onun aidiyyəti şəxslərinin şirkətlə və onun kontragentlərinin heç bir mülkiyyət, təşkilat və ya digər bağlılığı olmayan üzvüdür. Müstəqil direktorların fəaliyyətinin məqsədi – korporativ idarəetmənin bütün subyektlərinin: minoritar və majoritar səhmdarlar, şirkətin rəhbər və digər orqanlarının maraqlarının balansını təmin etməkdir. Müstəqil direktor mütləq aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin təsdiqində iştirak etməli və bu əqdlər bağlanmasında marağı olmayan (aidiyyəti olmayan) direktorların səs çoxluğu ilə təsdiq edilməlidir.

Direktorlar şurasının formalaşdırılması

MM-in 107-7.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, SC-nin direktorlar şurasının üzvləri səhmdarların ümumi yığıncağın qərarı ilə 3 ildən çox olmayan müddətə seçilir (nizamnamə ilə daha az müddət müəyyən oluna bilər). Təcrübədə direktorlar şurası tərəfindən sui-istifadə hallarını azaltmaq üçün nizamnamə ilə şuranın səlahiyyətinin növbəti illik ümumi yığıncağa qədər bitməsinin müəyyən edilməsi məqsədəuyğundur. Beləliklə, səhmdarların illik ümumi yığıncağı müəyyən olunan vaxtda keçirilmədikdə, direktorlar şurasının səlahiyyətləri səhmdarların ümumi illik yığıncağının hazırlanması, çağırılması və keçirilməsi səlahiyyətləri istisna olmaqla dayandırıla bilər.

Şirkətin direktorlar şurasına namizədliyin irəli sürülməsinin hüquqi tənzimlənməsi qanunvericiliklə tam nizamlanmır və SC-nin minoritar

səhmdarların direktorlar şurasına namizədliyinin irəli sürülməsi və seçilməsi prosesində iştirak imkanını məhdudlaşdırır. Beləliklə, majoritar səhmdarlar tərəfindən minoritar səhmdarların şirkətin idarəetməsindən uzaqlaşdırılması üçün qanunlarda əlavə boşluq axtarmağa ehtiyac yoxdur.

Minoritar səhmdarlara direktorlar şurasına namizədləri təqdim etmək hüququnu verən normanı müəyyən etmək lazımdır. Həmçinin hesab edirik ki, direktorlar şurasının üzvlərinin seçilməsinin kumulyativ səsvermə qaydasında keçirilməsini müəyyən edən normanı əlavə etmək gərəkdir. Zənnimizcə, SC-də direktorlar şurasının üzvlərinin mütləq qaydada kumulyativ səsvermə ilə seçilməsi yolu ilə səhmdarların hüquqlarının minimal qorunmasına nail olmaq mümkündür. SC-də kumulyativ səsvermə prosedurasının tətbiq edilməsini müəyyən edən norma minoritar səhmdarların öz nümayəndələrinin direktorlar şurasının tərkibinə seçilməsi hüququnu təmin edə bilər.

Direktorlar şurası tərəfindən qərarların qəbul edilməsi

SC-nin direktorlar şurasının iclası direktorlar şurasının sədri tərəfindən şəxsi təşəbbüsü, direktorlar şurasının üzvləri, təftiş komissiyası, auditor, şirkətin icra orqanı, eləcə də nizamnamə ilə müəyyən olunmuş digər şəxslərin tələbi ilə çağırılır. Direktorlar şurasının qərarları onun iclaslarında qəbul olunur, nizamnamə və ya daxili sənədlərlə nəzərdə tutulmuş hallarda isə direktorlar şurasının iclasında iştirak etməyən üzvün yazılı rəyi nəzərə alınmaqla, eləcə də qiyabi səsvermə yolu ilə qəbul oluna bilər. Direktorlar şurası tərəfindən iclas üçün yetərsay şirkətin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir, lakin şura üzvlərinin sayının yarısından az olmamalıdır. Direktorlar şurasının qərarları hər bir üzvün bir səsə malik olmasıyla sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Səslər bərabər bölündükdə şura sədrinin səsi qərarın qəbul və ya rədd edilməsi üçün həlledici hesab olunur.²²⁷ Direktorlar şurasının üzvləri öz səs hüquqlarını digər şəxsə,

²²⁷ MM-nin 107-9.2-ci maddəsi

eləcə də digər şura üzvünə ötürə bilməz. Bu məhdudiyyətin əsas səbəbi direktorlar şurasının (üzlərinin) öz fəaliyyətlərinə görə şəxsi məsuliyyət daşmalarıdır.

Direktorlar şurasının sədri direktorlar şurasının fəaliyyətini təşkil edir, iclas çağırır, orada sədrlik edir.²²⁸ Nizamnamədə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, bir qayda olaraq, sədr şura üzvlərindən səs çoxluğu ilə seçilir.

Direktorlar şurasının üzvləri ümumi yığıncaq tərəfindən seçilir, lakin qanunvericilik, direktorlar şurası və şirkət arasında münasibətlərin rəsmiləşdirilməsi barədə konkret tələb qoymayıb (ümumi yığıncağın müvafiq qərarından başqa). Nəticədə bu münasibətlərin təbiəti barədə mübahisələr davam edir, hüquqşünasların bir qismi bu münasibətləri mülki-hüquqi sahəyə aid edirlər, digərləri isə əmək qanunvericiliyi ilə tənzimləndiyini vurğulayırlar. Direktorlar şurası və şirkət arasında yaranan münasibətlərin hansı hüquq sahəsinə aid edilməsi vergitutma məsələləri üçün də vacibdir.

Direktorlar şurasının sədri (üzvü) ilə əmək müqaviləsinin rəsmiləşdirilməsi təcrübəsini tamamilə yanlış olduğunu hesab edirik. Şura tərkibinə daxil olan şəxslər bu məsələlər üzrə şirkətlə əmək münasibətlərində olmamalıdırlar, çünki əmək münasibətlərinin mövcudluğu daxili əmək nizam qaydalarına, şirkətin rəhbərinin əmrlərinə (sərəncamlarına) riayət olunmaması ilə şərtləndirilir. Bu isə direktorlar şurasının fəaliyyətinin təbiətinə ziddir, çünki şuranın əsas vəzifələrindən biri məhz şirkətin cari rəhbərliyini həyata keçirən orqan üzrə nəzarətdir.

Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, direktorlar şurasının seçilməsi və səlahiyyətlərinə xitam verilməsi birtərəfli xarakter daşıyır, belə ki üzvün

²²⁸ MM-nin 107-8-ci maddəsi

seçilməsi və səlahiyyətlərinə xitam verilməsi tam olaraq, ümumi yığıncağın səlahiyyətlərinə aiddir və direktorlar şurasının iradəsindən asılı deyil.²²⁹

MM-in 91.3.2., 91.3.4., 106-1.3.1., 107.1.2-ci maddələrinə əsasən şirkətin idarəetmə və nəzarət orqanı səlahiyyətləri ümumi yığıncağın qərarı ilə müəyyən edilir. Beləliklə, direktorlar şurası tərəfindən səlahiyyətlərin əldə edilməsi üçün əsas onun ümumi yığıncaq tərəfindən seçilmə faktıdır. Şuranın üzvlərinin vəzifədən uzaqlaşdırılması öz hüquqi təbiəti və nəticələri ilə ƏM-nə əsasən işçinin işdən uzaqlaşdırılmasından fərqlənir.

MM-in 107.1.2 və 107.1.3-cü maddələrində qeyd edilən “səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam vermək” ifadəsi ümumi yığıncaq tərəfindən şirkətlə korporativ münasibətlərdə olan idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə tez reaksiya vermək üçün nəzərdə tutulub. Belə normanın zərurəti idarəetmə və nəzarət orqanı üzvünün spesifik statusu ilə bağlıdır.

Korporativ münasibətlərin təbiəti tələb edir ki, müəyyən hallarda (məsələn, şirkətin maraqlarına zərər vuran) direktorlar şurasının üzvünün səlahiyyətinə tez bir zamanda xitam verə bilsinlər. Bu müdafiə forması şirkət üzərində müəyyən səlahiyyətlərə malik olan şəxslərə qarşı xüsusi hərəkət hesab edilir və əmək hüququ çərçivəsində baxılmamalıdır.

Qanunvericilikdə şuranın üzvlərinə ödəniş məsələsi əks olunmasa da, ümumi yığıncaq direktorlar şurasının üzvlərinin mükafatlandırılması məsələsi üzrə qərarlar qəbul edə bilər. Mükafatlandırılma məsələsi ilə bağlı yaranan sualları da əmək qanunvericiliyi ilə həll etmək cəhdlərinə rast gəlmək olar. Əlbəttə, bunu düzgün təcrübə hesab etmək olmaz.

Bəs yazılı müqavilə olmadan direktorlar şurasının üzvünə mükafat ödənilə bilər mi?

²²⁹ Əlbəttə, direktorlar şurasına təyin olunmaq üçün şəxsin iradəsi və razılığı nəzərə alınır.

Sözsüz ki, yazılı müqavilə olduqda ödənilən mükafatı əsaslandırmaq və şirkətin xərclərinə aid etmək daha asandır. Bu halda bu müqavilə daha çox mülki-hüquqi xarakter daşıyacaq. Lakin yazılı müqavilə olmadıqda belə, mükafatın ödənişini ümumi yığıncağın müvafiq qərarı ilə əsaslandırmaq mümkündür.

Belə ki, direktorlar şurasının bütün səlahiyyətləri qanunvericilikdə və şirkətin nizamnaməsində əks olunur. Müqavilədə isə, çox güman ki, həmin səlahiyyətlər təkrarlanacaqdır. Belə olan halda qanunla və müvafiq sənədlərlə müəyyən edilən səlahiyyətlərin icrası üçün direktorlar şurasının üzvləri ilə müqavilənin bağlanmasına ehtiyac yoxdur.

Mürəkkəb idarəetmə strukturuna malik olan (məsələn, bir çox törəmə (asılı) şirkətləri olan qrup) şirkətlərdə direktorlar şurası öz üzərinə düşən məsələləri həll etmək üçün daimi fəaliyyət göstərən və ya müvəqqəti (müəyyən məsələlərin həlli üçün) komitələr yarada bilər. Məsələn, strateji planlaşdırma, mükafatlandırma, audit, korporativ münafişələrin həlli, etika üzrə komitələrin yaradılması təcrübəsi geniş yayılıb. Direktorlar şurasının komitələrinin statusunu müəyyən edərkən qeyd etmək lazımdır ki, onlar şirkətin müstəqil orqanları hesab olunmurlar və direktorlar şurasının səlahiyyətini həyata keçirərək onun adından qərar qəbul edə və ya fəaliyyət göstərə bilməzlər. Komitələr köməkçi funksiyaları yerinə yetirərək direktorlar şurasının fəaliyyətinin effektivliyinin artırılmasına kömək edirlər.

İcra orqanı

Şirkətin icra orqanı rolunda təkbaşçı icra orqanı və ya kollegial icra orqanı çıxış edir. Şirkət mütləq qaydada icra orqanına malik olmalıdır. Bu, onun iradəsini ifadə edən orqandır, şirkət onun vasitəsilə hüquq və öhdəliklər əldə edir. İcra orqanının fəaliyyətinin məqsədi şirkətin gəlirliliyini və rəqabət qabiliyyətliliyini, maliyyə-iqtisadi davamlılığını, səhmdarların hüquq və qanuni maraqlarını,

işçilərin əmək hüquqları və sosial təminatlarını təmin etməkdir. İcra orqanının səlahiyyətinə, ümumi yığıncağın və direktorlar şurasının səlahiyyətlərinə daxil olan məsələlər istisna olmaqla, şirkətin cari fəaliyyətinə rəhbərlik daxildir. İcra orqanları şirkətin direktorlar şurasına və səhmdarların (iştirakçılarının) ümumi yığıncağına hesabat verməlidir.

Şirkətin təkbaşçı icra orqanı (müdir, direktor) – fiziki şəxs və ya şirkətlə müqavilə üzrə təkbaşçı icra orqanının funksiyalarını yerinə yetirən hüquqi şəxs (idarəçi şirkət) ola bilər.²³⁰ Azərbaycan biznes təcrübəsində təkbaşçı icra orqanının səlahiyyətlərinin icrasının ənənəvi üsulu müdirin (direktorun) təyin olunmasıdır. Şirkətin təkbaşçı orqanının yaradılması və onun fəaliyyətinin vaxtından əvvəl dayandırılması ümumi yığıncağın və ya direktorlar şurasının səlahiyyətindədir. SC-nin icra orqanının yaradılması və onun səlahiyyətinin vaxtından əvvəl dayandırılması nizamnamə ilə direktorlar şurasının səlahiyyətinə aid edilmədikdə səhmdarların ümumi yığıncağının qərarı ilə həyata keçirilir.²³¹ MMC-nin təkbaşçı icra orqanı iştirakçıların ümumi yığıncağı ilə seçilir.²³²

Təkbaşçı icra orqanı qanunvericilik və şirkətin nizamnaməsi ilə səhmdarların (iştirakçıların) ümumi yığıncağı və direktorlar şurasının səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərdən başqa, istənilən digər məsələlər üzrə qərar verə bilər.

Bir qayda olaraq təkbaşçı icra orqanı:

- direktorlar şurasına illik hesabat, şirkətin fəaliyyəti haqqında illik mühasibatlıq hesabatı, eləcə də gəlirin paylanması üzrə təkliflər təqdim edir;
- şirkətin cari fəaliyyəti haqqında direktorlar şurasını məlumatlandırır;
- şirkətin idarə heyətinə rəhbərlik edir (əgər belə orqan şirkətdə yaranırsa), eləcə də idarə heyətinin iclasını çağırır, idarəetmə üçün

²³⁰ MM-nin 91-2.4, 107-ci maddələri

²³¹ MM-nin 107.1.3-cü maddəsi

²³² MM-nin 91.3.2-ci maddəsi

- nizamnamə ilə müəyyən edilmiş səlahiyyət çərçivəsində onun gündəliyini müəyyənləşdirir və idarə heyətinin iclaslarında sədrlik edir;
- şirkət adından əqdlər bağlayır;
 - banklarda cari və digər hesablar açır;
 - mühasibatlıq və vergi hesabatlarının qeydiyyatını təşkil edir, onların tərtib olunması və vaxtında dövlət orqanlarına təqdim olunmasını təmin edir;
 - şirkətin kommersiya sirri olan məlumatları müəyyən edir;
 - şirkətin təşkilati strukturunu və ştat cədvəlini təsdiq edir;
 - şirkətin heyətinin yığılması, yerləşdirilməsi, təlimi, attestasiyası, ixtisas artırılmasını və əmək resurslarının səmərəli istifadəsini təmin edir;
 - şirkət işçilərini işə qəbul edir və onları işdən azad edir, həvəsləndirmə tədbirləri tətbiq edir və cəza müəyyən edir;
 - öz səlahiyyətləri çərçivəsində şirkətin daxili sənədlərini təsdiq edir;
 - şirkətin cari istehsalat-təsərrüfat fəaliyyəti zamanı yaranan bütün məsələləri müstəqil şəkildə həll edir.

Direktor (müdir) şirkət adından etibarnamə olmadan fəaliyyət göstərir. Təkbəşçi icra orqanının hüquq və öhdəlikləri, onun fəaliyyət qaydası qanunla, digər hüquqi aktlarla, nizamnamə ilə, şirkətin daxili sənədləri ilə, eləcə də onunla şirkət arasında bağlanan əqdlə müəyyən edilir.

Şirkətin icra orqanının səlahiyyətləri müqavilə əsasında idarəçi təşkilata ötürülə bilər. Bu üsulun məqsədəuyğunluğu bir sıra səbəblərlə şərtlənir: bunların içərisində idarəçi təşkilatın müəyyən sahədə ixtisaslı mütəxəssislərə malik olması ilə şirkətin cari fəaliyyəti üzərində idarəetmənin peşəkarlığının yüksəldilməsini qeyd etmək olar. İdarəçi təşkilatın cəlb edilməsi bir neçə şirkətlərdən ibarət "şirkətlər qrupları" üçün daha çox aktualdır. Çünki şirkətlərin icra orqanlarının öz funksiyalarını idarəçi təşkilata ötürməsi qrupun idarəetmə xərclərinin

azalmasına kömək edər, bir idarəçi təşkilat bir neçə törəmə şirkətin icra orqanının funksiyasını yerinə yetirə bilər.

Təkbəşçi icra orqanının səlahiyyətinin idarəçi təşkilata ötürülmə üsulu şirkət müdirinin təyin edilməsindən fərqlənir. SC-nin təkbəşçi icra orqanının səlahiyyətinin idarəçi təşkilata verilməsi haqqında qərar ümumi yığıncaq tərəfindən qəbul olunur²³³ (MM, 107.4). İdarəçi təşkilat və şirkət arasında təkbəşçi icra orqanının səlahiyyətinin verilməsi haqqında müqavilə bağlanır. Bu müqavilənin hüquqi təbiəti haqqında müxtəlif fikirlər, o cümlədən onun agent müqaviləsinə yaxın olması fikri mövcuddur. Burada agent prinsipalın hesabına və onun adından fəaliyyət göstərir. Məhz agent müqaviləsi agentin ümumi səlahiyyətini (onların konkret siyahısını yox) göstərməyə imkan verir və müqavilənin predmetinin hüquqi və faktiki hərəkətlərinin həyata keçirilməsini təşkil edir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, şirkətin icra orqanının səlahiyyətini həyata keçirən idarəçi təşkilat fəaliyyət göstərdiyi zaman öz adından deyil, məhz şirkətin orqanı adından çıxış edir.²³⁴

Hesab edirik ki, idarəçi təşkilat və idarə olunan şirkət arasında bağlanmış müqaviləni əmlakın etibarlı idarəetmə müqaviləsi kimi xarakterizə etmək olmaz, çünki burada əmlakın idarə edilməsindən deyil, hüquq subyekti olan şirkətin idarə edilməsindən söhbət gedir. Baxmayaraq ki, idarəçi təşkilat şirkət nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətlər həddlərində şirkətin əmlakı üzərində sərəncam vermək hüququna malikdir, o, bu zaman şirkətin adından çıxış edir.

İdarəçi təşkilat və şirkət arasında müqavilənin hüquqi təbiətini müəyyən etməyə çalışarkən bu müqavilənin azad müqavilə (müqavilənin şərtləri tərəflərin arzusu ilə təyin olunur) prinsipi və müxtəlif müqavilə elementləri əsasında

²³³ MM-nin 107.4-cü maddəsi

²³⁴ Гражданское право: В 2 т. Т. II. Полутом 2. Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов. 2-е изд. М., 2000.

qurulduğunu nəzərdə saxlamaq lazımdır. Bu müqavilə konstruksiyasının əsas elementləri kimi agentlik və xidmətin göstərilməsi çıxış edir²³⁵.

Bu müqavilənin mühüm şərtləri aşağıdakılar ola bilər:

- idarəçi təşkilatın qarşısında duran məqsəd və məsələlər;
- onun hüquq və vəzifələri, həmçinin idarə olunan və idarəçi təşkilatların öz aralarında funksiyalarının bölünməsi;
- vəkalətnamələrin verilməsi daxil olmaqla, icra orqanının funksiyalarının həyata keçirilmə qaydaları;
- idarəçi təşkilatın idarə olunan şirkətin direktorlar şurası və səhmdarların (iştirakçıların) qarşısında hesabat verməsi qaydaları və şərtləri;
- xidmətlərin qiyməti və ödəniş qaydaları, müqavilənin müddəti;
- müqaviləyə vaxtından əvvəl xitam verilməsi üçün əsaslar və idarəçi təşkilatın günahı olmadan müqavilənin vaxtından əvvəl dayandırılması nəticəsində dəyən zərərin əvəzinin idarəçi təşkilata ödənilməsi;
- öhdəliklərini lazımi qaydada yerinə yetirmədikdə tərəflərin məsuliyyəti.

Korporativ qanunvericilikdə idarəçi təşkilata ötürülməsi mümkün olan və ya mümkün olmayan məsələlər qeyd olunmayıb və hesab edirik ki, ümumi qaydaya görə təkbaşçı icra orqanının səlahiyyətinə daxil olan məsələlər tam həcmdə idarəçi təşkilata ötürülə bilər, yəni qanunvericilik və şirkətin nizamnaməsi ilə icra orqanının səlahiyyətinə aid edilən məsələlərin hamısı idarəçi təşkilata verilə bilər. Təkbaşçı icra orqanının səlahiyyətlərini idarəçi təşkilata ötürən şirkət məhz həmin idarəçi təşkilat vasitəsilə hüquq və öhdəliklər əldə etmiş olur²³⁶ və idarəçi təşkilat şirkət adından etibarnaməsiz çıxış edir.

Kollegial icra orqanı şirkətin səhmdarlarının (iştirakçıların) iradəsi ilə yaradıla bilər. SC-də bu orqan ümumi yığıncaq və ya direktorlar şurası tərəfindən

²³⁵ Осипенко О.В. Управляющая компания в системе корпоративного руководства акционерным обществом // Журнал для акционеров. 2003. N 6

²³⁶ ММnin 49.1-ci maddəsi

yaradılır. MMC-də kollegial icra orqanının seçilməsi iştirakçıların ümumi yığıncağının səlahiyyətinə aiddir. İdarə heyəti üzvlərinin sayı, müddəti, kollegial icra orqanının səlahiyyəti şirkətin nizamnaməsi ilə müəyyən olunur. Kollegial icra orqanının iclasının keçirilməsi, çağırılma qaydası və vaxtı, həmçinin qərarların qəbul edilmə qaydası nizamnamə və daxili sənədlərlə müəyyən edilir. Kollegial icra orqanının səlahiyyətləri təkbaşçı icra orqanının səlahiyyətlərini təkrarlamamalıdır. Məsələn, şirkətin daxili sənədlərini təsdiq etmə səlahiyyəti təkbaşçı və kollegial orqanların səlahiyyətinə daxildirsə, bu zaman konkret sənədlərin qəbul edilməsi orqanlar arasında bölünməlidir. Məsələn, müdir (kollegial orqanın sədri) daxili nizam qaydalarını, işçilərin attestasiyası haqqında əsasnaməni təsdiq edir, idarə heyəti isə əməkdaşların maddi stimullaşdırılmasını və işçilərə əlavə imtiyaz verilməsi haqqında qərarı təsdiq edir və s. Şirkətdə kollegial icra orqanı bir çox hallarda təkbaşçı icra orqanının səlahiyyətinin məhdudlaşdırılması mexanizmi kimi çıxış edir. Bir çox vacib əqdlərin təsdiq edilməsi kollegial orqanının səlahiyyətinə verilir, məsələn, müqavilənin predmetinə görə (daşınmaz əmlakla, əsas vasitələrlə və s. qiymətli aktivlərlə) və ya məbləğə görə şirkətin aktivlərinin dəyərinin müəyyən həcmində olan əqdlər. Adətən belə əqdlərin məbləği şirkətin aktivlərinin dəyərinin 5-10%-i arasında olur. İdarə heyətinin səlahiyyətinə şirkətin operativ-maliyyə planının təsdiqi, onların yerinə yetirilməsi haqqında hesabat, biznes proseslərinin həyata keçirilməsi üçün metodiki sənədlərin işlənməsi kimi məsələlər tez-tez daxil edilir. Adətən kollegial icra orqanının üzvləri şirkətin işçiləri olurlar və müəyyən rəhbər vəzifələrdə çalışırlar. Şirkətin kollegial icra orqanının sədr funksiyalarını şirkətin təkbaşçı icra orqanının funksiyasını həyata keçirən fiziki şəxs icra edir. Kollegial icra orqanı öz qərarlarını mütəmadi keçirilən icaslarda qəbul edir. İclasın keçirilməsi üçün yetərsay şirkətin nizamnaməsi və daxili sənədləri ilə müəyyən edilir. Kollegial icra orqanının hər bir üzvü səsvermədə bir səsə malikdir və idarə heyətinin hər bir üzvü öz

fəaliyyəti üzrə fərdi məsuliyyət daşdığı üçün²³⁷ bu səsi digər şəxsə (orqanın başqa üzvü daxil olmaqla) verə bilməz.

Şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət sistemi

Müasir və qabaqcıl korporasiyalarda (şirkətlərdə) maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət sistemi fəaliyyət göstərir ki, bunun da məqsədi səhmdarların (iştirakçıların) və şirkətin potensial investorlarının hüquqlarının təmin edilməsidir. Bu sistemə əhəmiyyətli nəzarət mexanizmi olan təftiş komissiyası və kənar auditin cəlb olunması ilə yanaşı, direktorlar şurasının audit komitəsi və şirkətin digər nəzarət strukturu və bölmələrini daxil etmək olar.

Təftiş komissiyası (müfəttiş)

Təftiş komissiyası (sonradan mətndə "T.K") üzvlərinin seçilməsi səhmdarların (iştirakçıların) ümumi yığıncağında həyata keçirilir. T.K üzvlərinin seçilməsi və onların səlahiyyətlərinin vaxtından əvvəl dayandırılması səhmdarların ümumi yığıncağın müstəsna səlahiyyətinə aiddir, yəni bu məsələ nə şirkətin direktorlar şurasına, nə də onun icra orqanına verilə bilməz.²³⁸ T.K-ın fəaliyyətinin qaydası, səlahiyyəti nizamnamə və şirkətin daxili sənədləri ilə müəyyən edilir. Qanunvericiliyə əsasən SC-nin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılması (təftişi) T.K-ın öz təşəbbüsü ilə, səhmdarların ümumi yığıncağının, direktorlar şurasının və ya ən azı 10% səsverən səhmlərin sahibi olan səhmdarların tələbi ilə keçirilə bilər.²³⁹ MMC-də T.K mütləq qaydada şirkətin mühasibat balanslarının və illik hesabatlarının iştirakçıların ümumi yığıncağında təsdiq olunana qədər yoxlamalıdır.²⁴⁰ T.K-ın rəyi olmadıqda, iştirakçıların ümumi yığıncağı şirkətin mühasibat balansını və illik hesabatlarını təsdiq edə bilməz.

²³⁷ MM-nin 49.3-cü maddəsi

²³⁸ MM, 91.3.5, 107.1-ci maddələri

²³⁹ MM-nin 107-11.5-ci maddəsi

²⁴⁰ MM-nin 91-3.5-ci maddəsi

Müəyyən hallar istisna olmaqla,²⁴¹ T.K-ın yaradılması məcburi deyil. T.K-ın əsas məqsədi hər il şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini yoxlamaqdan və müvafiq hesabat hazırlamaqla ümumi yığıncağa təqdim etməkdən ibarətdir.

Şirkətin fəaliyyətində və səhmdarların hüquqlarının qorunması üçün vacib rola malik olmasına rəğmən, qanunvericilikdə T.K -ın fəaliyyətinə zəruri diqqət ayrılmayıb. Bank və sığorta şirkətlərində oxşar funksiyaları həyata keçirən orqanların fəaliyyətinə aid xüsusi normalar mövcuddur, lakin MM-də yalnız ümumi normalar yer alıb. MM-də T.K-ın şirkətin maliyyə fəaliyyətini yoxlamaq kimi hüququnun olması qeyd edilərək bütün digər məsələlərin (T.K-nın formalaşması, fəaliyyəti, tərkibi və s.) şirkətin nizamnaməsi ilə müəyyən olunduğu bildirilib (MM, 91-3.2, 107-11.2). Hesab edirik ki, bu hal T.K-nı formal bir orqana çevirir və səhmdarların hüquqlarının pozulmasına yol açır. Digər tərəfdən, artıq T.K kimi orqanın müasir korporativ hüququn tələblərinə cavab vermədiyi düşünülür.

Bir sıra ölkələrin korporativ hüquqlarını araşdırdıqda, həmin ölkələrin hüquqlarında T.K-ya oxşar orqana rast gəlmədik. T.K haqqında normalara yalnız keçmiş SSRİ (MDB) ölkələrinin qanunvericiliklərində rast gəlmək olar. Hesab edirik ki, SSRİ-nin süqutundan sonra MDB ölkələrinin yeni formalaşan qanunvericiliklərinin tətbiqatı zamanı digər ölkələrin təcrübəsi düzgün tətbiq edilməyib. Korporativ hüququn inkişaf etdiyi ölkələrdə şirkətin maliyyə fəaliyyətinə nəzarəti audit komitəsi (və daxili auditor) həyata keçirir. Öz növbəsində bu komitə müstəqil orqan kimi deyil, direktorlar şurasının (müşahidə şurasının) dəstək orqanı kimi fəaliyyət göstərir.

T.K isə müstəqil nəzarət orqanı kimi fəaliyyət göstərir və şirkətin ümumi yığıncağı tərəfindən təyin edilir. Nəticədə hər ikisi ümumi yığıncaq tərəfindən seçilən DŞ və T.K arasında konfliktlərin əmələ gəlməsi istisna ola bilməz. MMC-yə aid qanunvericilikdə qeyd edilib ki, T.K-ın səlahiyyətləri DŞ-na verilə bilər

²⁴¹ Məsələn, MM-in 107-11.1-ci maddəsi səhmdarları 50-dən çox olan SC-lərdə t.k.-nin olmasını tələb edir.

(MM-nin 91-1.1-ci maddəsi). Həmçinin T.K-ın üzvlərinin xüsusi kvalifikasiyaya, təcrübəyə malik olması tələb edilmir. Yəni şirkətin maliyyə fəaliyyətini yoxlayan orqanın tərkibinə dair xüsusi tələblər müəyyən edilməyib.

Qeyd etdiyimiz kimi, DŞ və T.K arasında toqquşmalar mümkündür. Şirkətin maliyyə fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi DŞ-nin funksiyalarından biridir. T.K-nın funksiyaları və vəzifələri şirkətin DŞ-nin fəaliyyəti ilə toqquşa bilər. Bundan əlavə, məhz DŞ səhmdarların maraqlarını təmsil etməklə yanaşı, şirkətin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir. Bu halda digər nəzarət funksiyalı orqanın səhmdarlar tərəfindən seçilməsinin nə qədər məqsədəuyğun olması sualı meydana çıxır. Həmçinin əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, T.K-nın fəaliyyətinin və tərkibinin qanun tərəfindən tənzimlənməməsi onu qeyr-işlək nəzarət mexanizminə çevirir və bir çox hallarda formal orqan kimi fəaliyyət göstərməsi ilə nəticələnir.

T.K-nın tərkibinin hüquq, maliyyə, iqtisadiyyat üzrə bilik və təcrübəyə malik olmayan şəxslərdən ibarət olması hallarına tez-tez rast gəlinir. Belə hallar T.K-nın effektivliyini minimuma endirir.

Bundan fərqli olaraq, bank, sığorta və investisiya fondları haqqında qanunvericilikdə oxşar funksiyaları həyata keçirən audit komitəsinin fəaliyyəti kifayət qədər detallı tənzimlənir. Qeyd edilən sahələr üzrə beynəlxalq (xarici) təcrübədən uğurlu istifadə edilərək zəruri mexanizmlər xüsusi qanunvericiliyə daxil edilib.²⁴²

²⁴² Maraqlıdır, niyə müəyyən fəaliyyətlər daxilində (bank, sığorta, investisiya fondları) korporativ idarəetmə, nəzarət mexanizmləri və fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə qanun normaları kifayət qədər uğurlu və keyfiyyətlidir, lakin ümumi, korporativ qanunvericilik (Mülki Məcəllə) son bir neçə ildir ki, durğunluq vəziyyətindədir.

Hesab edirik ki, bunun səbəbi müəyyən dövlət orqanları arasında koordinasiyanın olmamasıdır. Məsələn, öz sahiblərinə nəzarəti həyata keçirən Mərkəzi Bank, Sığorta Fəaliyyətinin Nəzarət Orqanı, QKDK həmin sahələrdə zəruri qanunvericilik islahatlarını aparır, lakin eyni zamanda ümumi qanunvericiliyin (MM) inkişafı üzərində işləyən qurumların bu sahədə fəaliyyətləri çox zəifdir. Nəticədə, ölkə qanunvericiliyində bir tərəfdən müəyyən sahələrdə keyfiyyətli tənzimlənen audit komitələri haqqında normalara və digər tərəfdən müasir tələblərə cavab verməyən T.K.-ya rast gəlirik.

Kollegial orqan olan T.K ilə yanaşı, qanunvericilik tək şəxsin, müfəttişin seçilməsini nəzərdə tutur. Yəni ali idarəetmə orqanı öz iradəsinə əsasən kollegial (T.K) və ya təkbaşçı (müfəttiş) təftiş orqanını seçə bilər. Təcrübədə kollegial orqanın işi daha yavaş və bürokratik olur. Demək olar ki, bir çox hallarda kollegial orqan yığıncaqdan-yığıncağa işləyir, zəruri məlumatla malik olmaları (*məlumat asimmetriyası*), yoxlamaları ildə bir dəfə "üzərindən keçərək" həyata keçirirlər. Bu halda səhmdarların maraqlarının qorunmasından necə danışmaq olar?

T.K-dan fərqli olaraq, müfəttişin daha çevik imkanlara malik olduğunu hesab edirik. Fəaliyyəti düzgün təşkil olunduqda, müfəttiş müvafiq peşəkarları da cəlb etməklə işini daha effektiv qurmaq imkanına malik olur. Bu yanaşma daxili auditorun işinə oxşayır. Daxili audit haqqında növbəti hissədə daha geniş məlumat qeyd edilib.

T.K-nın səlahiyyətlərinə xitam verilməsi ümumi yığıncağın müstəsna səlahiyyətinə aiddir və bu hüquq digər idarəetmə orqanlarına verilə bilməz.

T.K-nın səlahiyyətləri qanunvericiliklə yanaşı, şirkətin nizamnaməsi ilə tənzimlənir. T.K-nın əsas funksiyalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- növbəti və növbədənəknar maliyyə-təsərrüfat yoxlamalarını həyata keçirmək;
- ilin maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünü təsdiq etmək;
- növbədənəknar ümumi yığıncağın çağırılmasını tələb etmək;
- d.ş. yığıncağının keçirilməsini tələb etmək;
- şirkətin maliyyə sənədlərinin təqdim edilməsini tələb etmək;
- şirkətin nizamnaməsində nəzərdə tutulduqda digər məlumatları əldə etmək.

T.K-nın bütün yoxlamaları və qərarları müvafiq qaydada protokollaşdırılmalıdır və tələb olunduqda ümumi yığıncağa təqdim edilməlidir. T.K-nın seçilməsi

(təyin edilməsi) haqqında heç bir norma olmadığından, çox güman ki, təcrübədə T.K üzvlərinin seçilməsi sadə səs çoxluğu ilə həyata keçirilir. Bildiyimiz kimi, digər kollegial orqanları da əsasən sadə səs çoxluğu ilə seçilir. Nəticədə, majoritar səhmdarların namizədləri T.K-ya seçilir, minoritarların isə yox. Minoritar səhmdarların əsas maraqları şirkətin seçilən orqanları vasitəsilə onların hüquqlarının qorunmasına nəzarətin olmasıdır. Həmin orqanlara isə yalnız majoritar səhmdarların namizədlərinin təyin edilməsi halı minoritarların hüquqlarının müdafiəsini mümkünsüz edir. Minoritar səhmdarların namizədlərinin orqanlara seçilmək imkanını verən kumulyativ səsvermə mexanizmi Azərbaycan korporativ qanunvericiliyində nəzərdə tutulmayıb.

T.K-nın effektiv fəaliyyəti bir neçə vacib prinsip əsasında qurulmalıdır. Bunlar:

1. Müstəqillik prinsipi. T.K səhmdarların və şirkətin orqanlarının təzyiqindən uzaq olmalıdır. Heç bir səhmdar T.K-nın işinə qarışmamalıdır və T.K öz növbəsində heç bir səhmdarın (xüsusi ilə majoritar) və orqanın "göstərişlərinə" tabe olmamalıdır.
2. Maraqlılıq prinsipi. Kənar auditorlardan fərqli olaraq, T.K öz fəaliyyətində şirkətin maraqlarına istiqamətlənməlidir. Bununla yanaşı, T.K müvafiq qərarların yalnız qanunauyğunluğunu və razılaşıldığını yoxlayır. T.K şirkət orqanlarının qərarlarının məqsədəuyğunluğunu qiymətləndirmir.
3. Səhmdarların hüquqlarının qorunması prinsipi. T.K bütün səhmdarların bərabərliyini təmin etməlidir.
4. Vicdanlılıq və loyallıq (*loyalty*) prinsipi. T.K öz fəaliyyətini vicdanla təşkil etməli və bütün səhmdarların və şirkətin maraqlarına sədaqətli olmalıdır.
5. Obyektivlik prinsipi. T.K bütün hallara obyektiv baxılmasını təşkil etməlidir.
6. Korporativ konfliktlərdə neytrallıq prinsipi.

Etiraf etmək lazımdır ki, bir çox hallarda T.K qanunvericiliyin tələbinin icrası üçün yaradılmış formal strukturdur. Belə T.K heç bir real iş görmür. Şirkətin

maliyyə və mühasibat yoxlamasını isə əksər hallarda müstəqil audit şirkəti həyata keçirir. Təbii ki, heç bir investor şirkətin formal yaradılmış T.K tərəfindən təşkil edilmiş yoxlamayı ciddi qəbul etməz. Əslində səhmdarlar özləri də kənar auditorun yoxlamasına və rəyinə üstünlük verirlər.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, T.K-nın qeyri-effektiv struktur olmasının digər obyektiv səbəbləri də var. İlk növbədə, bir çox hallarda səhmdarlar T.K-ya ehtiyac duymurlar. Qanunvericiliyin tələbini formal icra etmək məqsədilə isə T.K-nın tərkibinə şirkətin əməkdaşlarını təyin edirlər. Onlar isə, əlbəttə, şirkətin icra orqanından asılıdırlar. İkincisi, Azərbaycan biznes mühitində şirkətə sahiblik və idarəetmə funksiyaları, əsasən, bir (və ya bir neçə) şəxsə toplanıb. Həmin şəxs isə bütün nəzarət funksiyasını özü həyata keçirir.²⁴³ Lakin bilmək lazımdır ki, tək şəxs şirkətin effektiv fəaliyyəti üçün zəruri olan funksiyaları icra etmək iqtidarında deyil. Belə şirkətlər xarici görünüşdən normal fəaliyyət göstərənə oxşasa da, daxilində oğurluq, yeyinti, korrupsiya, keyfiyyətsiz istehsalat və digər mənfi hallar baş verir.

Lakin son illərdə müşahidə olunan sahibliyin və idarəetmənin ayrılması (əsasən, maliyyə şirkətlərində, böyük şirkətlərdə, xarici kapitallı şirkətlərdə) tendensiyasında direktorlar şurası kimi strukturlar yaranır. Səhmdarların adından şirkətin fəaliyyətinə nəzarəti məhz D.Ş. həyata keçirir. Nəticədə şirkətin strateji fəaliyyəti, maliyyə effektivliyi və şirkət orqanlarının effektivliyi üzərində idarəetmə və nəzarət funksiyalarını həyata keçirən D.Ş. kimi orqan olduğundan oxşar funksiyaları icra edən T.K. kimi orqanın yaradılması məqsədəuyğun hesab edilmir.

Yekunda isə qeyd etmək lazımdır ki, T.K-nın şirkətdə hər hansı bir hala təsir etmək imkanı məhduddur. T.K özü şirkət üçün hər hansı məcburi qərar və göstəriş verə bilmədiyindən, bütün məsələləri ümumi yığıncağa

²⁴³ Bunun nə qədər effektiv olub-olmaması ayrı müzakirə mövzudur.

istiqamətləndirməlidir. Ü.Y-ın isə qısa zaman içində yığılmasını, yığıncağın keçirilməsini və məsələlərə tez reaksiya verməsini təşkil etmək mümkün olmur.

Beləliklə, fəaliyyətinin bir çox hissəsində heç kimə (hesabat verməyən) tabe olmayan (yalnız Ü.Y-da səhmdarlar hesabat verirlər) və şirkətdə baş verən hadisələrə operativ təsir göstərə bilməyən orqanın nə qədər xeyirli olması böyük sual altındadır.

Hesab edirik ki, korporativ qanunvericiliyin islahatları çərçivəsində T.K haqqında normalar çıxarılaraq audit komitəsinin yaradılması və tənzimlənməsi üzrə normalar əlavə edilməlidir. Beləliklə, şirkətin idarəetməsində və nəzarətində məntiqli və düzgün struktur qurulacaq. Ümumi yığıncaq şirkətin fəaliyyətinə nəzarət edən DŞ seçir. DŞ isə öz növbəsində şirkətin maliyyə sistemini daim nəzarətdə saxlamaq üçün şirkət daxilində (daxili audit) və öz daxilində (audit komitəsi) nəzarət mexanizmləri təşkil edir. Şirkətin maliyyə fəaliyyətinin yoxlanılması üçün direktorlar şurasının tərkibində audit komitəsi yaradıla bilər. Direktorlar şurasının digər komitələri kimi audit komitəsi də şirkətin müstəqil orqanı deyil.²⁴⁴ Komitə məlumatın və materialların, rəy və qərarların hazırlanmasında köməklik göstərir və direktorlar şurasına təqdim edir.

Daxili audit

Daxili audit haqqında qanunun qəbul edilməsi Azərbaycanda korporativ idarəetməni təkmilləşdirmək məqsədilə atılmış mühüm bir addımdır.²⁴⁵ Lakin, təəssüf ki, qabaqcıl qanunda da tam aydın olmayan müddəalara rast gəlinir.

Qanunda qeyd edilib ki, həmin qanun ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən və məcburi audit obyektinə olan şirkətlərə şamil edilir, ancaq burada "məcburi audit" in nə mənə daşdığı aydın deyil. Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, bunda

²⁴⁴ Banklar istisna olmaqla, banklarda audit komitəsi ÜY tərəfindən seçilən müstəqil orqandır

²⁴⁵ "Daxili audit haqqında" Qanun - Azərbaycanda Korporativ İdarəetmənin inkişafında növbəti addım. V.Eynullayev, İFC Korporativ İdarəetmə İcmalı, yanvar-aprel 2008, №10

yalnız məcburi kənar auditin aparılması nəzərdə tutulur və bu qanun məcburi kənar auditedən keçməli olan şirkətlərə şamil edilir.²⁴⁶ Qanunvericiliyin tələbinə görə MMC və SC-nin hər il müstəqil auditor cəlb etməli²⁴⁷ olduğunu nəzərə alsaq, bu qanunun bütün korporasiyalara (şirkətlərə) şamil edildiyi qənaətinə gəlmək olar.

"Daxili audit haqqında" Qanuna əsasən daxili audit xidməti müvafiq idarəetmə orqanı tərəfindən təyin və azad edilir.²⁴⁸ Eyni zamanda həmin qanunda müvafiq idarəetmə orqanının şirkətin ali idarəetmə orqanı ifadəsindən sonra mötərizədə "direktorlar şurası və müşahidə şurası" ifadələrinin olması direktorlar şurasının şirkətin ali idarəetmə orqanı olduğu fikrini yaradır. Yəni mötərizədəki ifadələr mötərizədən qabaq olan "ali idarəetmə" ifadəsinin açıqlaması kimi başa düşülür. Lakin ümumi korporativ qanunvericiliyindən xatırlayırıq ki, şirkətin ali idarəetmə orqanı onun səhmdarlarının (iştirakçılarının) ümumi yığıncağı hesab edilir.²⁴⁹ Direktorlar (müşahidə) şurası isə nəzarət orqanıdır²⁵⁰.

Eyni zamanda "idarəetmə orqanı" ifadəsinin konkret hansı orqana aid olduğunu mətndən ayırd etmək mümkün deyil. Daxili auditə aid beynəlxalq standartlara nəzər yetirsək,²⁵¹ görürük ki, icra orqanının daxili auditorun fəaliyyətinə müdaxilə etməsi (təyinatı, nəzarəti) daxili auditorun müstəqillik tələbinə ziddir.²⁵² Eyni zamanda qanun özü tələb edir ki, şirkətdə daxili auditorun fəaliyyəti beynəlxalq standartlara uyğun təşkil edilməlidir.²⁵³

Beynəlxalq təcrübədə daxili audit xidməti şirkətin direktorlar şurası tərəfindən təyin edilir. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, hesab edirik ki, qanunun bu hissəsində müvafiq düzəlişlər edilməlidir. Bundan əlavə, qanunda bir sıra digər məsələlərdə qeyri-müəyyənliklər var. Daxili audit sahəsində mövcud qabaqcıl

²⁴⁶ Bax: yuxarıda V.Eynullayev

²⁴⁷ MM-nin 91.4, 107.6-cı maddələri

²⁴⁸ "Daxili audit haqqında" Qanun, m, 3.1.

²⁴⁹ MM-nin 91.1, 107-7.1-ci maddələri

²⁵⁰ MM-nin 91-1.1, 107-7.1 maddələri

²⁵¹ Daxili Auditorlar İnstitutu daxili auditin fəaliyyətinə dair standartlar

²⁵² Bax: yuxarıda V.Eynullayev

²⁵³ "Daxili audit haqqında" Qanunun 7.2-ci maddəsi

təcrübəni qəbul edərək ölkədəki daxili audit xidmətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər görülməlidir. Qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi Azərbaycanda daha şəffaf və cəlbedici biznes və investisiya mühitinin yaradılmasına kömək edər.

Fəsil VI. Səhmdarların (iştirakçılarının) hüquq və öhdəlikləri

Səhmdarların (iştirakçılarının) korporativ hüquqları

Səhmdarlar (iştirakçılar) şirkətin əmlakının sahibləri deyillər və malik olduqları səhmlər (paylar) şirkətin əmlakı üzərində onların hər hansı mülkiyyət hüququnu təsdiq etmir. Səhmlərin (payın) sahibi olaraq səhmdar mürəkkəb kompleks xarakterli korporativ münasibətlərin iştirakçısı olur. Korporativ münasibətlər çərçivəsində şirkətin öhdəlikləri müəyyən hallarda səhmdarlara pul vəsaitinin (dividendlərin) verilməsi ilə məhdudlaşmayaraq, səhmdarların şirkətin kapitalında iştirakı ilə bağlı onların hüquqlarını təmin edən digər hərəkətləri də daxil edir.

Şirkətə kapital qoyuluşu, bu kapitalın qorunması, onun artırılması və qoyulmuş kapitaldan gəlirin əldə edilməsi səhmdarın (iştirakçının) əsas marağıdır ki, onun qorunması üçün qanunvericilikdə iştirakçıların (səhmdarların) minimum hüquqları təsbit edilib.

Şirkətin idarəetməsində iştirakla bağlı hüquqlar səhmdarlara (iştirakçılara) verilən əsas hüquqlardan biridir. İdarəetmədə iştirak hüququ ümumi yığıncağın çağırılmasını tələb etmək imkanından, ümumi yığıncağa məsələlərin çıxarılmasından və orada səs verməkdən ibarətdir. Həmçinin bu hüquqlara idarəetmə orqanının tərkibini seçmək və seçilmək hüququnu daxil etmək olar.

Şirkətin fəaliyyəti haqqında məlumat almaq hüququ

Səhmdarlar şirkətin fəaliyyəti haqqında dolğun və düzgün məlumat almaq hüququna malikdirlər. Ümumi yığıncağa çıxarılan məsələlərə dair şirkətin fəaliyyəti haqqında məlumat səhmdarlara təqdim edilməlidir ki, onlar həmin məlumata əsasən obyektiv qərar qəbul edə bilsinlər. Şirkətin maliyyə fəaliyyəti və durumu haqqında ətraflı məlumat illik hesabatda və direktorlar şurasının hesabatı zamanı səhmdarlara təqdim edilir.

Şirkətin formasından (təşkilatı-hüquqi formasından) asılı olaraq məlumatın açıqlanmasına dair qanunvericiliyin tələbləri fərqlənir. ASC-də qanunvericilik daha geniş tələblər irəli sürərək əksər məlumatların ictimaiyyətə açıqlanmasını tələb edir. Əksinə, MMC-də isə heç bir məlumatın ictimaiyyətə açıqlanması tələb edilmir. Bütün məlumatlar MMC-nin iştirakçıları arasında yayımlanır. Kitabın əvvəlində qeyd etmişdik ki, ASC-lər publik şirkət hesab edilərək daha geniş investörlər və səhmdarlar kütləsinə malik ola bilirlər. Həmçinin ASC-nin səhmləri fond bazarında dövriyyədə olduğundan hər bir potensial investor şirkət haqqında məlumat almaq imkanına malik olmalıdır. MMC isə daha çox "qapalı" şirkət olduğundan məlumatın açıqlanması "məhdud" maraqlı şəxslər arasında həyata keçirilir. Lakin, təəssüf ki, Azərbaycanda bir çox şirkətlər səhmdarlarının məlumat almaq hüququnu kobud şəkildə pozurlar.

SC tərəfindən öz fəaliyyəti haqqında məlumatın açılması haqqında qanunvericiliyin tələbi səhmdarların maraqlarının təmin olunmasına, onların fəaliyyətinə dövlət və ictimai nəzarətə, SC-nin fəaliyyətinin şəffaflığının təmin olunmasına yönəlmişdir ki, bu qiymətli kağızlar bazarının normal fəaliyyəti və inkişafı üçün də əsas şərtlərdəndir.

Qanunvericilikdə şirkətin üzərinə səhmdarlara (iştirakçılara) məlumatların təqdim olunması və bu növ məlumatlara girişin təmin edilməsi üzrə öhdəliklər qoyulub. Şirkətin fəaliyyəti barədə məlumat almaq, onun mühasibat və digər

sənədləri ilə tanış olmaq hüququ səhmdarların (iştirakçıların) əsas hüquqlarına aid olunur. Səhmdarların (iştirakçıların) məlumat almaq hüququnun təmin edilməsi məqsədilə şirkət müəyyən sənədləri özündə saxlamalıdır. Göstərilən sənədləri şərti olaraq, aşağıdakı qruplara bölmək olar:

- 1) şirkətin təsis və başqa daxili sənədləri (dəyişiklik və əlavələrlə şirkətin nizamnaməsi, şirkətin yaradılması haqqında qərar, dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə, filial, nümayəndəlikdəki vəziyyət haqqında və s.);
- 2) şirkətin mülkiyyətə və başqa aktivlərə olan hüququnu təsdiq edən sənədlər;
- 3) maliyyə xarakterli sənədlər (illik maliyyə hesabatı, maliyyə hesabatının və mühasibat uçotunun başqa sənədləri, şirkətin səhmlərinin emissiyası ilə bağlı sənədlər, mühasibat uçotunun sənədləri);
- 4) idarəetmə və nəzarət orqanlarının qərarları (daxili, müstəqil və dövlət nəzarəti).

Göstərilən sənədlərin səhmdarlara və zəruri olduqda şirkətin kreditorlarına və başqa maraqlı şəxslərə açıq olan, şirkətin icra orqanlarının yerləşdiyi yerdə saxlanması məqsədəuyğundur. Təəssüf ki, Azərbaycan qanunvericiliyində şirkətlərin (SC və MMC) sənədlərinin saxlanması tənzimlənmir və bu da təcrübədə bir çox problemlər yaradaraq şirkətlərin rəhbərləri tərəfindən sui-istifadə hallarına şərait yaradır.

ASC tərəfindən məlumatların mütləq dərc olunması tələbi investorların hüquqlarının müdafiəsi və ASC-nin səhmlərinin qeyri-məhdud investorlar arasında sərbəst dövr edə bilməsi prinsipi ilə şərtləndirilir. MM-in 99-cu maddəsinə əsasən ASC hər il ümumi məlumat üçün şirkətin illik hesabatını, mühasibat balansını, gəlir və itkilərin hesabatını dərc etməyə borcludur. Bu siyahı qiymətli kağızlar bazarına nəzarət edən orqan tərəfindən səhmdarların, investorların və başqa maraqlı şəxslərin maraqlarının qorunması üçün genişləndirilmişdir.

Beləliklə, şirkət hər il kütləvi informasiya vasitələrində aşağıdakı sənəd və məlumatları dərc etməyə borcludur:

- şirkətin illik hesabatı, mühasibat balansı (gəlir və zərərin hesabatı);
- emissiya qiymətli kağızların açıq yazılma yolu ilə yerləşdirilməsi halında şirkətin səhmlərinin emissiya prospekti;
- qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada səhmdarların ümumi yığıncağının keçirilməsi haqqında məlumatı;
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş başqa məlumatları.

Həmçinin ASC hər il²⁵⁴ şirkət və onun səhmdarları ilə əmlak marağı ilə əlaqəli olmayan auditor tərəfindən təsdiqlənən illik hesabat və mühasibat balansını dərc etdirməlidir. Təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, bütün şirkətlər istiqrazların və ya başqa qiymətli kağızların açıq yerləşdirilməsi zamanı MM və QKDK ilə müəyyən edilmiş normativ aktlara əsasən məlumatı dərc etməyə borcludur.

MMC istiqraz və başqa emissiya qiymətli kağızların açıq yerləşdirilmə hallarından başqa, öz fəaliyyəti haqqında hesabatı dərc etdirməyə borclu deyil.

Səsvermə prinsipi

MM-in 107-3-cü maddəsində SC-nin səhmdarların səsverməsinin ümumi prinsipi əks olunub - "Bir səsli səhm - bir səs". Bu prinsip səhmin bölünməzliyini göstərir, yəni baxmayaraq ki, səhm bir və ya bir neçə şəxsə məxsus ola bilər, o, yalnız bir səsə malikdir.²⁵⁵ Beləliklə, əgər səhm ümumi paylı mülkiyyətdədirsə, bu zaman onun bütün sahibləri bir səsə malikdirlər. Onların ümumi yığıncaqda səsvermə hüququnu isə yalnız bir şəxs həyata keçirməlidir: ümumi paylı

²⁵⁴ MM-nin 107.6-cü maddəsi

²⁵⁵ Bu prinsipi xirdalanmış səhmlərə də aid etmək olar. Bir səhm bir neçə səhmə xirdalandıqda, həmin xirdalanmış səhmlər əvvəlki vahid səhmin səsinin hissələrinə malik olurlar. Məsələn 1 səsə malik olan 1 səhm 5 səhmə xirdalandıqda, hər xirdalanmış səhm 0.20 səsə malik olur.

mülkiyyətin iştirakçılardan biri və ya onların ümumi nümayəndəsi, hər iki halda səlahiyyətli şəxs etibarnamə əsasında fəaliyyət göstərir.

“Bir səsli səhm - bir səs” prinsipi korporativ hüququn fundamental prinsiplərindən biri olan mütənasiblik prinsipinin əksidir. Bu prinsipə əsasən bütün korporasiya iştirakçıları (nizamnamə kapitalındakı paylara (səhmlərə) proporsional olaraq) bərabər hüquqa malikdirlər. SC-nin səsli səhmi adətən adi səhm hesab olunur, lakin müəyyən hallarda imtiyazlı səhmlər də ümumi yığıncaqda səs verə bilər. Ümumi yığıncaqda səsvermə hüququna malik olan imtiyazlı səhmlərin sahibləri SC-nin ümumi yığıncağında səsli səhmlərinin sahiblərinə aid olan bütün hüquqlara malikdir. Səhmdarların ümumi yığıncağında səsə qoyulan məsələnin həllində imtiyazlı və adi səhmlərin sahiblərinin səslərinin hesablanması birlikdə həyata keçirilir.

MMC iştirakçılarının ümumi yığıncağında hər bir iştirakçı şirkətin nizamnamə kapitalındakı payına mütənasib səsvermə hüququna malikdir.²⁵⁶ Hər bir iştirakçı şirkətin ümumi yığıncağında iştirak edə bilər, şirkətin orqanlarını seçə (təyin edə), onlara seçilə (təyin oluna) və səsvermədə iştirak edə bilər. İştirakçılar şəxsən iştirak etmək və ya müvafiq qaydada təyin etdiyi nümayəndə vasitəsilə təmsil olunmaq hüququna malikdir. MMC iştirakçlarına aid bu normalar imperativ xarakter daşıyırlar və məhdudlaşdırıla bilməz. İştirakçıların həmin hüquqlarını məhdudlaşdıran hər hansı razılaşmanı və ya hərəkəti qanunvericilik etibarsız hesab edilir. Bununla yanaşı hesab edirik ki, iştirakçıları müvafiq razılaşma ilə öz aralarında ümumi yığıncaqda səsvermələri şərtləşdirə və razılaşdırıla bilərlər. Bu növ razılaşma məhdudlaşdırılma kimi deyil əksinə

²⁵⁶ MM-nin 91.1-1 maddəsi

iştirakçıların iradələrinə və korporativ maraqlarına uyğun istifadə kimi qiymətləndirilməlidir.

Kumulyativ səsvermə. Proporsional təmsilçilik

Korporativ idarəetmənin və nəzarətin əsas mərhələlərdən biri , şirkətin orqanlarının tərkibinin formalaşdırılmasıdır. Əgər şirkətin orqanlarının tərkibi yalnız majoritar səhmdarların təklif etdiyi namizədlərdən ibarət olursa, o zaman həmin səhmdar şirkət üzərində tam nəzarəti ələ keçirmiş olurlar. Bu halda həmin səhmdar şirkətin maliyyə sistemi üzərində və şirkətdaxili qərarlar üzərində nəzarət əldə edir. Belə durumda, əlbəttə ki, şirkətin orqanları, xüsusən də direktorlar şurası majoritar səhmdarların təsiri altında formalaşdırılır. Direktorlar şurası kimi əhəmiyyətli orqanın effektiv fəaliyyəti üçün və bütün səhmdarların (həmçinin şirkətin) maraqlarını təmin etmək üçün o, müəyyən səviyyədə müstəqilliyə malik olmalıdır.

Beləliklə, korporativ nəzarətin müəyyən şəxslərin əllərində toplanması şirkətin nəzarət etmək imkanına malik olmayan səhmdarları üçün mənfi nəticələrə səbəb olur.

Minoritar səhmdarların da şirkətin nəzarət orqanlarında təmsil olunması məqsədi ilə kumulyativ səsvermə kimi korporativ mexanizm meydana gəlib. Bildiyiniz kimi, Azərbaycan korporativ hüququnda səsvermə "bir səhm – bir səs" sistemi üzərində qurulub.²⁵⁷ MMC-də səsvermə sistemi payın miqdarı (ölçüsü) üzərində qurulub. Beləliklə, səsli səhmlərin sadə çoxluğuna (51%) sahib olan şəxs şirkətin direktorlar şurasının tərkibini yalnız özünün namizədlərindən təşkil etmək imkanına malik olur. Bu halda 49% faiz səsə malik olan səhmdarlar (iştirakçılar) belə direktorlar şurasına üzv seçmək imkanından məhrum olurlar.

²⁵⁷ MM-nin 107-3.5-ci maddəsi

Buna görə kumulyativ səsvermə sisteminin qanunvericilik səviyyəsində təcrübəyə daxil edilməsi zəruridir.

SC-nin direktorlar şurasının seçilməsində kumulyativ səsvermə sistemi məhz minoritar səhmdarlar üçün DŞ-ya öz (nümayəndələrini) namizədini seçmək imkanının verilməsi məqsədini daşıyır. Kumulyativ səsvermədə iştirak edən hər bir səhmdarın səhmlərinin sayı direktorlar şurasının üzvlərinin sayına²⁵⁸ vurulur. Əldə olunan nəticə kumulyativ səsvermədə həmin səhmdarın səsələrinin ümumi sayını təşkil edir. Səhmdar öz iradəsinə uyğun səsələrini namizədlər arasında istədiyi şəkildə bölüşdürə və ya bütün səsələrini bir namizədə verə bilər. Səsələrin daha çox hissəsini toplayan namizəd direktorlar şurasına seçilir.²⁵⁹ Daha aydın təsəvvür üçün aşağıda kumulyativ və sadə səsvermələrin müqayisəsi göstərilib.

Sadə səsvermədə səhmdar hər bir namizəd üçün eyni səhm paketi ilə səs verir. Məsələn "A" səhmdara 240 səhm və "B" səhmdara 600 səhm məxsusdursa, o zaman 5 nəfərlik direktorlar şurasının seçimində "A" səhmdar 240 səhmi ilə öz namizədə və "B" səhmdar 600 səhmi ilə öz namizədlərinə səs verəcək. Nəticədə bütün beş yerə "B" səhmdarın namizədləri seçilmiş olacaq, çünki onun səhm paketi daha böyükdür və bununla o, daha çox səsə malikdir.

Kumulyativ səsvermədə isə "A" səhmdara məxsus olan səhmlər direktorlar şurasının üzvlərinin sayına²⁶⁰ vurulur (bizim misalda 5 nəfər). Əldə olunan 1200

²⁵⁸ DŞ-nin üzvlərinin sayı SC-nin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir. MM-nin 107-7.2-ci maddəsi

²⁵⁹ Bax: QKDK tərəfindən hazırlanmış "Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə dəyişiklər edilməsi barədə" Qanunun layihəsi

²⁶⁰ Burada məhz nizamnamə ilə müəyyən edilən d.ş.-nin say tərkibindən söhbət gedir. Bəzi hüquqşünaslar səsələrin idarə etmə orqanına seçiləcək namizədlərin sayına vurulduğunu düşünürlər, lakin bu, yanlış mövqedir. Kumulyativ səsvermədə səsələr yer sayı (orqanın ibarət olduğu üzvlərin sayı) əsasında hesablanmalıdır.

(240*5) səs istənilən nisbətdə 5 üzv arasında bölünə bilər.²⁶¹ Beləliklə, "A" səhmdar 1200 səsi bir namizədə verərək həmin şəxsin direktorlar şurasına seçilməsini təmin edə bilər. "B" səhmdara isə DŞ-ya yalnız öz namizədlərinin seçmək üçün 6000 səs (600*5) kifayət etməyəcək, çünki ona hər namizəd üçün 1200 səsdən çox səs gərək olacaq.

Hər iki səsvermə metodunun nəticələri aşağıdakı cədvəldə göstərilir.

D.Ş.-nin tərkibi - 5 nəfər (üzv);

Namizədlərin sayı - 6 nəfər;

A səhmdar - 1 namizəd təqdim edir;

B səhmdar - 5 namizəd təqdim edir.

Sadə səsvermə cədvəli

	Namizədlər	Səslərin sayı	Səsvermənin nəticəsi
1	A səhmdarın namizədi	260	d.ş-ya <u>seçilmədi</u>
2	B səhmdarın namizədi	600	d.ş-ya <u>seçildi</u>
3	B səhmdarın namizədi	600	d.ş-ya <u>seçildi</u>
4	B səhmdarın namizədi	600	d.ş-ya <u>seçildi</u>
5	B səhmdarın namizədi	600	d.ş-ya <u>seçildi</u>
6	B səhmdarın namizədi	600	d.ş-ya <u>seçildi</u>

Kumulyativ səsvermə cədvəli

	Namizədlər	Səslərin sayı	Səsvermənin nəticəsi
--	-------------------	----------------------	-----------------------------

²⁶¹ Корпоративное управление важный элемент успеха в бизнесе; А.Əlizadə İFC Korporativ İdarəetmə İcmali, Oktabr 2005-Yanvar 2006. Методы защиты интересов акционеров Э. Каримов, журнал "Экономист", №10, ноябрь 2010, Баку

1	A səhmdarın namizədi	1200	d.ş-ya <u>seçildi</u>
2	B səhmdarın namizədi	700	d.ş-ya <u>seçildi</u>
3	B səhmdarın namizədi	700	d.ş-ya <u>seçildi</u>
4	B səhmdarın namizədi	700	d.ş-ya <u>seçildi</u>
5	B səhmdarın namizədi	700	d.ş-ya <u>seçildi</u>
6	B səhmdarın namizədi	200	d.ş-ya <u>seçilmədi</u>

Gördüyünüz kimi, kumulyativ səsvermə sistemi bütün səhmdarların maraqlarının qorunmasını təmin edir və majoritar səhmdarlar tərəfindən sui-istifadələrin qarşısını almaq imkanını yaradır. Kumulyativ səsvermə sistemi eyni metodla MMC-lərdə tətbiq edilə bilər. Hesab edirik ki, SC-lərdə kumulyativ səsvermə qanunvericiliklə məcburi hesab edilməlidir. MMC-də isə iştirakçılar şirkətin nizamnaməsi ilə kumulyativ səsvermənin tətbiqini müəyyən etmək imkanına malik olmalıdırlar. Kumulyativ səsvermə əksər ölkələrin korporativ qanunvericiliyində məcburi səsvermə metodu kimi müəyyən edilib. Əksər MDB ölkələrinin qanunvericiliyində də müəyyən olunubdur.

Ümumi yığıncağın qərarından şikayət

SC-nin ümumi yığıncağın qərarından şikayət etmək yolu ilə səhmdarların hüquqlarının müdafiə imkanı birbaşa MM-də qeyd edilib.²⁶² Təəssüf ki, qanunvericilik bənzər hüququ MMC iştirakçıları üçün aydın şəkildə müəyyən etməyib. Hesab edirik ki, MMC iştirakçıları da ümumi yığıncağın qərarında məhkəməyə şikayət edə bilərlər. SC-nin ümumi yığıncağın qərarından şikayət vermək hüququnu müəyyən edən normanı analiz etdikdə belə nəticəyə gəlirik

²⁶² MM-nin 107-5-ci maddəsi

ki, səhmdarın bu hüququ onun ümumi yığıncaqda iştirak etməməsi və ya qərarın əleyhinə səs verməsi zamanı yaranır. Lakin bu yanaşmanın hərfi tətbiqi vicdansız səhmdarların (iştirakçıların) öz hüquqlarından sui-istifadəsi üçün potensial şərait yaradır. Bu səbəbdən hesab edirik ki, əgər səhmdarın (iştirakçının) səsi səsvermənin nəticələrinə təsir edə biləcək sayda deyilsə, yol verilən pozuntular mühüm deyil və bu qərar səhmdarın (iştirakçıların) zərər çəkməsinə səbəb olmayıbsa, məhkəmə işin bütün hallarını nəzərə alaraq mübahisələndirilən qərarı qüvvədə saxlaya bilər.

Düşünürük ki, ümumi yığıncağın qərarlarından şikayət edilməsi üçün aşağıdakı tələblərə riayət olunmalıdır:

- i. qərar yalnız səhmdar (iştirakçılar) tərəfindən şikayətləndirilə bilər;
- ii. səhmdar (iştirakçı) mübahisələndirilən qərarın (qərardakı məsələnin) qanunvericiliyin və nizamnamənin (səhmdar razılaşmasının) tələblərini pozduğunu sübut etməlidir;
- iii. ümumi yığıncağın qərarından şikayəti ümumi yığıncaqda iştirak etməyən və bu qərarın əleyhinə səs verən səhmdar edə bilər;
- iv. səhmdar (iştirakçı) sübut etməlidir ki, şikayət edilən qərar onun hüquq və qanuni maraqlarını pozur.

Qeyd edilən tələbləri nəzərdən keçirdikdə aşağıdakı suallar yarana bilər:

1. Qərar qəbul edildikdən sonra səhmləri (payı) alan səhmdar (iştirakçı) həmin qərardan şikayət edə bilərmi?
2. Səhmlər (pay) satıldıqda səhmdarın (iştirakçının) ümumi yığıncağın qərarından şikayət etmə hüququ bitirmi?

3. Şikayət məhkəmə tərəfindən qəbul ediləndən sonra səhmlər satıldıqda məhkəmə işi baxılmalıdır mı ?

Bir sıra hüquqşünaslar hesab edirlər ki, şikayət hüququnun həllinə hüquqi varislik doktrinası prizmasından baxmaq lazımdır. Səhmlərin (payın) özgəninkiləşdirilməsi zamanı alıcı əvvəlki hüquq sahibinin eyni həcmli hüquqlarını əldə edir və beləliklə, hüquq sahiblərinin dəyişməsi baş verir. Bu mövqeyə əsasən səhmdar səhmlərinin satışı anında SC-nin fəaliyyətindən şikayət etmək hüququna malik idisə, səhmlər özgəninkiləşdiriləndən sonra ona aid bütün hüquqlarla birgə bu hüquq da yeni səhmdara keçir. Beləliklə, mövcud subyektiv hüquqların bir subyektdən başqasına keçməsi baş verir.

Hüquqi varislik doktrinası əsasında qurulmuş bu yanaşma bir sıra mütəxəssislər tərəfindən düzgün hesab edilmir. Çünki bu yanaşma aşağıdakı vəziyyətin yaranmasına imkan verir; Ümumi yığıncağının qərarı ilə səhmdarın (iştirakçının) hüququ pozulur və bunun nəticəsində səhmdarın (iştirakçının) yığıncağın qərarından şikayət edə bilmək (subyektiv) hüququ əmələ gəlir. Səhmdar bu qərarı şikayət etməzdən öncə səhmlərini (payını) başqa bir şəxsə satır və yeni səhmdar (iştirakçı) hüquqi varislik doktrinasına uyğun olaraq, əvvəlki səhmdarın (iştirakçının) hüququnu pozan qərardan şikayət etmək hüququ qazanmış olur.

Lakin səhmdarların (iştirakçıların) yığıncağının qərarı konkret bir səhmdarın (iştirakçının) hüquqlarını pozduğundan, yalnız həmin şəxsin qərardan şikayət etmək hüququ yaranmış olur. Şikayət etmək hüququ bu halda sanki şəxsi xarakter daşıyır, yəni o, müəyyən şəxslə bağlıdır. Belə olan halda, sözsüz ki, subyektiv hüququn ötürülməsi məhdudlaşdırılmalıdır.

Bu mövqeyin əleyhdarları hesab edirlər ki, əgər qərar qanun pozuntusu ilə qəbul olunubsa, o, öz-özlüyündə (onun nəticələri) bilavasitə səhmdarın (iştirakçının)

hüququnu və qanuni maraqlarını pozur. Qanunsuz qərarın qəbulundan sonra səhmlərin (payın) əldə olunması faktına əsasən səhmdarı (iştirakçını) öz hüquqlarını qorumaq imkanından məhrum etmək üçün heç bir əsas yoxdur.

İqtisadi (kommersiya) fəaliyyətinin stabilliyinin qorunması nöqtəyi-nəzərindən hesab edirik ki, məhkəmə təcrübəsi şirkətin qərarlarından şikayət etmək hüququnun subyektiv tərkibə görə məhdudlaşdırılması istiqamətində formalaşmalıdır. Yəni bu hüquq yalnız o şəxslərə məxsusdur ki, onlar qərarın qəbul edilmə anında şirkətin səhmlərinə sahib idilər və pozulmuş maraqlar bilavasitə şirkətin səhmləri ilə təsdiqlənmiş hüquqlarla bağlıdır.

Səhmdarın (iştirakçının) qanuni maraqları şirkətin kapitalının qorunmasından və artırılmasından, şirkət tərəfindən gəlirin əldə edilməsindən, şirkətin fəaliyyətinin iqtisadi effektivliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Bu maraqların əmələ gəlməsi şirkətin səhmlərinin (payının) əldə edilməsi və bununla investordlarda səhmdar (iştirakçı) statusunun əmələ gəlməsi ilə şərtləndirilir. Yəni səhmlərin (payın) əldə edilməsindən sonra şəxsin müvafiq maraqları yaranır (o cümlədən şirkət tərəfindən bağlanmış əqdlərə və qərarlara dair).

İnvestorlar tərəfindən alınan səhmlərin (payın) qiyməti şirkətin əldə etmə anındakı maliyyə-iqtisadi durumundan asılıdır. Həmin anda səhmlərin (payın) dəyərinə şirkətin maliyyə-iqtisadi durumuna əhəmiyyətli təsir edən əqdlər və qərarlar da təsir göstərir. Səhmlərin (payın) əldə edilməsindən əvvəl icra olunan əqdlər (mənfi təsir edən daxil olmaqla) və qərarlar səhmlərin (payın) qiymətində əks olunur.

Şirkətin qərarından şikayət edən səhmdar (iştirakçı) sübut etməlidir ki, qəbul edilmiş qərar qanunvericiliyin və ya şirkətin nizamnaməsinə ziddir. Səhmdarların hüquqlarına mənfi təsir göstərən-göstərməməsindən asılı olmayaraq, ümumi yığıncağın keçirilmə prosedurasında yol verilmiş əsaslı

pozuntular həmin yığıncaqda qəbul edilmiş qərarın etibarsızlığına səbəb olur. Məsələn, əgər qərar ümumi yığıncağın səlahiyyətinin pozulması, yığıncağın keçirilməsi və ya qərarın qəbul edilməsi üçün kvorumun olmaması ilə və gündəliyə daxil olmayan məsələlər üzrə qəbul edilibsə, məhkəmə bu qərarı etibarsız hesab etməlidir.

Bununla yanaşı, ümumi yığıncağa hazırlıq və keçirilmə prosedurasında yol verilmiş müəyyən pozuntuları mübahisələndirilən pozuntulara aid etmək olar, məsələn:

- ümumi yığıncağın keçirilmə tarixinin səhmdara (iştirakçıya) vaxtında çatdırılmaması;
- səhmdara (iştirakçıya) gündəliyə daxil olan məsələlərlə (materiallarla) tanış olmaq imkanının verilməməsi;
- səsvermə bülletenlərinin vaxtında verilməməsi;
- yığıncaqda iştirak üçün səhmdarın (iştirakçıya) qeydiyyatı alınmaması, yığıncağın keçirildiyi yerə məhdud girişin olması və s.

Belə hallara əsasən şikayətləndirilən qərarlar üzrə işə baxan məhkəmə səhmdarın (iştirakçının) səsinin qərarın nəticəsinə təsir imkanını, yol verilmiş pozuntuların əhəmiyyətliliyini və qərarın səhmdara (iştirakçıya) zərər yetirib-yetirməməsini (və işin digər hallarını) nəzərə alaraq mübahisələndirilən qərarı qüvvədə saxlaya və ya ləğv edə bilər.

İşin bütün hallarının nəzərə alınması dedikdə, səhmdarın (iştirakçının) hüquq və maraqlarının pozulmasının ciddiliyi, yığıncaqda iştirak hüququndan başqa, şikayətləndirilən qərarla digər hansı hüquqların pozulduğu müəyyən edilməlidir. Məsələn, səhmlərin əlavə buraxılışı haqqında qərar səhmdarın məlumatı olmadan qəbul edilib və bu qərarın mövcudluğu səhmlər yerləşdikdən sonra səhmdara məlum olur. Bu hərəkətlər nəticəsində səhmdarın nizamnamə

kapitalındakı payı əhəmiyyətli dərəcədə azalıbsa və nəticədə onun hüquqlarının həcminə mənfi təsir olub, belə pozuntuları əhəmiyyətli hesab etmək və qərarı (əlavə səhmlərin buraxılışını) etibarsız saymaq olar.

Səhmdarın (iştirakçının) müəyyən hüquqlarının və maraqlarının pozulma faktı müvafiq qərardan şikayət edilməsi üçün tutarlı əsasdır. Lakin hesab edirik ki, yalnız hüquq normalarının pozulma faktı yetərli deyil. Səhmdar (iştirakçı) sübut etməlidir ki, yol verilmiş pozuntular səhmdarın (iştirakçının) və ya şirkətin qanuni maraqlarının və hüquqlarının pozulmasına səbəb olub.

Korporativ qanunvericilikdə nəzarət orqanının (direktorlar şurasının) və icra orqanının qərarlarından şikayət edilməsinin hüquqi rejimi müəyyən edilməyib. Bu boşluqlar səbəbindən təcrübədə ziddiyyətlər yaranır. Qanunvericiliyin bu kimi çatışmazlığı, təəssüf ki, müvafiq məhkəmə təcrübəsi ilə aradan qaldırılmır. Qanunvericilik və məhkəmə fəaliyyətində vacib rol oynamaqı olan hüquqi müəyyənlik və sağlam düşüncə (*common sense*) prinsiplərindən irəli gələrək hesab edirik ki, direktorlar şurası və ya icra orqanı tərəfindən qəbul edilən qərarlar səhmdarın hüquq və maraqlarına ziddirsə, səhmdar həmin qərarlardan məhkəməyə şikayət edə bilər.

Ümumi yığıncağın və ya direktorlar şurasının qərarlarının etibarsızlığının onun əsasında bağlanmış əqdlərə necə təsir etməsi məsələsi mürəkkəb sualdır. Hesab edirik ki, qərarların etibarsızlıq nəticəsi onların əsasında bağlanmış və vicdanlı üçüncü şəxslərin (legitim) marağı olan əqdlərə məhdud şəkildə tətbiq edilməlidir. Ümumi yığıncağın (direktorlar şurasının) qərarının etibarsız hesab edilməsi həmin qərar əsasında yaranan hüquqi münasibətlərə bir qayda olaraq xitam verilməsini düzgün hesab etmirik. Şirkət bu münasibətlərlə vicdanlı üçüncü şəxslər ilə bağlı olur və həmin şəxslər şirkətin orqanlarının hər hansı

qərarının etibarsızlığı haqqında məlumatlı ola bilməzdilər. Hesab edirik ki, şirkətin orqanının qərarının etibarsızlığı əsasında yalnız müəyyən əqdlər etibarsız hesab edilə bilər. Bunlar qanunda birbaşa göstərilən (əhəmiyyətli və ya əlaqəli şəxslərlə) əqdlər və ya şirkət və iştirakçı üçün mühüm neqativ nəticələrə (şirkətə zərər yetirilməsi, səhmdarın hüquqi vəziyyətinin pisləşməsi) səbəb olan əqdlər ola bilər. Lakin şirkətin müvafiq təqsirli şəxsləri etibarsız qərar nəticəsində dəymiş zərərin əvəzini ödənilməsinə məcbur edilməlidirlər.

Dividend almaq hüququ

Şirkətin xalis mənfəətinin səhmdarlar (iştirakçılar) arasında bölüşdürülən hissəsi dividend adlanır. Şirkətin adi səhm (pay) sahibinin dividend almağı bütövlükdə şirkətin fəaliyyətinin nəticələrindən və bu fəaliyyətdən gələn gəlirin olmasından asılıdır. Ümumi qaydaya əsasən şirkət adi səhmlərin (pay) sahiblərinə dividendin ödənilməsinə zəmanət verə bilməz.

İmtiyazlı səhmlərin sahiblərinə verilən əsas üstünlüklərindən biri də odur ki, imtiyazlı səhmlər üzrə dividendlər (və ya onların hesablama qaydası) SC-nin nizamnaməsində qabaqcadan müəyyən olunur. Əgər belə üstünlük şirkətin nizamnaməsində qeyd edilməyibsə, belə zənn etmək olar ki, imtiyazlı səhmlərin sahiblərinin dividend hüququ adi səhmlərin sahiblərinin hüququ ilə eynidir.

Dividendlər şirkətin cari il ərzində olan mənfəətindən verilir. Müəyyən tip imtiyazlı səhmlər üzrə dividendlər şirkətin bunun üçün xüsusi təyin olunmuş fondlarından verilə bilər. Məsələn, şirkətin nizamnaməsi ilə müəyyən oluna bilər ki, ödənilməmiş və ya tam ödənilməmiş müəyyən tip imtiyazlı səhmlər üzrə dividend yığılır və sonra ödənilir (imtiyazlı kumulyativ səhmlər). Adi səhmlər üzrə dividendlərin elan edilməsi və ödənilməsi şirkətin ixtiyarında olduğu mənfəətindən asılıdır.

İmtiyazlı səhmlərdən fərqli olaraq, adi səhmlər üzrə dividendlərin miqdarı şirkətin direktorlar şurasından və ya səhmdarların ümumi yığıncağının qərarından asılıdır, imtiyazlı səhmlər üzrə dividendin miqdarı isə (və ya onun müəyyən edilmə qaydası) qeyd etdiyimiz kimi şirkətin nizamnaməsində göstərməlidir. Əgər şirkətin nizamnaməsində imtiyazlı səhmlərin iki və daha çox tipi nəzərdə tutulubsa, bu zaman nizamnamədə dividendlərin verilmə növbəsi və hər tip imtiyazlı səhmlərin ləğvetmə dəyəri müəyyən olunmalıdır.

Dividendlərin ödənilməsi, miqdarı və hər kateqoriyalı (tipli) səhmlər üzrə ödəmə forması haqqında qərar şirkətin direktorlar şurasının təqdimatı ilə səhmdarların ümumi yığıncağında qəbul olunur.²⁶³ Hesab edilir ki, dividendlərin miqdarı şirkətin direktorlar şurasının tövsiyə etdiyindən çox olmamalıdır.

Dividendlərin ödənmə qaydası və müddəti şirkətin nizamnaməsi və ya dividendlərin ödənməsi haqqında səhmdarların (iştirakçıların) ümumi yığıncağının qərarı ilə müəyyən olunur. Şirkət elan olunmuş dividendləri mütləq ödəməlidir. Ödəmənin gecikdirildiyi halda, səhmdar (iştirakçı) ona ödənməli olan məbləğin şirkətdən alınması haqqında iddia ilə məhkəməyə müraciət edə bilər, həmçinin pul öhdəliyinin gecikdirilməsinə görə faizlərin ödənilməsini tələb edə bilər. Dividendlərin elan olunması və ödənilməsinə məhdudiyyətlər MM-in 90-1 və 106-3-cü maddələri ilə təyin olunub. Qoyulan məhdudiyyətlər ondan ibarətdir ki, şirkət dividendlərin ödənməsi (elan edilməsi) qərarını qəbul etmək hüququndan aşağıdakı hallarda məhrumdur:

1) Əgər dividendlərin ödənmə anında şirkətdə müvafiq qanuna²⁶⁴ uyğun olaraq, müflislik əlamətləri varsa (kreditorlar qarşısında pul öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi və ya öhdəliklərin yerinə yetirilmə müddətinin başladığı andan üç

²⁶³ MM-nin 106.3-cü maddəsi

²⁶⁴ "Müflisləşmə və iflas haqqında" Qanun, 13.07.1997, № 326-IQ

ay ərzində mütləq ödənişlərin ödənilməməsi nəzərdə tutulur) və ya dividendlərin ödənməsi nəticəsində şirkətdə həmin əlamətlər əmələ gələcəksə;

2) Əgər dividendlərin ödənilməsi haqqında qərarın qəbul edildiyi gün şirkətin nağd aktivlərinin qiyməti onun nizamnamə kapitalından azdırsa, yaxud dividendlərin ödənilməsi qərarının qəbul edilməsi nəticəsində onun ölçüsü azalacaqsa;

3) Əgər imtiyazlı səhmlərin bütün tipləri üzrə dividendlərin tam ödənilməsi haqqında qərar qəbul olunmayıbsa.

Səhmdarların derivativ iddiaları

Şirkətin idarəetmə orqanlarında iştirak edən şəxslər öz vəzifələrini icra edərkən şirkətin mənafeələrini və maraqlarını üstün tutmalıdırlar. Bu öhdəlik qanunvericilikdə şirkət orqanlarının üzərinə qoyulub.²⁶⁵ Hüquq ədəbiyyatında şirkət rəhbərlərinin (idarəetmə orqanlarının üzvlərinin) şirkət qarşısında daşdığı öhdəliklər - fidusiar vəzifələr²⁶⁶ adlandırılır.

Əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, şirkət müstəqil (ayrıca) hüquqi subyektdir və öz təsisçilərindən ayrı hüquqi şəxsiyyətə malikdir. Beləliklə, şirkətin adından çıxış edən orqanlar yalnız şirkəti təmsil edirlər. Onlar müəyyən formada şirkətin onun agenti hesab edilirlər.²⁶⁷ Bununla da həmin orqanlar (agentlər) məhz şirkət (prinsipial) qarşısında fidusiar öhdəlikləri daşıyırlar.

Səhmdarlarla (iştirakçıların) şirkətin menecmentinin (icra orqanının) maraqları üst-üstə düşməyə bilər və onlar arasında mübahisələrin yaranması mümkündür. Əlbəttə, təklif etmək olar ki, səhmdarlar (iştirakçılar) şirkətin menecmentini vəzifədən azad etsinlər. Lakin menecmenti dəyişmək üçün səhmdarların

²⁶⁵ MM-nin 49.3-cü maddəsi

²⁶⁶ İngiliscə - *Fiduciary duties*

²⁶⁷ Qərb hüquq korporativ hüquq doktrinasına fidusiar öhdəliklər konsepsiyası məhz prinsipial - agent institutundan daxil olub.

(iştirakçıların) səs sayı yetərincə olmaya bilər, həmçinin menecment müəyyən hərəkətləri majoritar səhmdarların dəstəyi ilə edə bilər.

Şirkət menecmenti öz fidusiar öhdəliklərini pozaraq şirkətə zərər vurduğu halda, səhmdarların məhkəmə müdafiəsinə malik olmaları təbii və məntiqli görünür.²⁶⁸

Lakin burada müəyyən kolliziya yaranır. Zərər kimə dəyir? Menecment kimin adından çıxış edir? Menecment kimə qarşı müəyyən öhdəliklər daşıyır? İddiaçı kim olmalıdır?

Oxşar suallar 1843-cü ildə *Foss v. Horbottle*²⁶⁹ işində ingilis məhkəməsinin qarşısına çıxmışdı. Bu işdə "The Victoria Park Company" şirkətinin səhmdarları Foss və digərləri şirkətin direktorlarını şirkətə zərər vurduqları üçün məhkəməyə vermişdilər. İddialarını onunla əsaslandırmışdılar ki, direktorlar şirkət üçün torpaq sahələrini çox baha qiymətə alaraq şirkətə ziyan vurublar. Foss iddianı öz adından verərək şirkətə dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsi tələb edirdi. İddia təmin edilmədi və hakim Viqram (Wigram) qərarını belə əsaslandırdı: "*The Victoria Park Company*" korporasiyadır və cavabdehlərə qarşı iddianın predmeti iddiaçılara birbaşa dəyən zərər deyil. Bu zərər korporasiyanın maraqları naminə səlahiyyətlərini icra etməli olan şəxslər tərəfindən korporasiyaya vurulub. İddia korporasiyanın adından verilmək əvəzinə, korporasiyanın müəyyən səhmdarları tərəfindən verilib. Bununla da iddiaçılar (səhmdarlar) korporasiyanın adından çıxış etmək, onu təmsil etmək və onun adından iddia vermək səlahiyyətini mənimsəmiş olublar. Korporasiyanın istənilən səhmdarı tərəfindən korporasiya adından məhkəmədə çıxış etmək (təmsil etmək) hüququnun mənimsənilməsinin təbii olması haqqında arqumentlər əsaslandırılmadı. Qanuna görə korporasiya və onun səhmdarları bu məqsədlər üçün eyni şəxs hesab edilmirlər. Yeganə sual odur ki, şirkətin....adından

²⁶⁸ Lakin ABŞ-in ünlü hüquqşünası, ABŞ Ali Məhkəməsinin hakimi O. Holmsun (*Justice O.W. Holmes Jr.*) söylədiyi kimi, "qanun məntiq deyil, qanun təcrübədir"

²⁶⁹ (1843) 67 ER 189

çıxış edə bilən şəxsin məhkəmədə təmsil etmək qaydasından kənarlaşmağa işin halları bəraət qazandıra bilərmidi?".

Beləliklə, şirkətin adından çıxış etmək səlahiyyəti şirkətə və şirkətin nümayəndələrinə - "agentlərinə" (idarəetmə orqanlarına) məxsus olduğundan, Foss və digərləri bu işdə iddiaçı ola bilməmişlər.

Əlbəttə, belə halda şirkətin menecmenti və majoritar səhmdarlar tərəfindən sui-istifadələr və şirkətin maraqlarına zidd olan hərəkətlər ortaya çıxır. Minoritar səhmdarlar isə çıxılmaz vəziyyətdə qalırlar, çünki bir tərəfdən səhmdarlar və şirkət ayrı-ayrı hüquq subyektidirlər, digər tərəfdən isə şirkətin ümumi yığınağının səlahiyyətlərinə aid məsələlər (məsələn, idarəetmə orqanının vəzifəsinin dayandırılması, zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbi) "səs çoxluğu" prinsipi əsasında formalaşır.

Təbii ki, pozuntuya və sui-istifadəyə yol vermiş şirkət rəhbərinin şirkətin adından özünə qarşı iddia qaldırmağını gözləmək sadələşmədir.

Bu mövqe ilə razılaşmayan mütəxəssislər MM-in 49.3-cü maddəsinin son cümləsinə istinadən səhmdarların dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsini şirkətin rəhbərlərindən tələb etmək imkanına malik olduqlarını hesab edirlər. Lakin gəlin bir daha həmin cümləyə diqqət yetirək: MM-in 49.3-cü maddəsinin sonunda qeyd edilir: "Hüquqi şəxsin iştirakçılarının tələbi ilə o, (yəni şirkətin rəhbəri)²⁷⁰ vəzifələrini pozduğu halda, pozuntu nəticəsində hüquqi şəxsə dəymiş zərərin əvəzini ödəməlidir". Bu cümlədən irəli gələrək hesab edirik ki, səhmdarlar şirkətin rəhbərindən zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb edə bilərlər. Lakin bu tələb məktub, şifahi müraciət, şirkət qarşısında piket və ya telekanallarda göstərilən şoular vasitəsilə irəli sürülə bilər, təəssüf ki, məhkəmə iddiası vasitəsilə deyil.

²⁷⁰ mətərizə içindəki qeyd müəllifindir.

Əlbəttə, bu, öz həllini tapmalı idi və bir çox ölkələr tərəfindən tətbiq edilən derivativ iddia institutu vasitəsilə bu boşluq aradan qaldırılmışdır. Hüquqi şəxsin iradəsi onun orqanları vasitəsi ilə ifadə edilir. Şirkətin yanlış (qüsurlu) iradəsinin formalaşmasının səbəbi şirkətin vəzifəli şəxsinin düzgün olmayan (ziddiyyətli) hərəkətləri olarsa, şirkətin ali idarəetmə orqanı şirkətin vəzifəli şəxsinin səlahiyyətlərinə xitam verə və ya suçlu şəxsə qarşı iddia qaldırmağı şirkətin icra orqanından tələb edə bilər.

ABŞ-ın İllinoys ştatının yüksək məhkəməsi *Brown v. Tenney*²⁷¹ işində qeyd etmişdir ki, majoritar və nəzarət imkanına malik olan səhmdarlar adətən şirkətin öz adından vəzifəli şəxsə qarşı iddia qaldırmağa razı sala bilərlər.²⁷² Bunun baş verməməsi şirkətin ali orqanının iradəsinin formalaşmasında qüsurun olması anlamına gəlir. Məsələn, səhmdar şirkətin vəzifəli şəxsi kimi zərər vurduqda və ya vəzifəli şəxs tərəfindən şirkətə vurulan zərər majoritar səhmdar üçün əlverişlidirsə və ona hər hansı xeyir verirsə.

Belə hallarda şirkətin prosessual nümayəndəlik səlahiyyətləri ilə minoritar səhmdarları səlahiyyətləndirmək vacib və məqsədəuyğundur.

Bu zaman minoritar səhmdarlar majoritar səhmdarların müqavimətinə qarşı müvafiq iddia ilə müraciət edə bilərlər. Səhmdara şirkətin adından çıxış etmək imkanını verən iddia "derivativ iddia", "səhmdarların derivativ iddiası" kimi adlanmağa başladı.

Əvvəl derivativ iddia ingilis-amerika presedent hüququ ilə qəbul olunmuş, sonradan isə qanunvericiliyə əlavə edilmişdir. Beləliklə, derivativ iddia səhmdarlara dolayı (törəmə) yolla²⁷³ şirkət adından iddia qaldırmaq imkanını vermiş olur.²⁷⁴ Derivativ iddia səhmdara məhkəməyə çıxaraq korporasiyaya

²⁷¹ 125 Ill.2d 348, 532 N.E.2d 230, 233 (1988)

²⁷² Chander A. Minorities, Shareholders and Otherwise, Yale L. J. Vol 113, October 2003

²⁷³ *Derivative* sözü - törəmə, dolayı kimi anlamları verir

²⁷⁴ Swanson C. Juggling shareholder Rights Strike Suit in Derivative Litigation: The ALI Drops the Ball MINN.L.Rev 1993

qarşı törədilən pozuntulara görə korporasiyanın adından məhkəməyə çıxmaq hüququnu verir.²⁷⁵ Qeyd etdiyimiz kimi, səhmdarlar derivativ iddiada şirkətin adından şirkətin (direktorlarına) rəhbərlərini məhkəməyə verir.²⁷⁶

ABŞ Ali Məhkəməsinin *Koster v. Lumbermens Mut. Cos.Co* işində qeyd edildiyi kimi, səhmdar tərəfindən qaldırılan derivativ iddia onun öz iddiası deyil, korporasiyanın iddiasıdır. Məhz korporasiya işin həqiqi tərəfi hesab edilir, səhmdara isə onun maraqlarını qorumaq məqsədi ilə hərəkət etmək imkanı verilib.²⁷⁷

Derivativ iddia təmin olunduqda birbaşa fayda qazanan yalnız şirkət özü olur. Səhmdarın faydasını bu halda törəmə hesab etmək olar, çünki səhmdarın özü birbaşa heç nə əldə etmir. Hesab edirik ki, derivativ iddia təmin olunduqda səhmdar yalnız məhkəmə xərclərinin ödənilməsi ilə təmin edilə bilər. Səhmdarlar öz maraqlarını müdafiə etdikləri halda isə, onların iddiaları derivativ hesab edilmir, məsələn, dividendin ödənilməsi, şəxsən səhmdara dəymiş zərərin ödənilməsi və s.

Derivativ iddia institutu kontinental hüquq sistemli bir çox ölkələrin qanunvericiliyinə daxil edilib. Avropada bu institut kontinental hüququn aparıcı ölkələri olan Almaniya və Fransa qanunvericiliyinə əlavə olunub. Şərqdə Yaponiya, Çin, Cənub Koreyanın qanunvericiliyinə əlavə edilib. MDB-də bu institut Rusiya qanunvericiliyində əks olunub, Ukrayna və Qazaxıstanda tətbiq edilməsi istiqamətində işlər görülür. Müxtəlif fərqli hüquq sistemlərinə aid olmalarına baxmayaraq, ayrı-ayrı ölkələrdə derivativ iddia institutu qəbul edilib.

²⁷⁵ Frank A. Can Shareholders Sue for Harm to their Company? After 160 years, *Foss v Horbottle* Still Rules

²⁷⁶ Syker J. *Gregorel Shareholder Action in England Wales: New Rules But Little Action*

²⁷⁷ *Koster v. Lumbermens Mut. Cos. Co.*, 330 4.S.518 (1947)

Azərbaycanın hazırkı qanunvericiliyində derivativ iddia institutu nəzərdə tutulmayıb. Lakin hesab edirik ki, biznes mühitinin inkişafı və ölkənin investisiya cazibəliliyini artırmaq üçün korporativ qanunvericiliyin islahatı çərçivəsində bu institutun daxil edilməsinə ehtiyac var.

Derivativ iddialar institutunun işlək olması, eyni zamanda vicdansız səhmdarlar tərəfindən sui-istifadə alətinə çevrilməməsi üçün aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

1. Derivativ iddianın predmetini müəyyən etmək lazımdır. Hesab edirik ki, derivativ iddianın tələbləri (a) şirkətin vəzifəli şəxsi tərəfindən şirkətə vurulmuş zərərin əvəzinin şirkətə ödənilməsi, (b) fidusiar öhdəliklərin pozulması, (c) aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydalarına zidd olaraq imzalanmış əqdlərin etibarsızlığı kimi məsələlər ola bilər. Səhmdarların (iştirakçıların) bu tələblərlə şirkət adından məhkəməyə müraciət etmək hüququnu qanunvericiliyə əlavə edilməsi məqsədəuyğun olar.
 2. Derivativ iddialardan sui-istifadənin qarşısını almaq üçün bu hüququ səhmlərin (payın) müəyyən faizinə sahib olan şəxslərə təqdim etmək olar. Yəni şəxs şirkətin səhmlərinin müəyyən (minimum) faizinə malikdirsə, o, derivativ iddia qaldıra bilər. Müxtəlif ölkələrdə bu minimum fərqlidir. Məsələn, ABŞ, İngiltərə, Yaponiya və Fransada derivativ iddia üçün heç bir minimum tələb edilmir. Almaniyada isə minimum 1%-dir.²⁷⁸
- Gördüyünüz kimi, əksər inkişaf etmiş ölkələrdə derivativ iddia qaldırmaq üçün səhmdarın çox böyük səhm faizinə sahib olması tələb olunmur. Bu, ilk növbədə, həmin yurisdiksiyalarda minoritar səhmdarların müdafiəsi üçün zəruri şəraitin mövcudluğunun göstəricisidir. Bununla yanaşı, derivativ

²⁷⁸ Celber. Why do shareholders derivative suit remain rare in Continental Europe. Brooklyn J.Int.L. vol. 37, 2012

iddianın qaldırılması həmin iddianın və tələblərin sübut edilməsi vəzifəsini özündə ehtiva edir. Sübut edə bilməyən səhmdar isə hüquqi xidmət və məhkəmə xərclərini özü daşmalı olacaq.

Azərbaycanda səhmlərin və payların bazarda sürətli dövriyyəsinin olmadığını nəzərə alsaq, derivativ iddialar üçün hər hansı bir səhm faizinə sahib olmaq tələbini hazırkı mühitdə və yaxın müddət ərzində məqsədəuyğun hesab etmirik.

3. Hesab edirik ki, derivativ iddialar üzrə mübahisələr daxil olmaqla, əksər korporativ mübahisələr iqtisadi-inzibati məhkəmələrin aidiyyətinə verilməlidir.
4. Bir səhmdar tərəfindən derivativ iddia qaldırıldığı halda, digər səhmdarların bu haqda məlumatlandırılması qaydalarını müəyyən etmək zəruridir. Həmçinin digər səhmdarların da maraqlı şəxs və şirkətin prosessual nümayəndəsi kimi məhkəmə işində iştirakını təmin etmək zəruridir. Əks halda, vicdansız menecer (bir səhmdarla əlbir olaraq) məhkəmədən iddiaya xitam cavab almaq üçün süni derivativ iddia qaldıra bilər. Sonra maraqlı səhmdarlar tərəfindən eyni (məsələyə) mübahisəyə və predmetə aid iddia qaldırmaq imkanı minimuma enəcək.

Səhmdarların (iştirakçıların) korporativ öhdəlikləri

Şirkətlərin səhmdarları və iştirakçıları hüquqları ilə yanaşı, həm də müəyyən öhdəliklər daşıyırlar. Şirkət səhmdarları (iştirakçıları) MM-in 65-ci maddəsinə uyğun olaraq, səhmlərin (payların) ödənilməsi və şirkətin fəaliyyəti barədə konfidensial məlumatın yayılmaması üçün məsuliyyət daşıyırlar. Səhmdarların (iştirakçıların) digər öhdəlikləri qanunla və şirkətin nizamnaməsi ilə müəyyən oluna bilər.

Səhmdarlar şirkətin təsis sənədləri ilə nəzərdə tutulan miqdar, üsul və müddət çərçivəsində şirkətin kapitalına maya qoymağa borcludurlar. SC-nin səhmlərinin ödənilməsi öz mahiyyətinə görə şirkətin nizamnamə kapitalına maya qoyuluşu hesab olunur. Mayanın nizamnamə kapitalına ödənilməsi pulla, qiymətli kağızlarla, başqa əşyalarla mülkiyyət və ya pul dəyəri olan digər hüquqlarla həyata keçirilə bilər. Qanunvericilik şirkətin nizamnamə kapitalına pul və ya pul olmayan formada yatırılan vəsaitlərin nisbətini tənzimləmir. Lakin şirkətin nizamnaməsi ilə səhmlərinin (paylarının) ödənilməsi üçün qəbul olunan əmlakın növlərinə məhdudiyyət qoyula bilər. Şirkətin təsis edilməsi zamanı səhmlərin (payların) ödənilməsi üçün yönələn əmlakın qiymətləndirilməsi təsisçilər arasındakı razılaşmaya əsasən aparılmalı və müstəqil ekspert (auditor) yoxlamasından keçirilməlidir.²⁷⁹ Bu zaman əmlak bazar dəyəri ilə qiymətləndirilməlidir. Bazar dəyəri satıcının əmlakın dəyəri haqqında tam məlumatlı olması və onu satmağa məcbur olmadığı halda, onu satmağa razı olması, alıcının isə əmlakın dəyəri haqqında tam məlumatlı olması və onu almağa məcbur olmadığı halda, onu alması qiyməti kimi müəyyən edilir. Şirkətin fəaliyyətinin bütün mərhələlərində səhmlərin (payların) qeyri-pul vəsaitləri ilə ödənilməsi halında həmin vəsaitin bazar dəyərini müəyyən etmək üçün müstəqil qiymətləndirici (auditor) cəlb edilməlidir. Şirkətin təsisçiləri nizamnamə kapitalını tam ödəməlidirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, səhmdarın (iştirakçının) səhmləri (payları) ödəmək öhdəliyindən azad edilməsi, o cümlədən şirkətə olan tələbləri ilə əvəzlənməsi yolu ilə azad olunması yolverilməzdir.

Şirkətin fəaliyyəti haqda olan konfidensial məlumatı qorumaq

“Kommersiya sirri haqqında” Qanuna²⁸⁰ əsasən xidməti və ya kommersiya sirrini təşkil edən məlumatın meyarlarına digər şərtlərlə yanaşı, bu məlumatın üçüncü

²⁷⁹ MM-nin 64.9-cu maddəsi

²⁸⁰ 4 dekabr, 2007-ci il, №224

şəxslərə məlum olmaması və qanuni əsaslarla həmin məlumata girişin olmaması səbəbindən kommersiya dəyəri daxildir. Müəyyən məlumat o zaman kommersiya dəyərində malik olur ki, məlumatı öz maraqları üçün istifadə edə bilən şirkətin bazardakı rəqiblərinə məlum deyil və həmin məlumatın onlara məlum olması şirkətin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Məhkəmələr şirkətlərdən onların fəaliyyətinin mahiyyətini və onun qiymət siyasətini (smetalar, görülmüş işlərin aktları, podrat və subpodrat müqavilələri) açıqlayan sənədlərin verilməsi tələblərini, onların açıqlanması (verilməsi) qanunla əsaslandırılmadığı halda və onların verilməsi şirkətin rəqabət qabiliyyətinə mənfi təsir göstərə biləcəyi halda, rədd etməlidir.

Beləliklə, kommersiya sirrini təşkil edən məlumatların üçüncü şəxslərə məlum olmaması səbəbindən həqiqi və ya potensial kommersiya qiymətinə malik olan və məlumatın sahibi tərəfindən kommersiya sirri rejimi tətbiq olunan elmi-texniki, texnoloji, istehsal, maliyyə-iqtisadi və ya başqa məlumatlar, eyni zamanda istehsal sirlərini (nou-xau) təşkil edən başqa məlumatlar kommersiya sirrinə daxildir.

Bununla yanaşı, nəzərə almaq lazımdır ki, şirkət ona aid bütün məlumatları öz iradəsi ilə kommersiya sirri kimi qiymətləndirə bilməz. “Kommersiya sirri haqqında” Qanunun 4-cü maddəsində göstərilib ki, aşağıdakı məlumatlar kommersiya sirrini təşkil edə bilməz:

- dövlət reyestrində olan hüquqi şəxslər haqqında məlumatlar, eyni zamanda təsis sənədləri, lisenziyalar, başqa işgüzarlıq fəaliyyətinə icazələr;
- təsərrüfat obyektlərinin təhlükəsiz fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi, hər bir vətəndaşın və bütövlükdə əhəlinin təhlükəsizliyinə neqativ təsir göstərən, ətraf mühitin çirklənməsi, yanğın təhlükəsizliyinin vəziyyəti, sanitariya-epidemioloji və radiasiya vəziyyəti, qida məhsullarının təhlükəsizliyi haqqında;

- işçilərin tərkibi və sayı haqqında, əməyin ödənilməsi, boş iş yerlərinin sayı haqqında;
- işəgötürənlərin əmək haqqı və başqa sosial ödənişlərlə bağlı borcları haqqında;
- qanun pozuntuları, bu pozuntulara görə məsuliyyətə cəlb edilmə faktları haqqında.

Qeyd etmək lazımdır ki, səhmdarların (iştirakçılarının) əldə etmək hüququ olan məlumatlar belə kommərşiya sirri hesab oluna bilər. Bu hal səhmlərin (MMC-nin nizamnamə kapitalında payı) alğı-satqı müqavilələrinin bağlanması zamanı böyük rol oynayır. Çünki səhmlərin (payların) ədalətli qiymətləndirilməsi üçün alıcılara bütün məlumatların analizi vacibdir. Bununla əlaqədar, şirkətdə səhmdarlar (iştirakçılar) tərəfindən üçüncü şəxslərə verilə bilən kommərşiya məlumatlarının siyahısı və belə məlumatların verilməsinə icazə verən orqanların (məsələn, direktorlar şurası) siyahısı göstərilməklə qaydalar müəyyən olunması məqsəduyğundur.

Qeyd etməliyik ki, qiymətli kağızlar bazarında açıq təklif ilə yerləşdirmə zamanı açıqlanmalı olan məlumatlar kommərşiya sirrinə aid edilmir.

Səhmdarlar (iştirakçılar) razılaşması

Ölkədə biznes mühiti inkişaf etdikcə bir çox hüquqi konsepsiyaların²⁸¹ və institutların yerli korporativ məkanda tətbiqi genişlənir. Qanunvericilik baxımından Azərbaycan korporativ hüququ bu yeniliklərə hazır olmamasına baxmayaraq, bazarın və biznesin müasir tələblərinin təsiri altında yerli biznes iştirakçıları xarici hüquqlardan gəlmiş mexanizmləri öz münasibətlərində tətbiq etməyə çalışır. Bununla yanaşı, həmin mexanizmlərin (institutların) ölkə hüququnun çərçivəsində hüquqi qüvvəsi və etibarlılıq sualı gündəmdədir. Bu risklərdən özlərini qorumaq məqsədi ilə biznes iştirakçıları müxtəlif üsullarla öz

²⁸¹ Əvvəllər Azərbaycan hüququna tanış olmayan beynəlxalq və xarici ölkələrin təcrübəsində istifadə olunan.

müqavilə münasibətlərini daha liberal hüquqa malik olan yurisdiksiyalarla tənzimləyirlər. Nəticədə, Azərbaycan ərazisində qurulan və fəaliyyət göstərən biznes iştirakçıları öz münasibətlərini xarici hüquqla tənzimləyirlər. Bu, bir daha göstərir ki, yerli kommersiya hüququ ölkədə iqtisadiyyatın və biznesin inkişaf tempi ilə uyğunlaşa bilmir.

Xarici hüquqdan yerli biznes iştirakçılarının təcrübəsinə daxil olan alətlərdən biri də - səhmdarlar razılaşmasıdır²⁸² (*shareholders agreement*). Bu, beynəlxalq biznes proseslərində geniş və aktiv istifadə olunan müqavilə mexanizmlərindən biridir. Daha çox liberal kommersiya hüququna (əsasən, ABŞ və İngiltərə) malik olan ölkələrdə formalaşan bu alət digər ölkələrin təcrübəsinə də tez bir zamanda daxil oldu və bir çox ölkələr qanunvericiliklərində müvafiq yeniliklər edərək bu alətin uğurlu tətbiqinə imkan yaratdılar. Həmin razılaşma bir tərəfdən səhmdarların (iştirakçıların) qanunla nəzərdə tutulmuş hüquq və öhdəliklərini daha dolğun və birmənalı şəkildə təsbit etmək, digər tərəfdən isə şirkətin fəaliyyəti ilə bağlı mövcud səhmdarlar, investorlar arasında yaranan spesifik əlaqələri tənzimləmək məqsədini daşıyır.²⁸³ Səhmdarlar razılaşması şirkətin standart təsis sənədlərindən fərqli olaraq, konfidensialdır və yalnız həmin razılaşmanın tərəfləri üçün hüquqi öhdəliklər yaradır.

Təsis sənədləri vasitəsilə iştirakçıların münasibətlərini tam tənzimləmək mümkün olmadığından, səhmdarlar arasındakı münasibətləri (hüquq və öhdəlikləri) daha dəqiq şərtləndirmək üçün müqavilə mexanizmlərindən istifadə zərurəti yaranır. Bildiyiniz kimi, nizamnamə şirkət üçün vahid qaydaları müəyyən edir və bu qaydalar ilk növbədə, şirkətin idarəetmə üsulunu əks etdirir, iştirakçılar və şirkət arasındakı münasibətləri tənzimləyir, səhmdarlar müqaviləsi isə istənilən müqavilə kimi, tərəflərin iradəsi və maraqlarının nəticəsi

²⁸² Mətdə əsasən "səhmdarlar" termininin istifadə olunmasına rəğmən, bu institut MMC iştirakçıları tərəfindən də uğurla istifadə oluna bilər.

²⁸³ Səhmdarlar razılaşması institutunun Azərbaycanda tətbiqi məsələləri, A. Əlizadə, İFC – Korporativ İdarəetmə İcmalı, 11-ci buraxılış, may-avqust 2008

kimi çıxış edir. Bu müqavilənin korporativ münasibətlərdə istifadəsi tərəflərin iqtisadi maraqlarının hüquqi tənzimlənməsinə imkan verir. Aydınır ki, hətta mükəmməl korporativ qanunvericilik belə, məqsədləri və münasibətləri fərqli olan tərəflər üçün müqavilə ilə tənzimlənen münasibətləri əvəz edə bilməz. Məhz bu keyfiyyətlərdən istifadə imkanları səhmdarlar müqaviləsinin geniş inkişafına səbəb olub ²⁸⁴. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda səhmdarlar razılaşmalarına münasibət birmənalı deyil. Belə bir mövqe var ki, səhmdarın (iştirakçının) öhdəliklərinin qanunla təsbit olunması halı səhmdarlar (iştirakçılar) arasında razılaşma ilə müəyyən edilmiş digər korporativ xarakterli öhdəliklərin hüquqi qüvvəsini aradan qaldırır. Lakin hesab edirik ki, səhmdarlara qanunvericilik tərəfindən müəyyən edilmiş hüquqların öz korporativ maraqlarına və subyektiv iradələrinə uyğun razılaşdırılmasına, gərəkli hallarda özləri tərəfindən məhdudlaşdırılmasına imkan verilməlidir. Azad sahibkarlıq nöqtəyi-nəzərindən irəli gələrək hesab edirik ki, korporativ münasibətlər çərçivəsində müəyyən hüquqdan imtina öhdəliyini razılaşdırılması mümkündür. Səhmdarın (iştirakçının) qanunla müəyyən edilmiş korporativ hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına razı olması səhmdarın (iştirakçının) özünün məqsədyönlü iradəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Şəxsin öz müəyyən hüququndan istifadəsindən imtinası barədə razılaşma hüquqi qüvvəyə malik olmalıdır, təbii ki, şəxsin ali hüquqları istisna olmaqla. Öz subyektiv korporativ hüququnun məhdudlaşdırmasının qanuniliyinin əsas şərtləri könüllülük və hüququ məhdudlaşdırılan şəxsin maraqlarının nəzərə alınmasıdır.

Hesab edirik ki, korporativ xarakterli münasibətlərdə maraqların ümumiliyinin mövcud olması səbəbindən, bu kimi münasibətlər çərçivəsində subyektiv hüquqların özünü məhdudlaşdırması konsepsiyasının tətbiqi mümkündür.

²⁸⁴ А. Куделин. Акционерное соглашение по российскому праву. Журнал «Корпоративный Юрист» N10, 2009

Məsələn, MMC-nin hər bir iştirakçısı nizamnamə kapitalındakı ona məxsus olan payı sərbəst (müəyyən şərtlərdən sonra) sata bilər, ancaq iştirakçılar bu hüququn məhdudlaşdırılmasına razılaşıaraq müəyyən müddət ərzində öz paylarını satmamaq öhdəliyini götürə bilərlər. Bu bütün iştirakçıların ümumi korporativ maraqlarına xidmət edə bilər.

MM-in 15.2-ci maddəsində deyilir ki, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallardan başqa, fiziki və hüquqi şəxslərin onlara məxsus olan mülki hüquqlarından istifadə etməmələri bu hüquqların xitamına səbəb olmur. Yəni qanunla təqdim edilən hüquqdan razılaşmaya əsasən imtina edilməsinə baxmayaraq, hüququn subyekti bu hüquqdan istifadə etmək hüququna malikdir.

Lakin bu məsələyə bir tərəfli yanaşma kommersiya münasibətlərinin stabilliyinə və iştirakçıların maraqlarına mənfi təsir göstərə bilər. Müəyyən hüquqdan istifadə etməməsi və ya əksinə, müəyyən formada istifadə etməsi barədə səhmdarların öz aralarında razılaşmasının hüquqa zidd olmadığını qeyd etmək olar, sonnda bu müqavilə azadlığı prinsipi əsasında qurulan müqavilə konstruksiyasıdır. Bununla yanaşı, səhmdarlar razılaşmasına (məs. korporativ hüquqların razılaşdırılmış formada icrası) zidd olaraq, şəxs öz subyektiv korporativ hüququnu (razılaşmaya uyğun olmayan formada) icra etdiyi (və ya etmədiyi) halda, qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsi tərəfindən həmin şəxsə qarşı müqavilə öhdəliklərini pozduğuna görə müvafiq mülki sanksiyaların tətbiq olunması dəstəklənməlidir.

Müxtəlif hüquqşünaslar tərəfindən hüququn məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş razılaşmaların Azərbaycan mülki münasibətlərində mümkünsüzlüyü məhz MM-in 15.2-ci maddəsi ilə əsaslandırılır. Hesab edirik ki, bu norma ilə şəxslərə məxsus olan hüquqların stabilliyinin qarantiyası müəyyən edilib, yəni mülki münasibətlər çərçivəsində öz iradəsi ilə özünə məxsus müəyyən hüquqların məhdudlaşdırılmasına rəğmən, o, həmin hüquqdan məhrum olmur. Bu mövqe

müəyyən mülki münasibətlər çərçivəsində şəxs tərəfindən öz hüququndan imtinanın (məhdudlaşdırma) və öz istəyinə əsasən gələcəkdə istifadəsinin mümkünlüyünü göstərir.

Səhmdarlar müqaviləsinin predmeti onun tərəflərinin müqavilə ilə müəyyən edilmiş qaydada hüquqları icra etmək və ya etməmək öhdəliyidir. Bu müqavilə çərçivəsində tərəflər aşağıdakı öhdəlikləri təsbit edə bilərlər:

- müəyyən edilmiş qaydada səs vermək (ümumi yığıncaqda);
- digər səhmdarlarla birgə səsverməni razılaşdırmaq;
- əvvəl müəyyən edilmiş qiymətlə səhmlərin alınması və özgəninkiləşdirilməsi;
- müəyyən edilmiş hallarda (hallar baş verdikdə) səhmlərin alışı-satışı şərtləri;
- müəyyən halların baş verməsindən əvvəl səhmlərin özgəninkiləşdirilməsindən çəkinmək;
- şirkətin idarəetməsi, fəaliyyəti və yenidən təşkili ilə bağlı digər hərəkətləri etmək.

Şirkətin idarəetmə orqanının göstərişi ilə səsvermədə iştirak etmək səhmdarlar razılaşmasının predmeti ola bilməz. Çünki müqavilənin məqsədi tərəflərin öz maraqlarının razılaşdırılmasından ibarətdir, bu maraqları idarəetmənin maraqlarına uyğunlaşdırmaq deyil²⁸⁵.

Səhmdar razılaşması yalnız onun tərəfləri üçün öhdəlik yaradır. Lakin tərəflərdən birinin razılaşmanın şərtlərini pozması şirkətə müəyyən formada təsir edə bilər.

²⁸⁵ E. Scully, LK Shield, solicitors, Shareholders' agreements – a practical analysis. 30.01.2003. http://www.accountingnet.ie/artman2/uploads/pub071_1_.pdf

Səhmdarlar razılaşması üzrə öhdəliklərin icrası üçün təminatlar müəyyən oluna bilər, müqavilədə öhdəliklərin icra edilmədiyi halda, mülki-hüquqi məsuliyyət də əks oluna bilər. Tərəflərin öz hüquqlarının müdafiəsi üçün aşağıdakı vasitələri qeyd etmək olar:

- müqavilənin pozulması ilə yaranmış zərərin ödənilməsi;
- cərimə (dəbbə pulu);
- müqavilədə qeyd olunan qaydada hesablanmış kompensasiyanın ödənilməsi və digər.

Bu razılaşma vasitəsilə səhmdarlar öz maraqlarını əks etdirən effektiv mexanizm yaradaraq şirkətin optimal idarəetməsini təmin edə bilərlər. Səhmdarlar razılaşmasına aşağıdakı şərtləri daxil etmək mümkündür:²⁸⁶

- direktorlar şurasında yerlərin bölünməsi və təsir güclərinin (imkanlarının) balanslaşdırılması (direktorlar şurasının üzvlərinin sayı, namizədliyin irəli sürülməsi və seçilmə qaydaları, müəyyən səhmdarların maraqlarını təmsil edən direktorların seçilmə şərtləri, müstəqil üzvlərin seçilməsi və s.);
- Şirkətin səhmlərinin (paylarının) alğı-satqısı üçün müxtəlif məhdudiyətlər (müəyyən müddətədək satmamaq şərti, digər səhmdarların razılığı ilə satmaq); müəyyən səhmdarın səhmlərin alınmasında üstünlük hüququ; səhmdara məxsus olan səhmlərin faiz nisbətini artırmaq məqsədilə digər iştirakçıların səhmləri almasına qadağa qoyulması;
- ümumi yığıncaq və direktorlar şurası qərarlarının qəbul edilməsi üçün xüsusi tələblərin müəyyən edilməsi (qərarların qəbul edilməsi üçün yüksək kvorumların müəyyən edilməsi);
- idarəetmə orqanlarının üzvləri arasında yaranmış mübahisələrin və səsvermə proseslərində “çıxılmaz halların” (*deadlock*) halların həlli qaydaları;

²⁸⁶ Səhmdarlar razılaşması institutunun Azərbaycanda tətbiqi məsələləri, A. Əlizadə, İFC – Korporativ İdarəetmə İcmalı, 11-ci buraxılış, may-avqust 2008

- ümumi yığıncaqlarda səsvermələrin razılaşdırılması (müəyyən edilmiş qaydada səsvermədə iştirak öhdəliyi və ya səsvermə şərtlərinin qabaqcadan razılaşdırılması öhdəliyi).

Səhmdarlar müqaviləsi minoritar səhmdarlar üçün də maraqlı ələtdir. Bu razılaşmalar ilk növbədə şirkətin idarəetməsinə minoritar səhmdarların təsirinin artırılması üçün istifadə olunur. Həmçinin bu növ razılaşma ilə minoritarlar özlərini şirkətin idarəetmə orqanları və majoritarlar tərəfindən edilən sui-istifadələrdən qoruya bilərlər. Minoritar səhmdarlar birləşərək razılaşmada bir sıra şərtlər müəyyən edə bilərlər və bununla hüquqlarının icrası ilə bağlı razılaşmaların həyata keçirilməsinə əmin ola bilərlər. Məsələn;

- ümumi yığıncaqda müəyyən və ya bütün məsələlərdə razılaşma ilə müəyyən edilmiş qaydada səs vermək;
- səhmdar razılaşmasının digər iştirakçıları ilə öz səsvermə variantını razılaşdırmaq;
- tərəflərlə digər səhmdar hüquqlarının icrasını razılaşdırmaq;
- şirkətin orqanlarına irəli sürülən namizədləri razılaşdırmaq və s.

Hazırkı qanunvericilikdə səhmdarlar razılaşmasının bağlanması nəzərdə tutulmayıb, ancaq qadağa da yoxdur. Bu institutun tənzimlənməməsi səbəbindən, bu müqaviləni bağlamaq istəyən şəxslər bir çox problemlərlə üzləşməli olurlar.

Səhmdarlar müqaviləsi bir çox hallarda səhmlərin alğı-satqısının məhdudlaşdırılması və ya səhmlərin xüsusi qaydada geri alınması məsələlərini tənzimləyir. Bu müqavilə vasitəsilə “zəif” səhmdarın hüquqları müdafiə oluna bilər, məsələn, “güclü” səhmdar öz səhmləri satıldıqda, “zəif” səhmdar razılaşmanın şərtlərinə uyğun “güclü” səhmdarın satışına qoşularaq və öz səhmlərin də satılması haqqında şərti səhmdarlar razılaşmasına əlavə edə

bilərlər.²⁸⁷ Beynəlxalq təcrübədə bu şərtlər “özünə çəkmək və qoşulmaq” hüquqları adlandırılır, ingiliscə “*tag-along, drag-along rights*”.²⁸⁸

Müəyyən edilmiş qaydada səsvermə haqqında şərt səhmdarlar razılaşmasında geniş istifadə olunur. Bu şərtin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bir necə səhmdar ümumi yığıncaqda (müəyyən edilmiş) razılaşdırılmış qaydada səsvermə öhdəliyini üzərilərinə götürürlər. Lakin bu razılaşmanın pozulmasının nəticələri sual doğurur. Belə ki, qanunda razılaşmanın pozulması səbəbindən ümumi yığıncağın qərarının ləğv edilməsi nəzərdə tutulmayıb. Zərərin əvəzinin ödənilməsi üzrə iddia da problemi lazımı qaydada həll etmir. Dəymiş zərərlərin yaranmasının səbəblərini və ölçülərini, həmçinin müqavilənin şərtlərinə riayət edilməməsini və nəticədə yaranmış zərərlər arasındakı səbəbiyyət əlaqəsini sübut etmək çətin olacaq. Razılaşmada yüksək cərimənin müəyyən edilməsi problemi həll etmir, çünki Mülki Məcəllənin 467-ci maddəsi məhkəmələrə dəbbə pulunun (cərimənin) azaldılma hüququnu verir.²⁸⁹

Fərz edilir ki, mübahisə yarandığı halda, məhkəmə səhmdarlar razılaşmasının qanunvericiliyə zidd olan şərtlərini etibarsız hesab edə bilər. Lakin hesab edirik ki, ilk növbədə şirkətin iştirakçısı kimi səhmdarın hüquqlarını (səhmdar-şirkət əlaqəli münasibətlər) və səhmlərin mülkiyyətçisi kimi (əmlak hüququ, öhdəlik hüququ münasibətləri) səlahiyyətlərini fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, hüquqi şəxsin orqanlarının fəaliyyəti onun hüquqi vəziyyətinin (statusunun) elementidir, ancaq şirkətin iştirakçılarna məxsus olan səhmlər üzərində

²⁸⁷ Д-р Ханс-Йоахим Шрамм. Правовой обзор соглашений акционеров. Университет г. Бремен. 2007

²⁸⁸ Azərbaycanda bağlanan səhmdarlar müqaviləsi ilə əlaqəli yaranan problemlərdən qaçmaq məqsədi ilə bu müqavilələrdə xarici ölkələrin hüququ tətbiq edilən hüquq kimi müəyyən olunur. Adətən tərəflər bu müqavilələri İngiltərə, ABŞ, İsveçrə və oxşar hüquq sisteminə malik olan ofşor ölkələrin hüquqlarına uyğun bağlayırlar.

²⁸⁹ Bu səbəbləri nəzərə alaraq, daha uğurlu alternativ bank zəmanəti yaradıla bilər. Bu halda ödəniş səbəbləri kimi razılaşmada müəyyən edilmiş öhdəliklərin pozulması haqqında sənədlərin təqdim edilməsi mümkündür. Bank zəmanətinin istifadə mümkünlüyü və stabilliyi onun müstəqilliyidir, yəni bank zəmanəti əsas öhdəliyin tələyindən asılı deyil.

sərəncam hüququnu şirkətin (hüquqi şəxs) statusu ilə əlaqələndirmək düzgün olmaz. Bu məsələyə müqavilə azadlığı prinsipi prizmasından yanaşmaq lazımdır.

Azərbaycan hüququnda səhmdar müqaviləsinin bağlanmasına heç bir qadağa yoxdur və şirkətlərdə səhmdarlar arasındakı bir çox münasibətlərin müxtəlif razılaşmalarla tənzimləndiyini nəzərə alsaq, belə bir qadağanın olması məntiqli sayılmaz. MM və şirkətin nizamnaməsinin səhmdarların hüquq və vəzifələrini nizamlayan alətlər olmasına baxmayaraq, onlar səhmdarların hüquq və vəzifələrini qanunla nizamlayan yeganə vasitə olmalı deyil. İstənilən şəxs ona məxsus olan mülki hüquqları öz iradəsinə və maraqlarına uyğun istifadə etmək imkanına malikdir. Subyektiv hüquqları razılaşma ilə müəyyən edilmiş formada istifadə etmək öhdəlikləri hüquqdan öz iradəsinə və maraqlarına uyğun istifadə etmənin nümunəsidir.

Əlbəttə, qanunla müəyyən edilmiş hüquqlar səhmdar razılaşması ilə ləğv edilmir, tərəflər yalnız müqavilə azadlığı prinsipi və tərəflərin bərabərlik prinsipindən irəli gələrək öz hüquqlarını müəyyən şərtlərlə məhdudlaşdırırlar, hərəkətlərini razılaşdırırlar. Razılaşmanın pozulması nəticəsində şərtləri pozan şəxsə qarşı yalnız müqavilə hüquqi məsuliyyəti tətbiq edilə bilər.

Məlumdur ki, səhmdarlar arasında münasibətlər və üçüncü şəxslərlə münasibətlər şirkətin nizamnaməsi ilə tənzimlənir. Lakin biznesin inkişafı nəticəsində münasibətlərin əlavə mexanizmlərlə tənzimlənməsinə ehtiyac yaranır və səhmdarlar müqaviləsi institutu bu tələblərə cavab verə bilən alət kimi çıxış edir.

Beləliklə, səhmdar razılaşmalarına şirkətin sahibliyi və idarəetməsi ilə bağlı təsis sənədlərinə əlavə kimi də baxmaq olar. Səhmdar razılaşması korporativ

mübahisələrin həlli üçün çox münasib bir alətdir və beynəlxalq təcrübədə ondan geniş istifadə olunması onun uğurlu institut olduğunu təsdiqləyir.²⁹⁰

Lakin artıq qeyd olunduğu kimi, Azərbaycanda nə qanunvericilikdə, nə də məhkəmə təcrübəsində bu müqavilələrin tətbiq edilməsi ilə bağlı məsələlər həll olunmadığından (hüquqi müəyyənlik olmadığından), bu institutdan istifadə zəifdir. Biznes və iqtisadiyyat inkişaf etdikcə iştirakçıların maraqlarına uyğun müxtəlif institutlardan istifadə artacaq, lakin yerli korporativ qanunvericilik bu tempə uyğunlaşmır və zəruri çevik reaksiya vermir.

Dinamik və inkişafa istiqamətlənmiş mühitdə mülki qanunvericilik (xüsusi ilə kommersiya qanunvericiliyi) hər şeyi təfəssilatlı tənzimləyə bilməz. Müəyyən məsələləri mülki münasibətlərin iştirakçıları özləri həll etməlidirlər, razılaşdırmalıdırlar və şirkətlərini neçə idarə etməyi müəyyənləşdirməlidirlər. Belə olan halda qanunvericiliyin və məhkəmələrin rolu bu səhmdarlar razılaşmanın hüquqi əsaslarını möhkəmləndirməkdən, aşkar ziddiyyətləri həll etməkdən və yaranan qeyri-müəyyənlikləri aydınlaşdırmaqdan ibarət olmalıdır. Korporativ münasibətlərin tənzimlənməsində təklif olunan dəyişikliklər iştirakçıların korporativ hüquq sahəsində öz şəxsi hüquqi münasibətlərini tənzimləmələri üçün geniş hüquqi imkanlar yaradır. Əsasən, imperativ normalar əsasında qurulan yerli korporativ hüquq müqavilə azadlığı prinsipinin (daha dəqiq desək, "korporativ" müqavilə azadlığının) mərkəz nöqtəsi ola bilər. Başqa sözlə, korporativ münasibətləri tənzimləyən normalar yenidən baxılaraq, imperativ sahədən çıxarılaraq dispozitiv sahənin üstünlük təşkil etdiyi sahəyə aid edilməlidir. Qanun norması yalnız istiqamət verməlidir və əgər zəif tərəfin

²⁹⁰ Shareholders' Agreements. Muth & FitzGerald. 5th ed. Sweet & Maxwell

müdafiəsi üçün heç bir ciddi siyasi-hüquqi mülahizələr yoxdursa, istənilən norma "digər qaydalara" yol verməlidir.

Səhmdarların onlara məxsus səhmlərin şirkət tərəfindən alınmasını tələb etmək hüququ²⁹¹

Bildiyiniz kimi, şirkətlərdə əksər qərarlar səhmdarların səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Bu hallarda hər hansı bir qərarın əleyhinə olan səhmdarlar çoxluğun qərarı ilə razılaşmaq məcburiyyətində qalırlar. Əlbəttə, ASC ilə bağlı məsələlərlə razı olmayan səhmdarın öz səhmlərini qiymətli kağızlar bazarında sataraq həmin şirkətdən "canını qurtarmaq" imkanına malik olduğunu söyləmək olar. Lakin məlumdur ki, reallıqda işlək qiymətli kağızlar bazarının mövcud olmayan durumda bu imkanı yalnız nəzəri cəhətdən qiymətləndirmək olar. QSC və MMC-də bu imkan, ümumiyyətlə, yoxdur.

Əleyhinə səs verməsinə baxmayaraq, əksər hallarda səhmdarlar şirkətdən getmək fikrində olurlar. Lakin bir sıra məsələlər üzrə qərarlarla razı olmayan səhmdarlar bir çox hallarda qısa zaman içində şirkəti tərk etmək arzusunda olurlar. Məsələn, əgər səhmdar qəbul edilən qərarın şirkətin dəyərinə mənfi təsir göstərəcəyini, nəticədə onun səhminin dəyərinin ucuzlaşacağını və dividend almaq imkanının azalacağını düşünürsə, o, həmin şirkətdən çıxmaq niyyətində ola bilər. Digər misal şirkətin yenidən təşkili ilə bağlıdır. Başqa şirkətlə birləşmək haqqında qərarın əleyhinə olan səhmdar şirkətdən çıxmaq imkanı olmadıqda, dolayısı ilə başqa şirkətin səhmdarı olmağa məcbur edilmiş olur. Məhz bu kimi səbəblərə görə qərarın əleyhinə səs verən səhmdarlar onlara məxsus olan səhmlərin hamısının və ya bir hissəsinin geri alınmasını şirkətdən tələb etmək hüququna malik olmalıdırlar. Bu konsepsiya korporativ hüququn inkişaf etdiyi ölkələrin qanunlarında mövcuddur və bu yaxınlarda korporativ hüquqda

²⁹¹ Bu paragraf hüquqşünas Rəşid Əliyevin böyük köməyi ilə hazırlanıbdır.

aparılmış islahatlar nəticəsində bir neçə MDB ölkəsinin qanunvericiliyinə də daxil edilib. Bu prinsipin məqsədəuyğunluğu ondan ibarətdir ki, o, başlıca olaraq mülkiyyət maraqlarına zərər veriləcəyini hesab edən səhmdarların hüquqlarını müdafiə etməyə imkan verir. Azərbaycan məhkəmə təcrübəsində bu mövqe ilk dəfə Konstitusiya Məhkəməsində işıqlandırılmışdır.²⁹²

Konstitusiya Məhkəməsi təsdiq etmişdir ki, SC-nin MMC-yə çevrilməsinə dair səs verməyən və ya çevrilmənin əleyhinə səs verən səhmdarlara şirkətdən öz səhmlərinin alınmasını tələb etmək hüququ verilməlidir.²⁹³

Həmin işdə “Mingəçevir Təmir-Tikinti” ASC-si 22 oktyabr 2009-cu ildə səhmdarların ümumi yığıncağını keçirmiş və yığıncaqda ASC-nin MMC-yə çevrilməsi haqqında qərar qəbul edilmişdir. Şirkətin 188 səhmdarı olsa da, iştirak edən cəmi 25 səhmdarı ümumi səsli səhmlərin 79,47 faizinə malik idi. Məhkəmənin qərarından belə nəticəyə gəlmək olar ki, digər səsli səhmdarlar (minoritar səhmdarlar) yığıncaqda iştirak etməmişdi.²⁹⁴ Həmin minoritar səhmdarlar məhkəməyə müraciət edərək ASC-nin ümumi yığıncağının çevrilmə haqqında qərarının ləğv olunmasını tələb etmişdilər.²⁹⁵

Mahiyyət etibarilə məhkəmə bu işdə Mülki Məcəllənin bir neçə norması arasında kolliziyanı həll etməli idi. Konkret olaraq, MM-in 107-5.1-ci maddəsinə əsasən SC-lərin çevrilməsi haqqında qərar SC-nin ümumi yığıncağında iştirak edən səhmdarların üçdə iki (2/3) səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Yetərsay isə 107-2.1-ci maddəyə əsasən səsli səhmlərin altmış faizinin (60%) sahibləri iştirak etdikdə

²⁹² Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 107-2.1 və 107-5.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair Qərarı, Bakı, 16 dekabr 2011-ci il.

²⁹³ Konstitusiya Məhkəməsi öz qərarında “ləğvətmə payı” ifadəsindən istifadə etmişdir, lakin hesab edirik ki, həmin ifadə bir qədər uyğunsuzdur, çünki səhmdarların şirkətin ləğvindən sonra qalan əmlaka dair hüquqları ilə çəşqınlıq yarada bilər. ABŞ və İngilis hüququnda “shareholders appraisal rights” və “buyout rights”, Rusiyada isə “право требования выкупа акций” ifadələrində istifadə olunur.

²⁹⁴ Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi şəxsin çevrilməsi haqqında qərarı, Rəşid Əliyev, Bakı Hüquq Jurnalı, №1 2012

²⁹⁵ Həmin səhmdarlar iddia edirdilər ki, ASC-nin çevrilməsi kontekstində Mülki Məcəllənin 107-2.1 və 107-5.1-ci maddələri onların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında 13 və 29-cu maddələrində təsbit olunan mülkiyyət hüququnu pozur. Lakin konkret niyə və necə pozduğunu əsaslandırmaq mövqeni məhkəmənin qərarından görmək, demək olar ki, mümkün deyil. Bax: Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi şəxsin çevrilməsi haqqında qərarı, Rəşid Əliyev, Bakı Hüquq Jurnalı, №1 2012

Ümumiyyətlə, əksər məhkəmələrin qərarlarının tərkibi, yazılışı, stilistikası və əsaslandırılması məsələləri hüquqşünasların ayrıca “ürək ağrından” mövzudur.

mövcud olur. Digər tərəfdən, Mülki Məcəllənin 87.4-cü maddəsinə əsasən MMC-nin yaradılması zamanı keçirilən təsis yığıncağında yetərsay olmalı, 87.6-cı maddəyə əsasən isə digər məsələlərlə yanaşı, MMC-nin nizamnaməsi *yekdilliklə* təsdiq olunmalıdır.

Praktiki cəhətdən SC-nin səhmdarlarının hamısı deyil, əksəriyyəti SC-nin MMC-yə çevrilməsi haqqında qərarı təsdiq etsə də, bu, MMC-nin mövcud olması üçün yetərli deyil, çünki MMC-nin nizamnaməsi *yekdilliklə* təsdiq olunmalıdır.²⁹⁶

Məhkəmə qərarında qeyd edir ki, SC-lərə aid şərh olunan 107-2.1 və 107-5.1-ci maddələr azlıq səhmdarların mülkiyyət hüquqlarını pozmur. Həmçinin bu maddələrdə nəzərdə tutulan “əksəriyyət” prinsipinə alternativ qayda kimi, yığıncaqda qərarların *yekdilliklə* qəbul olunmasını qeyd etdi. Bu halda minoritar səhmdarlar veto hüququ qazanmış olur. Yəni əksəriyyət səhmdarların qərarın lehinə səs verməsinə rəğmən, *yekdillik* qaydası olduğu halda, minoritar səhmdarın əleyhinə səs verməsi nəticəsində qərar qəbul olunmur. Məhkəmənin qənaətinə görə bu cür qayda SC-nin idarə olunmasını iflic edə bilər.

Bununla bağlı məhkəmə belə qeyd etmişdir: *“[Ə]gər azlığın hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə səhmdar cəmiyyətlərinin idarə olunmasında yekdillik prinsipi tanınarsa və hər bir səhmdara veto səlahiyyəti verilərsə, bu, əksəriyyəti təmsil edən səhm sahiblərinin öz səhmlərinin hüquqi müqəddəratını müəyyən edə bilməyəcəyindən onların hüquqlarının daha böyük həcmdə pozulmasına səbəb olar. Beləliklə, səhmdar cəmiyyətində sərmayənin azını təmsil edən və səhmdar cəmiyyətinin hüquqi-təşkilati formasının dəyişməsini istəməyənlərlə eyni səhmdar cəmiyyətində sərmayənin əksəriyyətini təmsil edən və bunun dəyişməsini istəyənlər qarşı-qarşıya gəldikdə, sərmayənin əksəriyyətini təmsil edənlərin iradəsinin üstün tutulması tarazlılıq prinsipi baxımından daha ədalətli və məqsədəuyğundur.[...]”*

SC-nin nizamnaməsinin dəyişdirilməsi və ya şirkətin yenidən təşkili ilə bağlı qərarların qəbul olunmasında iştirak etməməsi və yaxud bu qərarların əleyhinə

²⁹⁶ Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi şəxsin çevrilməsi haqqında qərarı, Rəşid Əliyev, Bakı Hüquq Jurnalı, №1 2012

səs verməsi onların mülkiyyət hüquqlarını pozmur. Belə ki, korporativ münasibətləri nizamlayan hüquqi rejim səhmdarlara onların öz iradəsindən asılı olmayaraq tətbiq edilir, bu münasibətlər “çoxtərəfli razılaşmaya” əsaslandığından onlarda iştirak məcburi deyil. Hər bir səhmdar qabaqcadan bilir və ya bilməlidir ki, SC-nin hüquqi rejiminin xüsusiyyətlərindən biri də nizamnamə kapitalının əksəriyyətinə sahib olan səhmdarlar tərəfindən şirkətin nizamnaməsinin dəyişdirilməsi və şirkətin yenidən təşkil olunmasına bilməsidir. Buna müvafiq olaraq, şəxs SC-yə qoşularkən qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada bu cür dəyişikliklərin edilə biləcəyini qəbul etmiş sayılır. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, bir səhm onun sahibinə səhmdar cəmiyyətinin müqəddəratını müəyyən etmək deyil, səhmdar cəmiyyətinin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ verir.²⁹⁷

Məhkəmənin qənaətinə görə, əksəriyyət prinsipinin saxlanılmasının xeyrinə digər bir arqument də odur ki, SC-nin səhmdarı yeni yaranan MMC-də öz payının “balans dəyərində” mütənasib pay əldə etmək hüququna malikdir. Etiraf edək ki, buradakı “balans dəyəri” tam aydın deyil. Ancaq “mütənasib”²⁹⁸ sözünü işlətdiyi üçün məhkəmənin mövqeyi bizə aydındır: çevrilən SC-nin hər bir səhmdarının onun payına mütənasib yeni yaranan MMC-də pay almaq hüququ var. Sonra məhkəmə diqqəti MMC-lərin yaradılması məsələsinə yönəlir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bir tərəfdən məhkəmə SC-nin çevrilməsinin çoxluq prinsipi əsasında olmasının Konstitusiyaya uyğunluğunu təsdiq edir, digər tərəfdən 87.4 və 87.6-cı maddələrin də etibarlılığı mübahisələndirilmir. Məhkəmə ortaq bir yol seçir. Məhkəmə qeyd edir ki, SC-nin çoxluğun təsdiqi ilə çevrilməsi etibarlıdır, ancaq çevrilmə nəticəsində yaranan MMC-də iştirak etmək istəməyən səhmdarlara “ləğv etmə payı”

²⁹⁷ Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi şəxsin çevrilməsi haqqında qərarı, Rəşid Əliyev, Bakı Hüquq Jurnalı, №1 2012

²⁹⁸ Mütənasiblik adətən faizlə ifadə olunur, dəyər isə konkret məbləğdir. MMC-lərdə (o cümlədən ortaqlıqlarda) payın faiz dərəcəsi və payın bazar dəyəri əsasdır, SC-lərdə isə səhmin nominal və ya bazar qiyməti. Əlbəttə, demək olmaz ki, SC-lərdə faiz nisbəti əhəmiyyət daşıyır, ancaq bu, daha çox kontekstdən asılıdır.

verilməlidir. Məhkəmə qərarını bu cür əsaslandırır ki, çevrilən SC ləğv olunur və onun bazasında MMC yaranır və SC ləğv olunduğu üçün səhmdarlara ləğv etmə payı verilməlidir.²⁹⁹

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, məhkəmə tərəfindən “ləğvətmə payı” ifadəsinin seçilməsi və seçimin əsaslandırılması ilə razı deyilik. Çünki çevrilmə zamanı şirkət ləğv edilmir. Ləğvətmədə şirkət tam olaraq fəaliyyətini dayandırır, çevrilmədə isə şirkət sadəcə öz “zahiri görünüşünü” dəyişmiş olur. Hər halda, məhkəmə “ləğvətmə” ifadəsini tətbiq etdiyindən, ümumilik üçün müzakirəmizdə biz də həmin termini istifadə edəcəyik. Bir tərəfdən məhkəmənin mövqeyi aydındır, çevrilmədə iştirak etmək istəməyənlərə müəyyən kompensasiya ödənilməlidir. Digər tərəfdən isə bu kompensasiyanın qiymətinin hesablanması necə həyata keçirilməsi sualı əmələ gəlir. Məhkəmə bunun şirkətin ləğvətmə dəyərinin hesablanması ilə həyata keçirilməli olduğunu söyləyir.³⁰⁰

“Ləğvətmə dəyəri” (ing.: *liquidation value*) maliyyə konsepsiyasıdır və müəssisənin dəyərinin hesablanmasının bir metodu kimi istifadə olunur. Müəssisənin dəyəri bir sıra digər metodlarla hesablanıla bilər, bunlardan balans dəyəri (ing.: *book value*) və hazırda daha çox istifadə olunan “pul axınlarının diskontu” (ing.: *Discounted Cash Flow*) metodudur. Sonuncuya daha çox “DCF” kimi istinad edirlər.

Məhkəmənin təqdim etdiyi metod – ləğvətmə dəyəri – adətən o zaman istifadə olunur ki, qiymətləndirilən müəssisə ləğv olunur və onun aktivləri qısa müddət ərzində satılmalıdır. Bu metodu sadə formada izah etsək: qiymətləndirici hesablayır ki, nisbətən qısa müddət ərzində müəssisə öz maddi və bəzi hallarda bir sıra qeyri-maddi aktivlərini hansı qiymətə sata bilər və sonra alınan

²⁹⁹ Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi şəxsin çevrilməsi haqqında qərarı, Rəşid Əliyev, Bakı Hüquq Jurnalı, №1 2012

³⁰⁰ Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi şəxsin çevrilməsi haqqında qərarı, Rəşid Əliyev, Bakı Hüquq Jurnalı, №1 2012

məbləğlərin cəmindən müəssisənin öhdəlikləri çıxılır və beləliklə, ləğvetmə qiyməti alınır.

Çox zaman bu metod müəssisənin müflisləşmə ərafəsində və ya prosesində olduğu zaman tətbiq olunur. Müəssisənin ləğvetmə dəyəri adətən onun ədalətli bazar dəyəri deyil və ondan aşağı olur. Mühüm səbəblərdən biri odur ki, müəssisə ləğv olunan zaman onun maddi əmlakı (daşınmaz əmlak, inventar və s.) satılır və bu zaman qeyri-maddi əmlakı (müsbət nüfuz - qudvil (ing: *goodwill*)) satmaq (pula çevirmək) mümkün olmur.

"Balans dəyəri" adından da görüldüyü kimi, müəssisənin mühasibat balansına baxmaqla müəyyən olunur. Hazırda bu, köhnəlmiş metod kimi qəbul olunur və çox nadir hallarda istifadə edilir. Bununla belə, əlbəttə ki, DCF metodu da daxil olmaqla, bir çox digər metodları istifadə etdikdə şirkətin mühasibat hesablarına baxmaq zəruridir (ancaq yetərli deyil).

Sonuncu sadaladığımız metod - DCF - hazırda geniş istifadə olunan metoddur. Bunun da bir sıra növləri var. Biz burada belə maliyyə konsepsiyalarını geniş istifadə edə bilməyəcəyik (onlar nə qədər zəruri olsa belə), ancaq qısa və sadələşdirilmiş formada DCF metodunu izah etmək istərdik. DCF-nin əsasında qiymətləndirilən müəssisənin gözlənilən gəlirlər, mənfəət və sərbəst pul dövriyyəsi durur.

Ehtimal olunan mənfəət: Məsəl üçün, şirkət ("Mingəçevir Təmir-Tikinti") tikinti biznesindədir. Qiymətləndirici onun mühasibat hesablarına, pulların dövriyyəsinə baxaraq hesablayır və ehtimal edir ki, gələn il şirkət 100 AZN mənfəət³⁰¹ əldə edəcək və bu rəqəm 4 il ərzində hər il 10 faiz artacaq³⁰²: beləliklə, ikinci il - 110, üçüncü il - 121, dördüncü il 133.1, dördüncü il - 146.41 və beşinci il - 161.051 olacaq. Beş ildən sonra şirkət

³⁰¹ Müəssisənin qiymətləndirilməsində adətən sadəcə mənfəət deyil, "azad pul axını" - ing.: *Free Cash Flow* - əsas götürülür. Ancaq biz bu hesablama prosesini sadələşdirmək üçün pul dövriyyəsinə sadəcə "mənfəət" kimi istinad edirik.

³⁰² Biz burada mürəkkəb və ya kapitallaşan (ing.: *compound*) faizlə hesablayırıq.

stabil 5 faiz artım tempinə düşəcək və bu illər (stabil inkişaf dövrünə daxil olan) üçün mənfəət toplanıqda təxminən 200 AZN edir.

Diskont: Sonra bu rəqəmlər *diskontla* azaldılır. Deyək ki, diskont dərəcəsi 15 faizdir. Bu faiz bir sıra amillərlə yanaşı, risk dərəcəsini göstərir. Yuxarıda müəyyən edilən bütün rəqəmlər (100, 121, 133.1... və 200) sadəcə təxmini, ümid və ya ehtimal edilən rəqəmlərdir. Onların əldə olunub-olunmaması dəqiq deyil - bu qədər mənfəətin əldə olunmaması riski mövcuddur. Ancaq nə qədər risk var? Biz təxmin etdik ki, risk 15 faizdir.

Tənlilik³⁰³ və nəticə: Beləliklə, bütün rəqəmlər 15 faizə bölünür və toplanır:
 $(100/1.15) + (121/1.15) + (133.1/1.15) + (146.41/1.15) + (161.051/1.15) + (200/1.15) \approx 617$.

617 şirkətin ehtimal olunan bazar qiymətidir. Əgər biz şirkətin mühasibat balansına baxsaq, güman ki, orada bu rəqəmi tapa bilməyəcəyik. Ümumiyyətlə, əgər müəssisə normal fəaliyyətdə olan və gəlir gətirən müəssisədirsə, o zaman onun bazar dəyəri mühasibat balansında əks olunan kapitaldan (aktivlərlə passivlərin arasındakı fərq) çox olacaq.

DCF və onun kimi digər qiymətləndirmə metodları İngilis dilində ifadə edilən *going concern*, yəni tam fəaliyyətdə olan müəssisə kimi qiymətləndirilməsində istifadə olunur. Ləğv etmə metodu isə onu ehtiva edir ki, müəssisə ləğv olunur (yəni artıq fəaliyyətini dayandırır). Fərq isə adətən böyükdür: bir qayda olaraq, fəaliyyətdə olan müəssisənin dəyəri daha böyükdür, nəinki ləğv olunan

³⁰³ İllər ötdükcə qeyri-müəyyənlik artır və bu da risklərin artmasına gətirib çıxarır. Ona görə biz birinci il ehtimal olunan mənfəəti 15 faiz azaldırıq, artıq ikinci il üçün ehtimal olunan gəliri 1.15^2 , üçüncü il isə 1.15^3 -ə qədər azaldırıq. Ancaq sadələşdirmək məqsədi ilə biz bu faktoru hesablamada nəzərə almamışıq.

müəssisənin. Bu iş nəticəsində biləcək bir problemi aşağıdakı misalda göstərməyə çalışmışıq:

Fərz edək ki, "ABC" ASC yaradılarkən onun nizamnamə kapitalı 1.000 AZN olur (A-70%, 700 AZN; B-25%, 250 AZN; C-5%, 50 AZN). Şirkət planşet kompüterlərin alıb-satılması və informasiya texnologiyaları ("İT") üzrə məsləhətlərin verilməsi ilə məşğuldur. Planşet kompüterlər çox dəbdədir. İT xidmətlərindən istifadə etmək istəyənlərin də sayı artmaqdadır. Onlar bu kapitaldan və bankdan götürdükləri kreditdən istifadə edərək, xeyli miqdarda planşet kompüter alır və bir sıra savadlı İT üzrə mütəxəssis cəlb edirlər. Şirkətin balansına baxdıqda onun kapitalı, deyək ki, elə 1000 AZN olaraq qalır, ancaq şirkət sürətlə artdığı üçün onun bazar qiyməti çox yüksək olur - misal üçün, 5.000 AZN. Faiz nisbəti ilə A-nın burada payı 3.500 (mayasından 2.800 çox), B-nin payı - 1.250 (mayasından 1000 çox), C-nin payı isə - 250 (mayasından 200 çox) olur. Yəni əgər onlar öz paylarını bazarda satmaq istəsələr, onlar bu qiymətlərə sata bilərlər.

"ABC" ASC sürətlə artan bir dövrdə A digər səhmdarları şəriklikdən çıxarmaq məqsədi ilə ümumi yığıncaq çağırır (bunun üçün tək onun iştirakı yetərlidir) və şirkətin MMC-yə çevrilməsi haqqında qərar verir. B və C-yə isə onların paylarının bazar dəyərini deyil, sadəcə ləğvetmə payını verir - bu isə bazar dəyərindən, güman ki, qat-qat aşağı olacaq. Səbəbləri qeyd etdik. Burada alınan inventarın qısa müddət ərzində satılması üçün onun daha aşağı qiymətə verilməsi, şirkətin xidmətləri ilə bağlı əldə edəcəyi gəlirin və bununla bağlı şirkətin qeyri-maddi aktivlərinin nəzərə alınmaması (onlar bazarda satıla bilməz) və s.³⁰⁴

³⁰⁴ Konstitusiyə Məhkəməsinin hüquqi şəxsin çevrilməsi haqqında qərarı, Rəşid Əliyev, Bakı Hüquq Jurnalı, №1 2012

Yekunda qeyd etmək istəyirik ki, məhkəmə öz qərarında korporativ hüquq üçün vacib və eyni zamanda asan olmayan bir qərar qəbul edib. Azərbaycanda əksər hallarda daima hüquqları pozulan minoritar səhmdarlar üçün "heç nə olmayan yerdə" elə ləğv etmə payı da bir şey kəsb edir. Ancaq qanunvericilikdə bu məsələyə yaxından baxmalı və qeyd edilən məsələlərlə yanaşı, digər bir çox məsələlər də həll edilməlidir.

Təminedicü üsullar

Korporativ mübahisələrdə xüsusi diqqət mütənasiblik prinsipinə uyğun olan təminedicü tədbirlərə ayrılmalıdır. Əks halda, təminedicü tədbirlərin əsassız tətbiq edilməsi iştirakçıların və şirkətin hüquqlarının pozulmasına səbəb olur. Təminedicü tədbirlər qarşılıqlı əmlak tələblərinə mütənasib olmalıdır. Məsələn, şirkətin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması bir sıra ağır nəticələrə səbəb ola bilər. Təcrübədə hüquqsünaşlar arasında təminedicü tədbir qismində səhmdarların ümumi yığıncığının keçirilməsi qadağasının tətbiqinin mümkün olub-olmaması sualı mövcuddur. Azərbaycan məhkəmə təcrübəsində səhmdarların ümumi yığıncığının keçirilməsinə dair məhkəmə qadağasının qoyulması hallarına rast gəlmək olar.³⁰⁵ Təəssüf ki, məhkəmələr şirkətlərin ÜY-ın konkret məsələ üzrə qərar qəbul etmək imkanını məhdudlaşdırmaq əvəzinə tam olaraq ÜY-ın fəaliyyətinə qadağa qoyurlar və bununla da faktiki olaraq şirkətin fəaliyyət göstərməsinə qadağa qoymuş olurlar. Hesab edirik ki, ümumi yığıncığın keçirilməsinə qadağa öz mahiyyətinə görə təminedicü tədbirlərin təbiətinə ziddir. Çünki təminedicü tədbirin məqsədi ərizəçinin maraqlarının müdafiəsidir, digər şəxsi öz qanuni fəaliyyətini həyata keçirmək hüququndan məhrum etmək deyil. Məhkəmənin təminedicü tədbirləri şirkətin öz fəaliyyətini həyata keçirməsinin faktiki mümkünsüzlüyünə və ya onun fəaliyyətinin

³⁰⁵ 1 sayılı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinin 2İqt(81)-1880/2012 sayılı 14 may 2012-ci il tarixli qərarı, Bakı Apelyasiya Məhkəməsinin № 2-1(103)-421/2012 sayılı 01 avqust 2012-ci il tarixli qərarı.

əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşməsinə səbəb olmamalıdır. Bununla yanaşı, məhkəmə tərəfindən ayrı-ayrı məsələlər üzrə (əgər bu məsələlər mübahisə predmetidirsə və ya onlarla bilavasitə bağlıdırsa) ümumi yığıncağa qərarlar qəbul etməyi qadağan etmək məqsədəuyğun görünür.³⁰⁶

Fəsil VII. Şirkətlərdə məsuliyyətin hüquqi tənzimlənməsi

Korporativ hüquqi-münasibətlər məsuliyyət problemi ilə sıx əlaqəlidir. Bu şirkətlərin ayrılmaz əlamətləri – səhmdarların (iştirakçıların) məhdud məsuliyyəti ilə şərtləndirilib. Məhdud məsuliyyət prinsipi korporativ hüququn ən vacib elementlərindən biri hesab olunur. Məhz səhmdarların (iştirakçıların) şirkətin borclarına görə məsuliyyət daşımaması ölkələrin iqtisadiyyatına önəmli təkan verdi, kapitalların birləşməsi böyük vəsaitlərin bir yerə yığılmasına imkan verdi. Lakin uğurlu təsirlə yanaşı, bu, şirkətlərdə irimiqyaslı sui-istifadə hallarına yol açmış oldu.

Əsasən, sırasıyla səhmdarların vəsaitlərinin itirilməsi ilə müşahidə olunan çoxsaylı iflaslardan sonra ABŞ və Avropa ölkələrində hüquqi şəxslərin yaradılması qaydaları mürəkkəbləşdirildi və şirkətlərin səhmdarlarının məsuliyyəti məsələsini əhatə edən müxtəlif hüquqi konsepsiyalar yarandı.

XX əsrdə səhmdarların şirkətin cari fəaliyyətindən kənarlaşdırılması tendensiyası ön plana keçdi. Şirkətlərə onun səhmlərinə (payına) sahib olmayan peşəkar menecerlər rəhbərlik etməyə başladılar. Sözsüz, belə olan halda, korporativ münasibətlərin iştirakçıları arasında konfliktlər və fikir ayrılığı, həmçinin şirkətin muzzdlu menecerləri tərəfindən sui-istifadə halları ortaya çıxdı. Belə hallar məsuliyyət institutunun inkişafına təkan verdi, ancaq əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, diqqət şirkətin idarəetmə orqanının tərkibinə daxil olan və onun mülkiyyətinə sərəncam vermək səlahiyyəti olan şəxslərin məsuliyyətinə

³⁰⁶ MPM, 157 və 158-ci maddələrdə nəzərdə tutulmuş şərtlər olduğu halda

yönəldi. ABŞ-ın hüquq sistemi şirkətin rəhbər orqanlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsində ən irəlidə gedənlərdən oldu.

Korporativ hüquq münasibətlərinin inkişafında məsuliyyət institutunun əhəmiyyətli rola malik olmasını nəzərə alaraq, həmin institutun əsas xüsusiyyətlərini də yadda saxlamaq vacibdir. İlk xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, şirkətlərdə məsuliyyətə korporativ hüquqi münasibətlərin iştirakçıları cəlb olunurlar. Məsuliyyət korporativ hüquqi münasibətlərlə sıx əlaqəlidir və şirkətdəki korporativ hüquqi münasibətlərin iştirakçılarının vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin edir. Digər xüsusiyyət odur ki, şirkətlərdə məsuliyyət hüququn müxtəlif sahələrinin normaları ilə müəyyən olunur.

Korporativ hüquq münasibətlərinin mürəkkəbliyi səbəbindən iştirakçıların fəaliyyətinin hüququn müxtəlif sahələrinin normaları ilə tənzimlənməsi zərurəti yaranmışdır. Beləliklə, korporativ münasibətlərin iştirakçılarının məsuliyyətini yalnız hüququn müəyyən sahəsinin normaları ilə müəyyən etmək mümkün deyil. Xüsusən aşağıdakı sahələrin normalarını qeyd etmək mümkündür:

- Mülki-hüquqi (məsələn, hərəkət (hərəkətsizlik) nəticəsində şirkətə dəymiş ziyana görə idarəetmə orqanlarının üzvlərinin məsuliyyətini müəyyən edən müddəalar);
- Cinayət-hüquqi (məsələn, emitent haqqında informasiyaları, onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti və qiymətli kağızlar haqqında məlumatları verməkdən qəsdən boyun qaçırmağa görə və ya investorlara bilərək yalan və qeyri-dəqiq məlumatların verilməsinə görə məsuliyyət müəyyən edən normalar);
- intizam (əmək) və inzibati-hüquqi məsuliyyət.

Müxtəlif hallarda korporativ hüquqi münasibətlərin iştirakçıları hüququn bir neçə sahəsi ilə nəzərdə tutulmuş məsuliyyətə səbəb olan hərəkətlər edə bilirlər. Bu zaman şəxsin hüquqi məsuliyyətin bir növünə cəlb edilməsi ona hüququn

başqa sahələri ilə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin tətbiqini istisna etmir. Publik hüququn normaları eyni hərəkətə görə mülki-hüquqi (əmlak) məsuliyyətin tətbiqini istisna etmir, çünki sonuncu (hüququn) bərpaedici funksiyasını həyata keçirir, birinci isə cəzalandırma xüsusiyyətinə malikdir.

Şirkətin məsuliyyəti

Hazırkı qanunvericilik korporativ hüquq münasibətlərinin vacib iştirakçısı olan şirkətin özünün məsuliyyətinə müəyyən diqqət yetirir. Qanunvericilikdə şirkətin ona məxsus olan bütün əmlakla öz öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşması prinsipi müəyyən edilmişdir.³⁰⁷ Bundan əlavə, müəyyən edilmişdir ki, MMC öz iştirakçılarının borclarına görə cavabdeh deyil.³⁰⁸ SC-yə aid normada qeyd edilir ki, səhmdarlar şirkətin öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşıyırlar və yalnız onlara məxsus səhmlərin dəyəri hüdudunda zərər riski daşıyırlar.³⁰⁹ Belə yanaşma mülki-hüquqi məsuliyyətin ümumi prinsiplərindən irəli gəlir – mülki-hüquqi münasibətlərin hər bir subyekti öz öhdəliklərinə görə müstəqil məsuliyyət daşıyır. Şirkətin onun səhmdarlarının (iştirakçılarının) öhdəliklərindən müstəqil olduğunu nəzərdə tutan ümumi prinsipdən bir istisna mövcuddur ki, o da şirkətin fəaliyyətinin xüsusi dövrü - onun təsis edilməsi - ilə bağlıdır.

Hüquqi şəxs haqqında müvafiq məlumatlar hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinə daxil edildikdən sonra yaradılmış hesab edilir. Lakin onun bilavasitə yaranmasına qədər şirkətin təsisçiləri bu proseslə əlaqədar müəyyən hərəkətlər edə bilirlər. Məsələn, yaradılacaq şirkət tərəfindən müəyyən xidmətlərin göstərilməsi, işlərin yerinə yetirilməsi və s. Bununla əlaqədar, qanunvericilikdə

³⁰⁷ MM-nin 43.1-ci maddəsi

³⁰⁸ MM-nin 87.1-ci maddəsi

³⁰⁹ MM-nin 98.4-cü maddəsi

təsisçilərin şirkətin dövlət qeydiyyatına qədər yaranan öhdəlikləri üzrə məsuliyyəti müəyyən edilib.³¹⁰

Lakin bununla yanaşı, hüquqi şəxsin yaradılması ilə bağlı təsisçilərin öhdəlikləri üzrə məsuliyyətin məhz həmin şirkətin üzərinə qoyulması da mümkünlüyü yaranmış olur. Məsuliyyətin şirkətin üzərinə keçirilməsi səhmdarların (iştirakçıların) ümumi yığıncağının qərarı ilə və kreditorun razılığı ilə mümkündür.³¹¹

Beləliklə, MM-in 46-cı maddəsinə³¹² əsasən hüquqi şəxsin təsisçiləri onun yaranması və dövlət qeydiyyatına qədər yaranan öhdəliklər üzrə birgə məsuliyyət daşıyırlar. Hesab edirik ki, bununla bağlı müəyyən amillərə xüsusi diqqət ayırmaq lazımdır. İlk növbədə, təsisçilərin öhdəlikləri şirkətin yaranması ilə bağlıdır. İkincisi, bu öhdəliklər zamanına görə şirkətin dövlət qeydiyyatından əvvəl, yəni şirkətin hüquqi şəxs statusunu əldə etməsindən əvvəl yaranıb. Hesab edirik ki, qanunvericilik məhz şirkətin yaradılması haqqında (qərarın qəbul edilməsi) təsis müqavilənin bağlanması anından şirkətin dövlət qeydiyyatı anınadək olan təsisçilərin məsuliyyətini birgə məsuliyyət hesab edir.

Qanunvericiliyə əsasən birgə məsuliyyət, öhdəliyin və ya tələbin birgəliyini nəzərdə tutan müqavilə və ya qanunla müəyyən edildiyi zaman yaranır.³¹³ Öz mahiyyətinə görə borcluların birgə öhdəliyi (birgə məsuliyyət) “hamı bir nəfər üçün” prinsipi əsasında qurulur. MM-in 501-ci maddəsinə uyğun olaraq, kreditor birgə məsuliyyətin icra edilməsini bütün borclulardan birgə və ya ayrı-ayrı tələb etmək hüququna malikdir. Kreditorun öz tələbini və tələbinin miqdarını (yəni tam və ya müəyyən hissəsini) iradəsindən asılı olaraq, birgə (solidar) borcluların birinə də yönəldə bilər. Birgə öhdəliyə görə hər bir borclu

³¹⁰ MM-nin 87.7 və 98.14-cü maddələri

³¹¹ MM-nin 552-ci maddəsi

³¹² Oxsar norma ayrıca olaraq MMC və SC-yə aid maddələrə də daxil edilib.

³¹³ MM-nin 500-cü maddəsi

onu bütövlükdə yerinə yetirmək məsuliyyətindədir. Lakin əgər kreditorun tələb irəli sürdüyü borclu hansısa səbəblərə görə (məsələn, borclunun müflisliyinə görə) bu tələbləri tam yerinə yetirmək vəziyyətində deyilsə, kreditor həmin tələbi (qalan hissəsini) istənilən digər borcluya və ya hamısına birgə yönəldə bilər. Birgə borclular öhdəliyin tam ödənilməsinə qədər borclu qalırlar.

Borclu kreditorun tələbinə qarşı həmin borclunun iştirak etmədiyi digər borclular ilə kreditor arasındakı münasibətlərə əsaslanmış (etiraz) tələb irəli sürə bilməz.³¹⁴ Məsələn, birgə borclulardan birinin kreditora qarşı tələbi olduğu halda, onun kreditorun tələbi ilə əvəzlənməsi öhdəliyin xitamına səbəb ola bilər. Lakin əgər kreditorun tələbi digər borcluya yönəldilibsə, borclu həmin qarşılıqlı tələbin əvəzlənməsi imkanından istifadə edə bilməz.

Bununla yanaşı, birgə öhdəliyin tam şəkildə bir borclu tərəfindən ödənilməsi digər borcluları həmin tələbin icrasından azad edir.³¹⁵ Bu zaman əgər birgə borclular arasındakı münasibətlərin mahiyyətində və ya müqavilədə ayrı qayda müəyyənləşdirilməyibsə, birgə öhdəliyi icra etmiş borclu qalan borclular barəsində onların paylarına mütənasib surətdə, lakin öz payı çıxılmaqla reqress qaydasında tələb hüququna malik olur.³¹⁶

Törəmə şirkətlərin öhdəlikləri üzrə əsas (ana) şirkətin məsuliyyəti

Qanunvericilikdə əks olunan ümumi prinsipə uyğun olaraq, törəmə şirkətə məcburi göstəriş vermək hüququ olan ana şirkət həmin əqdlərin icrası üzrə öz törəmə şirkəti ilə birgə məsuliyyət daşıyır.³¹⁷ Tabeçilik münasibətlərindən irəli gələn bu prinsip məntiqli görünməsinə baxmayaraq, qanunvericilikdə müəyyən edilib ki, ana şirkət yalnız törəmə şirkətlə müqavilədə (və nizamnamədə)

³¹⁴ MM-nin 502-ci maddəsi

³¹⁵ MM-nin 503-cü maddəsi

³¹⁶ MM-nin 509-cu maddəsi

³¹⁷ MM-nin 67.3-cü maddəsi

nəzərdə tutulduğu halda, onun üçün məcburi göstərişlər vermək hüququna malikdir. Hesab edirik ki, məhz bu müddəa ana şirkətin birgə məsuliyyəti sistemini qeyri-ışlək edir. Çünki nizamnaməyə və ya müqaviləyə bu şərtin əlavə olunması ana şirkət üçün məqsədəuyğun deyil. Təcrübədə belə şərtlərin daxil edilməsinə rast gəlinmir. Hesab edirik ki, bu çatışmazlığın aradan qaldırılması üçün qanunvericiliyə dəyişikliklər etmək lazımdır və əsas şirkətin göstərişlərinin icra olunması nəticəsində törəmə şirkətin yaranmış məsuliyyətinə görə əsas şirkətin məsuliyyəti nizamnamədə belə qeydin olmasından asılı olmayaraq yaranmalıdır.

Bu yanaşmaya bir çox xarici ölkələrin qanunvericiliyində rast gəlmək mümkündür. Belə ki, ana şirkət tərəfindən törəmə şirkətin fəaliyyəti üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi zamanı sonuncu birincinin məqsədinə nail olması üçün alət hesab olunur ki, bu da ana şirkətin onun nəzarət etdiyi törəmə şirkətin öhdəlikləri üzrə maddi məsuliyyətinin yaranmasına səbəb olur.

Fidusiar öhdəliklər

Azərbaycanda korporativ münasibətlər inkişaf etdikcə "fidusiar öhdəliklər" termininə tez-tez rast gəlinir. Mülki hüquq doktrinasında fidusiar hüquqi münasibətlərin etibar edən və etibarlı şəxslərin arasında formalaşdığı hesab edilir. Bu yanaşma roman-alman hüquq sistemi ölkələrinə xasdır.³¹⁸ İngilis-amerikan hüquq sistemində fidusiar öhdəliklər (münasibətlər) özündə yalnız nümayəndəlik (etibarlılıq) münasibətləri deyil, həmçinin birinin digəri üzərində səlahiyyət (hakimiyyət) münasibətlərini əhatə edir.

"Fidusiya" anlayışı qədim Romada əmələ gəlib və etibar əsasında qurulmuş hərəkəti ifadə edirdi. Sonradan ingilis-amerikan hüquq sistemində aid ölkələrdə

³¹⁸ C. Oreviceanku, Implementation of Fiduciary Duties in Romanian Company

bu konsepsiyanın tətbiq dairəsi genişlənərək trust³¹⁹ münasibətlərini də əhatə edirdi.

Fidusiar öhdəliklər anlayışı hüququn müxtəlif sahələrində tətbiq edilirdi və korporativ hüquqda da fidusiar öhdəliklər institutu formalaşaraq inkişaf etdi. Fidusiar münasibətlər geniş şəxslər dairəsində formalaşır. Etibarlı öz etibar edəni, agent öz prinsipalı, direktor öz şirkəti ilə münasibətdə fidusiar hesab olunurlar. ABŞ və İngiltərə korporativ hüquqlarında müəyyən hallarda "nəzarətçi" səhmdarlar şirkətə və minoritar səhmdarlara qarşı fidusiar vəzifələr daşıyırlar.³²⁰

Beləliklə, bir şəxsin əmlakı, əmlak hüquqları üzərində və ya onun hüquqlarının icrası üzərində digər şəxsin və ya şəxslərin hakimiyyəti (ixtiyarı, səlahiyyəti) mövcuddursa, həmin şəxslər (ikinci şəxs) fidusiar hesab edilir. Fidusiar ona verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində öz mülahizəsinə əsasən, lakin digər şəxsin (təmsil olunan) maraqları (mənafeyi) naminə hərəkət edən və digər şəxsin hərəkətlərinə və ya iradəsinin formalaşmasına təsir etmək və idarə etmək imkanına malikdir. Məsələn, şirkətin əmlakı, hüquqları və həmin hüquqların icrası üzrə səlahiyyət şirkətin rəhbərinə (icra orqanı, direktorlar şurası) məxsusdur. Bununla yanaşı, korporativ idarəetmə çərçivəsində fidusiarların (direktorlar şurası, rəhbərlər) fəaliyyəti üzərində tam nəzarətin mümkün olmaması qanunvericilik tərəfindən həmin şəxslərin (fidusiarların) məsuliyyətləri ilə balanslaşdırılmalıdır.

ABŞ və İngiltərə korporativ hüquqları, əsasən, şirkətlərin direktorlar şurasının üzvlərinin fidusiar öhdəliklərinə böyük diqqət ayırır. Lakin eyni prinsip və

³¹⁹ Anqlo-sakson hüququndakı trust (trust) institutu kontinental hüququn etibarlı idarəetmə institutuna oxşayır, lakin eyni deyil. Maraqlıdır Azərbaycanın Mülki Məcəlləsindən etibarlı idarəetməyə aid normalar niyə çıxarılib?

³²⁰ Z.Cohen, Fiduciary duties of controlling shareholders, U.Pa. Int. Bus. L. Vol 12, 1991., K. Berchem, R. Deutsch, N. Houpt, Duties of controlling shareholders <http://cdn.akingump.com/images/content/2/2/v4/22475/Duties-of-Controlling-Stockholders-PLI-Article-June-2012.pdf>, F. Chun Yan, Challenging Controlling Shareholders in UK Courts <http://www.rug.nl/research/gradschool-law/phd/paper-chunyan-fan.pdf>

yanaşma şirkətin idarə heyətinə və təkbaşçı rəhbərinə də tətbiq edilir. İngilis-amerikan hüquq doktrinasına əsasən şirkətin rəhbər şəxsləri xüsusi fidusiar öhdəliklər daşıyırlar. Şirkət rəhbərlərinin hərəkətləri şirkətin öz hərəkəti hesab edilir və o, (rəhbər) şirkətin əmlakı üzərində tam səlahiyyətə malikdir. Bununla yanaşı, rəhbərlərin tək məqsədi əmlakın tam qorunması və risklərdən çəkinməkdən ibarət deyil, onun məqsədi (fəaliyyətinin mahiyyəti) şirkətin uğurlu biznes fəaliyyətini təmin etməkdir. Biznes isə özündə, sözsüz ki, riski ehtiva edir.³²¹

1928-ci ildə *Meinhard v Salmon*³²² məhkəmə işində fidusiar öhdəliklərin tərkibini müəyyən etdikdə ABŞ-ın ən tanınmış hakimlərində bir olan hakim B.Kordoço qeyd etmişdir ki, birgə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər birgə biznes apardığı müddət ərzində bir-birinə qarşı şərtsiz sadıqlılıq öhdəliyini daşıyırlar. Bununla da, müəyyən vəzifəyə görə səlahiyyət əldə edən şəxs (fidusiar) digər şəxsə (etibar edənə) qarşı tam dürüstlük (vicdanlılıq) öhdəliyini daşıyan hesab edilir.³²³

İngiltərə korporativ hüququnda da direktorlar fidusiar öhdəlik daşıyırlar. İngiltərə şirkətlər qanununda³²⁴ direktorun üzərinə aşağıdakı öhdəliklər qoyulur:

- öz səlahiyyətləri çərçivəsində hərəkət etmək;
- şirkətin uğurlu olmasını təmin etmək;
- öz qərarlarında tam müstəqil olmaq;
- işində peşəkarlıq, diqqətlik və ehtiyat nümayiş etmək;
- maraqların toqquşmasının yaranmasının qarşısını almaq və aidiyyəti şəxslərə əqdlər haqqında məlumat vermək;

321 The director as trustee, L.S. Sealy, 1967 Cambridge L.J. 83

322 164 N.E. 545 (N.Y. 1928)

323 K.Rosen, Fiduciaries, 58 Ala. L.R 1041; A Brief Introduction to the Fiduciary Duties of Directors Under Delaware Law, W.M.Lafferty, L.A.Schmidt, D. J. Wolfe, Jr, 116 Penn St. L. Rev. 837.

324 Companies Act 2006, s. 171 - 177

- öz əlverişli vəziyyətindən sui-istifadə etməsi.

Səlahiyyət çərçivəsində hərəkət etmək vəzifəsi nəzərdə tutur ki, rəhbərlər şirkətin müəyyən etdiyi qaydalar (normalar) çərçivəsində hərəkət etməli və yalnız önə verilmiş səlahiyyətləri icra etməlidirlər.

Şirkətin uğurlu olmasını təmin etmək vəzifəsi nəzərdə tutur ki, rəhbər şəxslər şirkətin bütün iştirakçılarının xeyri (faydası) naminə öz mülahizəsinə uyğun vicdanla hərəkət etməlidir. Həmçinin rəhbər şəxslər qəbul etdiyi qərarların nəticəsini, işçilərin maraqlarını, digər kontragentlər və müştərilər ilə münasibətlərini və şirkətin nüfuzunun qorunmasını nəzarətdə saxlamalıdırlar.

Öz qərarlarında müstəqil olmaq vəzifəsi nəzərdə tutur ki, qanunvericilik və ya şirkətin qaydaları ilə müəyyən edilən hallar istisna olmaqla, rəhbər şəxsin qərarları heç bir şəxsin mövqeyi ilə bağlı olmamalıdır. Fidusiar münasibətlərin əsasını məhz fərdi mülahizə və müstəqil qərar vermək kimi amillər təşkil edir. Bu xüsusiyyətlər olmadan şəxsi fidusiar hesab etmək olmaz.

Fəaliyyətində peşəkarlıq, diqqətlik və ehtiyat nümayiş etdirmək tələbinə dair yeganə (vahid) obyektiv meyarları müəyyən etmək çətindir. ABŞ və BB hüquqlarında bu xüsusiyyətlərin mövcudluğunu araşdıranda əsasən presedentlərə və formalaşmış məhkəmə təcrübəsinə istinad edirlər. Lakin bir çox hallarda məhkəmələr işin bütün hallarını nəzərə alaraq "idraklı şəxs" (*reasonable person*) konsepsiyasından (standartından) istifadə edir.

Maraqların toqquşmasının qarşısını almaq öhdəliyi nəzərdə tutur ki, rəhbər öz şəxsi maraqları ilə bağlı və eyni zamanda şirkətin maraqlarına zidd olan hallardan çəkinməlidir. Həmçinin rəhbər öz vəziyyətindən sui-istifadə etməməli və şirkət tərəfindən birbaşa razılaşdırılmadığı halda, üçüncü şəxslərdən heç bir

gəlir əldə etməməlidir. Beləliklə, bütün yuxarıda sadalananları üç əsas öhdəliklə cəmləşdirmək olar:

- öz mülahizəsinə uyğun hərəkət etmək;
- şirkətə, onun səhmdarlarına, kreditorlarına və işçilərinə qarşı zəruri loyallıq (sadiq) və vicdanlı olmaq;
- zəruri ehtiyatla hərəkət etmək.

Gördüyümüz kimi, fidusiar hüquqi münasibətlər geniş münasibətləri əhatə edir və bir şəxsin digər şəxs üzərində nəzarət etmək və ya digər şəxsin əmlakı üzərində sərəncam vermək imkanı olan münasibətlərə xüsusi ilə tətbiq edilir. Hazırkı Azərbaycan qanunvericiliyində şirkətin rəhbər şəxslərinə (icra orqanı, direktorlar şurası) aid fidusiar öhdəlik hesab edilən bəzi öhdəliklər müəyyən edilib. Bunlar:

- ümumi rəhbərlik və şirkət üzərində nəzarət etmək (MM-nin 107-7.1-ci maddəsi);
- şirkətin fəaliyyətinə cari rəhbərliyi etmək (MM-nin 91 və 107.4-ci maddəsi);
- vicdanla, peşəkar qaydada hərəkət etmək (MM-nin 49.3-cü maddəsi).

Bu normaların mövcudluğuna baxmayaraq, məhkəmə təcrübəsində onlardan istifadəyə rast gəlinmir. Düşünürük ki, bunun səbəbi ilk növbədə müvafiq "dəstəkverici" ədəbiyyatın olmamasından irəli gəlir. Korporativ qanunvericiliyin inkişafı üçün fidusiar öhdəliklər konsepsiyasını Azərbaycan hüququnda inkişaf etdirmək zəruridir. Bu istiqamətdə ilk addım kimi, yuxarı instansiya məhkəmələri tərəfindən müvafiq məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılmasını görürük.

Şirkətin rəhbərinin məsuliyyəti

Korporativ qanunvericilik tələb edir ki, şirkətin idarəetmə orqanlarının (direktorlar şurası, icra orqanı) üzvləri şirkətin mənafeyi üçün vəzifələrini icra

edərkən vicdanla, peşəkar qaydada və məntiqlə hərəkət etsinlər. Hüquqi şəxs və onun bütün iştirakçılarının (səhmdarlarının) maraqlarına sadıq olmalıdırlar və şirkətin maraqlarını öz maraqlarından üstün tutmalıdırlar və ehtiyatlı olmağa borcludurlar.³²⁵

İcra orqanı eyni zamanda şirkətin işçisi və onun idarəetmə orqanı olduğundan onun tərəfindən şirkətə vurulan zərərə görə məsuliyyət mülki, korporativ və əmək qanunvericilikləri ilə tənzimlənir.

Əmək Məcəlləsi şirkətin rəhbərini (icra orqanını) "işəgötürən"³²⁶ adlandırmasına baxmayaraq, o, özünə yekunda işçidir.³²⁷ Şirkət özü ÜY və ya DŞ vasitəsilə icra orqanının işəgötürəni olur. Mülkiyyətçi ilə əmək müqaviləsi əsasında fəaliyyət göstərən işəgötürən (rəhbər şəxs) özünün qanunazidd hərəkətləri nəticəsində mülkiyyətçiyə vurduğu ziyana görə ƏM ilə və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş qaydada və hallarda tam maddi məsuliyyət daşıyır.³²⁸

Beləliklə, əmək qanunvericiliyinin maddi məsuliyyət normaları şirkətin icra orqanına da tətbiq edilir.³²⁹

Bununla yanaşı, əmək qanunvericiliyinin normalarının tətbiqi dairəsi məhduddur.

İlk növbədə, ƏM-in normaları direktorlar şurasının üzvlərinə tətbiq edilmir. İkincisi, icra orqanı zərəri şirkətə vurduğundan şirkət özü burada həqiqi iddiaçı hesab edilir. Şirkətin iradəsi isə idarəetmə (icra) orqanı vasitəsi ilə ifadə olunur. Göründüyü kimi, qapalı bir dairə əmələ gəlir. Həmçinin əmək qanunvericiliyinin

³²⁵ MM-nin 49.3-cü maddəsi

³²⁶ Şirkətin rəhbərinin (səlahiyyətli şəxsinin) "işəgötürən" kimi adlandırılması ilə razı deyilik, çünki işəgötürən şirkət özüdür və müvafiq məsələlərlə bağlı iradəsini səlahiyyətli orqan vasitəsi ilə ifadə edir. Həmçinin ƏM-də istifadə olunan "mülkiyyətçi" termininin istifadəsi təcrübəsini yanlış hesab edirik. Əvvəl qeyd etmişik ki, hüquqi şəxs (şirkət) müstəqil hüquq subyekti olaraq, ona məxsus olan bütün əmlakın mülkiyyətçisidir. Səhmdarlar isə şirkətin səhmlərinin (paylarının) sahibləridirlər.

³²⁷ ƏM-nin 3-cü maddəsi

³²⁸ ƏM-in 193.1-ci maddəsi

³²⁹ Xatırladaq ki, şirkətin digər orqanlarının üzvləri ilə (direktorlar şurası, təftiş komissiyası, audit komitəsi və s.) əmək müqaviləsinin bağlanması təcrübəsinin yanlış olduğunu hesab edirik.

maddi məsuliyyət normaları korporativ qanunvericiliyin müəyyən etdiyi (fidusiar vəzifələrin pozulması) halları əhatə etmir.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, əmək qanunvericiliyi yalnız həqiqi (real) zərərə görə maddi məsuliyyət normalarını tətbiq edir. Lakin şirkətin idarəetmə (icra) orqanının qanunazidd hərəkətləri (hərəkətsizliyi) əksər hallarda real zərərə deyil, əldən çıxmış faydaya, şirkətin gələcək mənfəətinin itirilməsinə səbəb olur.³³⁰ Şirkətin idarəetmə orqanlarının (direktor şurası, icra orqanı) üzvlərinin mülki (korporativ) məsuliyyətini müəyyən edən norma MM-in 49.3-cü maddəsi hesab olunur.

Məhz bu normada şirkətin adından çıxış edən və onu təmsil edən orqanların üzvlərinin (subyektlərə) fəaliyyətinə dair tələblər müəyyən edilib (fidusiar vəzifələr). Onlar öz vəzifələrini vicdanla, peşəkarcasına və məntiqlə (*duty of good faith*) yerinə yetirməlidirlər. Eyni zamanda şirkətin və bütün səhmdarların maraqlarına sadıq olmaq (*duty of loyalty*), şirkətin maraqlarını öz maraqlarından üstün tutmaq və ehtiyatlı olmaq (*duty of care*) kimi öhdəliklər daşıyırlar.

Mülki məsuliyyətin əsasını təşkil edən şərtlər qanunazidd əməl, zərər, təqsir və qanunazidd əməllə bu əməlin nəticəsi arasında səbəbli əlaqə olmasıdır.

Qanunazidd hərəkətin, zərərin, bu şərtlər (qanunazidd hərəkət və zərər) arasında səbəb əlaqəsinin və təqsirin mövcudluğu şəxsin mülki-hüquqi məsuliyyətə cəlb olunması üçün əsas şərtlər hesab edilir.

O hərəkət qanunazidd hesab olunur ki, o, hüququn imperativ normalarını və ya müqavilənin qanuni şərtlərini, eləcə də hüquqda birbaşa nəzərdə tutulmamış, lakin mülki qanunvericiliyin ümumi əsaslarına və mənasına zidd olmayan şərtləri pozur. Məsələn, şirkətin rəhbərinin (müdir, sədr, idarəetmə orqanının

³³⁰ ƏM-in 201.2-ci maddəsi işinin vurduğu faktiki (real) ziyandan başqa, digər maddi məsuliyyəti istisna edir.

üzvü) korporativ qanunvericiliyin normalarını, onun və şirkət arasında bağlanmış müqavilənin şərtlərini pozduğu halda, onun hərəkətlərini hüquqazidd (qanunazidd) hesab etmək olar.

Rəhbər şəxslərin qanunazidd davranışları hərəkət və hərəkətsizlik şəklində ifadə oluna bilər. Lakin nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, hərəkətsizlik o zaman qanunazidd hesab edilir ki, şəxsin üzərinə hərəkət etmək öhdəliyi qoyulsun.³³¹ Məsələn, yığıncaqlarda və səsvermələrdə iştirak etmək öhdəliyi olan rəhbərin həmin hərəkətləri icra etmədikdə və nəticədə şirkətin fəaliyyətində çətinliklər yarandıqda. Ancaq eyni zamanda rəhbər şəxs onun üzərinə qoyulan hüquqi öhdəliyi yerinə yetirmək imkanına malik olmalıdır. Yəni rəhbər şəxsin yığıncaqda iştirak etməsinə müəyyən üzrlü səbəb və ya bədbəxt hadisə maneə olduğu halda, bu hərəkətsizlik qanunazidd hesab edilməməlidir.

Zərər. Şirkətin idarəetməsini həyata keçirən şəxsin mülki-hüquqi məsuliyyətinin digər şərti zərər vurmaqdır. Zərər dedikdə pul ilə ifadə olunan ziyanı başa düşmək lazımdır.

Qanunvericiliyə əsasən zərər aşağıdakı komponentlərdən təşkil olunur:³³²

- hüququ pozulan şəxsin pozulmuş hüququnu bərpa etmək üçün etdiyi və ya edəcəyi xərclər, onun əmlakının itirilməsi və ya zərər yetirilməsi (real zərər);
- hüquqlarının pozulmadığı halda, şəxsin əldə edə biləcəyi gəlir (əldən çıxmış fayda).

Qanunazidd hərəkət və zərər arasındakı səbəb əlaqəsi. Səbəb və nəticənin qarşılıqlı əlaqəsi – obyektiv mövcud olan hadisələrin qarşılıqlı əlaqəsinin növüdür. Bu da onunla xarakterizə olunur ki, konkret vəziyyətdə iki qarşılıqlı

³³¹ Иоффе О.С. Обязательственное право. М., 1975

³³² ММ-nin 21.2-ci maddəsi

əlaqəsi olan hadisədən biri (səbəb) həmişə digərindən qabaq gəlir və onu doğurur, digəri isə (nəticə) həmişə birincinin fəaliyyətinin nəticəsi olur.³³³

Təqsir. Rəhbər şəxslərin təqsirinin xüsusiyyətlərini araşdırdıqda nəzərə almaq lazımdır ki, təqsir yalnız qərəzli formada deyil, həmçinin ehtiyatsızlıq formasında da baş verə bilər.

Şirkətin rəhbər şəxslərinin təqsirlərinin xüsusiyyətlərini tədqiq etdikdə, təqsirin “qarışıq formasını” nəzərə almaq lazımdır. Bu forma mülki-hüquqi məsuliyyətinin həcmindən dəyişməsi üçün əsas ola bilər. Məsələn, MM-in 458.1.-ci müddəələrindən irəli gələrək, şirkətin rəhbər şəxsi tərəfindən öhdəliklərin icra edilməməsi və ya lazımi şəkildə icra edilməməsi yalnız onun təqsirindən deyil, həmçinin şirkətin təqsirindən baş verdiyi halda, məhkəmə rəhbərin məsuliyyətinin miqdarını azalda bilər.

Rəhbər şəxsin təqsirlilik problemini nəzərdən keçirərkən, bu halın sübut etmə subyektinin haqqında məsələyə də toxunmaq lazımdır. Bildiyiniz kimi, mülki hüquqda məsuliyyət “təqsir prezumpsiyasına” üzərində qurulur. Yəni borclu şəxs baş vermiş pozuntuda (öhdəliyin icra edilməməsində) təqsirinin olmaması sübut etmə öhdəliyini (*burden of proof*) daşıyır. Borclu onun risk dairəsinə daxil olan öhdəliklərin icra edilmədiyi bütün hallar üçün cavabdeh olması haqqında qanunvericiliyin tələbindən³³⁴ irəli gələrək hesab edirik ki, rəhbər şəxs onun hərəkətinin düzgün və məntiqli olmasını müstəqil olaraq sübut etməlidir. Beləliklə, yerli hüquqda rəhbər şəxslərin təqsirlilik prezumpsiyasının mövcud olduğunu hesab etmək olar. Lakin nəzərə alsaq ki, MM-in 49.3-cü maddəsinə uyğun olaraq, şirkətin idarəetmə orqanlarının üzvləri şirkətlə münasibətdə öz hüquq və öhdəliklərini düzgün və məntiqli yerinə yetirməyə borcludurlar, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, yerli qanunvericilik rəhbər şəxslərin təqsirlərinin

³³³ Гражданское право, Е.А. Суханов. М., 2003

³³⁴ MM-nin 448-ci maddəsi

sübut edilməsi öhdəliyini ona qarşı müvafiq iddia ilə müraciət edən şəxsin üzərinə qoyur.

Yerli bazardakı vəziyyəti və hüquqların məhkəmə müdafiəsi sisteminin effektivliyinin aşağı olmasını nəzərə alaraq, şirkətlərin rəhbər şəxslərinin daha sərt məsuliyyətini müəyyən etmək məqsədəuyğun olardı və direktorun öz öhdəliklərini lazımi dərəcədə qayğı ilə yerinə yetirməsini sübut etmə yükünü direktorların üzərinə qoymaq olar.

Direktorlar şurası üzvlərinin məsuliyyətinin əsas cəhətlərini tədqiq edərkən qeyd etmək lazımdır ki, çox halda şəxslər direktorlar şurasının iclasında qəbul olunmuş qərarlara görə məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər. Direktorlar şurası üzvlərinin məsuliyyətə cəlb olunması zamanı direktorlar şurası üzvünün hərəkətsizliyi, məsələn, direktorlar şurası tərəfindən qəbul edilmiş qərara təsir göstərə bilən müəyyən faktlar haqqında məlumatın açıqlanmaması da mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Direktorlar şurası üzvlərinin məsuliyyətə cəlb olunmasına səbəb olan qərarlar kollegial şəkildə qəbul edildiyindən, müvafiq olaraq, məsuliyyət də birgə xarakter daşıyacaq.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, şirkətə zərər vuran qərarın əleyhinə səs vermiş və ya səsvermədə iştirak etməyən üzvlər məsuliyyətə cəlb oluna bilməzlər. Kollegial orqanların qərarlarının formalaşmasının xüsusi qaydasını, yəni qərarın bir neçə şəxs tərəfindən qəbul edilməsini nəzərə alaraq bütün qərarların kollegial orqan üzvlərinin yekdilliyi ilə qəbul olunmasını gözləmək düzgün deyil və beləliklə, yalnız qərarın qəbul edilməsində lehinə səs verən şəxslər məsuliyyətə cəlb olunmalıdırlar.

Fəsil VIII. Şirkətlərdə bağlanan xüsusi növ əqdlərin hüquqi tənzimlənməsi

Xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin hüquqi rejimi

Şirkətlər öz fəaliyyəti çərçivəsində çox sayda müxtəlif sazişlər bağlayır, bu zaman müəyyən sazişlərin bağlanması ancaq mülki qanunvericiliyin ümumi müddəaları ilə deyil, həm də korporativ qanunvericiliyin xüsusi normaları ilə nizamlanır. Söhbət xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin və aidiyyəti şəxslərlə əqdlərinin bağlanmasından gedir. Qanunvericilikdə belə əqdlərin bağlanmasına xüsusi tələblərin qoyulması bu əqdlərin şirkətin əmlak vəziyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsirə malik olması ilə izah edilir. ASC xüsusi əhəmiyyətli əqd - dəyəri şirkətin xalis aktivlərinin 25% və daha çox faizini təşkil edən əmlakın birbaşa və ya dolayı yolla əldə edilməsi, özgəninkiləşdirilməsi ilə bağlı olan əqd (məsələn, borc, kredit, girov, zəmanət) və ya bir-biri ilə bağlı olan bir neçə əqd hesab olunur.³³⁵ QSC-yə aid MM-nin normalarında qeyd edilən əqdlərin bağlanmasına dair xüsusi tələblər müəyyən olunmayıbdır. Eyni zamanda MM-nin 100.3-cü maddəsi tələb edir ki QSC MM-nin 99-cu maddəsində göstərilən sənədləri dərc etməlidir. Xatırladaq ki, MM 99-cu maddəsində ASC-nin illik hesabatının və mühasibat balansının dərc olunması tələbi ilə yanaşı xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin bağlanmasına dair göstərişlər yer alıbdır.

Beləliklə, aydın deyil qanunverici MM-nin 100.3-cü maddəsi ilə xüsusi əhəmiyyətli əqdlərə dair tələblərin QSC-yə də tətbiqini nəzərdə tutur yoxsa yox. Hesab edirik ki, MM-nin 100.3-cü maddəsinin tələbi yalnız MM-nin 99.2-ci maddəsinə aiddir. Lakin bu halda QSC-nin “qapalı” xüsusiyyətinə aid olan əhəmiyyətli amillərdən birini itirmiş olur.

Bu kimi qarışıq və fərqli şərtlərə səbəb olan hallarda hüquqi müəyyənlik prinsipindən irəli gələrək qanunvericilik normalarının keyfiyyətli və dəqiq tətibatının nə qədər önəmli olduğunu görürük.

³³⁵ MM-nin 99.3-cü maddəsi

Qeyd edildiyi kimi, xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin predmeti əmlakın birbaşa və ya dolayı yolla şirkət tərəfindən əldə edilməsi və ya özgəninkiləşdirilməsi imkanı ilə bağlı olan münasibətlərdir. Bu zaman mülkiyyət kateqoriyasına yalnız əşyalar deyil, mülkiyyət hüquqları da daxil olur. Bildiyiniz kimi, özgəninkiləşdirmə mülkiyyət hüququnun ötürülməsi ilə əmlakın ötürülməsidir. Ona görə də xüsusi əhəmiyyətli əqdlər anlayışına yalnız alqı-satqı, mübadilə və bağışlanma deyil, müxtəlif növ sazişlər daxil ola bilər. Belə əqdlərə tələbin güzəşti, borcun keçirilməsi, başqa şirkətin nizamnamə kapitalına vəsait yatırması, həmçinin bağlanması nəticəsində şirkətin əmlakının özgəninkiləşdirilməsi imkanı yarana bilən digər əqdləri aid etmək olar.

Hesab edirik ki, xüsusi əhəmiyyətli əqdin əlaməti kimi yalnız əmlakın özgəninkiləşdirilməsini deyil, həm də özgəninkiləşdirilmə imkanını da nəzərdə tutulmalıdır. Əmlakın birbaşa və ya dolayı yolla özgəninkiləşdirilmə imkanını yaradan əqdlərə zəminlik müqavilələri, əmlakın girovu haqda müqavilə və icra edilməmə nəticəsində tələbin zəminin, girov qoyanın əmlakına yönəlmə bildiyi əqdlər daxildir. Burada əmlakın özgəninkiləşdirilməsi imkanı hüquqi əhəmiyyətə malikdir və bu imkanın gələcəkdə reallaşsın-reallaşmamağından asılı deyil. Məsələn, girov müqaviləsinin predmeti olan əmlakın sonrakı realizasiyası (özgəninkiləşdirilməsi) mülkiyyətçinin iradəsindən asılı olmayaraq, həyata keçirilə bilər. Beləliklə, bu cür saziş məhz bağlanan an təsdiqlənməlidir.

Xüsusi əhəmiyyətli əqdlərə yalnız bir əqd deyil, eləcə də ayrı-ayrılıqda əhəmiyyətli əqdlərə aid edilə bilməyən, lakin bir-biri ilə bağlı (əlaqəli) əqdlər aid ola bilər. Təəssüf ki, əlaqəli əqdlərin əlamətləri hazırkı qanunvericilikdə müəyyən edilməyib və hesab edirik ki, korporativ qanunvericiliyə müvafiq əlavələr etməklə əlaqəli əqdlərin aşkar edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirmək məqsədəuyğun olar.

Bu məsələni nəzərdən keçirəndə əsaslı sual ortaya çıxır. Bir neçə əqdin əhəmiyyətli əqdlərə aid edilməsi üçün qarşılıqlı əlaqə nədən ibarət olmalıdır? Hansı amillər nəzərə alınmalıdır? Əqdin tərəfləri, bağlanma zamanı, əqdin növü, predmeti, bağlanma məqsədi? Əlbəttə, “əlaqəli əqdlər” anlayışının birmənalı tərfi verilə bilməz, çünki əqdlərin əlaqəli olmasını müəyyən etməyin müxtəlif meyar və yanaşmaları subyektiv xarakter daşıyır. Ona görə də, məhkəmə müəyyən əqdlərin əlaqəli olub-olmaması sualına yalnız konkret işin baxılması zamanı cavab verə bilər.

Lakin hesab edirik ki, əlaqəli əqdlərə xas olan ən azı bir ümumi meyarı göstərmək olar. Düşünürük ki, o əqdləri əlaqəli hesab etmək olar ki, onlar eyni iqtisadi məqsədi güdsünlər, yəni şirkət bir əqd bağlaya biləcəyi zaman bir neçəsini bağlayaraq faktiki olaraq, bir əqdi hissələrə bölsün. Məsələn, predmetləri müəyyən əmlak kompleksinin tərkib hissələri olan bir neçə əqd qarşılıqlı əlaqəli sayıla bilər.³³⁶ Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, zahiri əlamətlər mütləq əhəmiyyətə malik deyil və hökmən işin digər hallarını da nəzərə almaqla əqdlərin əlaqəsi haqqında fikrə gəlmək olar.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, şirkətin adi biznes fəaliyyəti prosesində bağlanan əqdləri xüsusi əhəmiyyətli əqdlərə aid etmək məqsədəuyğun olmaz. Qanunvericilikdə adi biznes fəaliyyəti anlayışı mövcud deyil, lakin bu prosesi biznes subyektlərinin fəaliyyəti prosesində yaranan münasibətlər kimi təsvir etmək olar. Adi biznes fəaliyyəti prosesində bağlanan əqdlərə istehsalat-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan xammal və materialların əldə olunması üzrə əqdləri, hazır məhsulun istehlak olunması, cari əməliyyatın ödənilməsi (məsələn, topdan mal əldə edilməsi üçün) məqsədilə kreditlərin alınması üzrə əqdləri aid etmək olar.

³³⁶ Маковская А.А. Взаимосвязанные сделки // ЭЖ-Юрист. 2004

Lakin biznes fəaliyyəti anlayışını yalnız istehsalat ilə məhdudlaşdırmaq məqsədəuyğun deyil, çünki bu halda maliyyə, ticarət və müxtəlif növ fəaliyyətlə məşğul olan digər şirkətlər tərəfindən həyata keçirilən bir çox əqdləri adi biznes fəaliyyətinə aid etmək mümkün olmayacaq.

Adi biznes fəaliyyətinə aid olan əqdləri iki qrupa bölmək olar: (i) bilavasitə şirkətin fəaliyyətinin gedişatında bağlanan əqdlər və (ii) şirkətin fəaliyyətini təmin edən əqdlər. Birinci növ əqdləri kvalifikasiya etmək o qədər də çətin olmasa da, şirkətin fəaliyyətini təmin edən əqdlər daha diqqətli yanaşma tələb edir. Təmin edən əqdlərə ilk növbədə maliyyə əqdlərini aid etmək olar (borc, kredit). Təcrübədə kredit əqdlərinin istehsalat şirkətlərinin adi biznes fəaliyyətinə aid olması onların məqsədindən irəli gələrək müəyyən edilir. Məsələn, kredit əqdinin məqsədi xammalın və ya digər malların alınmasıdırsa, həmin əqdi adi biznes fəaliyyətinə aid etmək olar.

Adi biznes fəaliyyətinin fərqləndirici xüsusiyyəti kimi şirkətin nizamnaməsinə müvafiq olaraq, həyata keçirilməli olmasını nəzərə almaq olar. Lakin bu amil başlıca hesab oluna bilməz, çünki ümumi qaydaya görə şirkət tam hüquqi qabiliyyətə malikdir və qanunla qadağan olunmayan istənilən növ fəaliyyəti həyata keçirə bilər.³³⁷ Yəni şirkətin nizamnaməsində onun həyata keçirə biləcəyi fəaliyyət növləri göstərilməyə bilər. Digər tərəfdən isə şirkətin nizamnaməsində göstərilən bütün növ fəaliyyətlərin hamısı şirkət üçün "adi" sayılmaya bilər.

Əqdin xüsusi əhəmiyyətli əqdlər sırasına aid edilməsinin əsas meyarı onun miqdarıdır. Xüsusi əhəmiyyətli əqd - dəyəri şirkətin xalis aktivlərinin dəyərinin 25 və daha çox faizini təşkil edən əmlakın əldə edilməsi, özgəninkiləşdirilməsi və ya özgəninkiləşdirilməsi imkanı ilə bağlı olan əqdlər hesab olunur.³³⁸ Lakin qeyd

³³⁷ MM-nin 44.2-ci maddəsi

³³⁸ MM-nin 99.3-cü maddəsi

etdiyimiz kimi, (iri əqdləri) xüsusi əhəmiyyətli əqdləri tənzimləyən qayda ancaq ASC-yə aid normalar çərçivəsində müəyyən edilmişdir. Qanunvericiliyin bu məntiqinə uyğun olaraq, QSC və MMC-də böyük əqdlər məsələsi öz həllini tapmamışdır və beləliklə, xüsusi əhəmiyyətli əqdlər (QSC-nin) səhmdarların və (MMC-nin) iştirakçıların razılığı olmadan bağlana bilər.³³⁹

Hesab edirik ki, bütün təşkilati-hüquqi formalarda əhəmiyyətli əqdləri tənzimləyən qaydalar qanunvericiliyə daxil edilməlidir. Həmçinin əhəmiyyətli əqdləri tənzimləyən mövcud normaya əlavələr etməklə, əmlakın birbaşa və ya dolayı əldə edilməsi, özgəninkiləşdirilməsi və ya özgəninkiləşdirilməsi imkanı ilə bağlı olan bir-biri ilə əlaqəli əqdlərin³⁴⁰ də əhəmiyyətli əqdlərin sırasına daxil edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Şirkətin aktivlərinin xalis dəyəri mühasibatlıq məlumatları (balans) əsasında müəyyən edilir və müvafiq hissəsi potensial əhəmiyyətli əqdin miqdarı (qiymət, predmetinin dəyəri və s.) ilə müqayisələndirilir. İlk baxışdan bu normal və məntiqli görünsə də, təcrübədə az sayda şirkətin maliyyə sənədləri reallığı əks etdirir.

Xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin bağlanma qaydası

ASC-yə dair qanunvericilik normaları xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin bağlanmasının xüsusi qaydasını nəzərdə tutmuşdur. İnkişaf etmiş korporativ qanunvericiliyə malik olan ölkələrdə SC-lərdə əhəmiyyətli əqdlər icra orqanlarının fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlar tərəfindən, direktorlar şurası və ya səhmdarların ümumi yığıncağı ilə təsdiqlənməlidir. ASC-nin "açıqlığını" nəzərə alaraq belə seçim imkanının verilməsi məqsədəuyğundur, məsələn, ASC-də səhmdarların sayı 50 və ya 100 nəfərdən çox olduğu halda,

³³⁹ Əlbəttə, burada da qanunun analogiyası ilə normaların tətbiqini təklif edən olar.

³⁴⁰ Həmin əqdlərin ümumi miqdarı qanunvericilikdə müəyyən edilmiş sərhədi keçdiyi halda

xüsusi əhəmiyyətli əqdin təsdiqlənməsi üçün səhmdarların ümumi yığıncağının keçirilməsi şirkətin özü üçün kifayət qədər xərcli və uzunsürən proses ola bilər.

Azərbaycan korporativ qanunvericiliyində ASC-də xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin təsdiqlənməsi üzrə səlahiyyət qanunun imperativ normasına əsasən həyata keçirilir və şirkətin nizamnaməsi ilə dəyişdirilə bilməz. Əhəmiyyətli əqdin təsdiqlənməsi haqqında qərar səhmdarlar tərəfindən qəbul edilir. Hesab edirik ki, xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin təsdiqlənməsi səlahiyyətinin direktorlar şurasına ötürülmə imkanını verən norma qanunvericiliyə əlavə edilməlidir. Xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin təsdiq edilməsi haqqında qərarın rəsmiləşdirilməsinə və tərkibinə dair qanunvericilik tərəfindən heç bir minimum göstəriş verilməməsinə rəğmən, hesab edirik ki, qərarla təsdiq olunan əqdin mahiyyətini müəyyən etmək və fərdiləşdirməyə imkan verən məlumat aydın əks olunmalıdır. Müqavilənin tərəfləri, əqdin dəyəri, predmeti və digər əhəmiyyətli şərtlərin göstərilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

Xüsusi əhəmiyyətli əqdlərin təsdiq edilmə anı (yəni əqdin bağlanmasıdan sonra və ya əvvəl) təcrübə baxımdan vacib məsələdir. Bəzi xarici ölkələrin təcrübəsində əqdlər bağlandıqdan sonra təsdiq üçün direktorlar şurası və ya səhmdarların səsverməsinə çıxarılır. Təsdiq olunduqdan sonra əqd tam bağlanmış hesab edilir.³⁴¹

Azərbaycanda ümumi qaydaya görə xüsusi əhəmiyyətli əqd onun bağlanmasıdan əvvəl təsdiqlənməlidir. Qanunvericiliyin tələbinin pozulması ilə bağlanmış əhəmiyyətli əqd mübahisələndirilə bilər və şirkətin və ya maraqlı şəxsin iddiası ilə məhkəmə tərəfindən etibarsız hesab edilə bilər. Lakin əgər bu

³⁴¹ İngilis-amerika hüquq təcrübəsində iri (əhəmiyyətli) əqdlərin bağlanması prosesi bir neçə mərhələdən ibarət olur. Müqavilə imzalandıqdan sonra onun müqavilənin predmetinə aid şərtlərdən başqa, digər şərtləri hüquqi qüvvəyə minir və tərəflər üçün məcburi olur. Sonra müqavilə şirkətin müvafiq orqanı tərəfindən təsdiq olunması üçün səsverməyə çıxarılır. Lehinə səsvermədən sonra müqavilənin digər şərtləri də qüvvəyə minir və müqavilə tam bağlanmış hesab edilir. "Tam bağlanma" mərhələsi ingilis dilində "closing" adlandırılır. Azərbaycan təcrübəsində "müqavilə bağlama" termini müqavilənin imzalanması anını təfsir etdiyindən, düşünürük ki, "closing" mərhələsi üçün uyğun tərcümə gərəkdir.

iddianın baxılması müddətində şirkətin ümumi yığıncağı həmin əqdin təsdiqi haqqında qərar qəbul edərsə, onun etibarsız sayılması haqqında iddia təmin edilməməlidir.

Aidiyyəti şəxslərlə əqdlər

Əhəmiyyətli əqdlərlə yanaşı, korporativ qanunvericilik aidiyyəti şəxslərlə³⁴² əqdlərin xüsusi tənzimlənməsini nəzərdə tutur. Azərbaycan qanunvericiliyində aidiyyəti şəxslərlə əqd anlayışı 2008-ci ildə Mülki Məcəlləyə edilən əlavələrdən³⁴³ və QKDK tərəfindən İnvestisiya qiymətli kağızların emitentləri tərəfindən aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması və məlumatın açıqlanması Qaydaları (sonradan mətnə - "QKDK aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydaları") qəbul edildikdən³⁴⁴ sonra yaranmışdır. Aidiyyəti şəxslərlə əqdlərə aid normalara başqa qanunverici aktlarda, eləcə də "Banklar haqqında" Qanunda, "Sığorta fəaliyyəti haqqında" Qanunda da rast gəlinir.

Aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanmasının xüsusi qaydasının müəyyən edilməsi səhmdarların və iştirakçılarının maraqlarının qorunması zərurətindən irəli gəlmişdir. İstənilən şirkətdə hər hansı bir əqdin bağlanmasında şəxsi (maddi və qeyri-maddi) marağı olan şəxslər ola bilər, yəni şirkətin maraqları ilə yanaşı, belə əqdin bağlanmasında şirkətin müəyyən üzvləri (səhmdar, direktorlar şurası və icra orqanı üzvü, təkbaşçı rəhbər və s.) şəxsən maraqlı³⁴⁵ ola bilərlər.

Bununla yanaşı, qanunvericilik nöqtəyi-nəzərindən aidiyyəti şəxslər əqdin bağlanması üçün şirkətə real təsir etmək imkanına malik olan şəxslər hesab olunurlar. Nəticədə həmin şəxsin və şirkətin maraqları arasında toqquşma yarana bilər. Məhz bu kimi halların qarşısının alınması üçün aidiyyəti şəxslərlə

³⁴² ABŞ və Avropa ölkələrin korporativ hüququnda bu termin "related party transactions", "interested party transactions", Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna hüquqlarında "сделки с заинтересованностью" adlandırılır.

³⁴³ 30 may 2008-ci il tarixli 610-IIIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 99.4-cü maddə əlavə edilmişdir.

³⁴⁴ 30 may 2008-ci il, 072 №-li Əmr ilə təsdiq edilmişdir.

³⁴⁵ Şəxsən maraqlı olduqlarını dedikdə, müəyyən şəxslərin hər hansı bir əqdin bağlanmasında şəxsi maddi marağının və bağlanmış əqd nəticəsində həmin şəxs üçün müəyyən faydaların əmələ gəlməsini nəzərdə tuturuq.

bağlanan əqdlərin icrasını tənzimləyən xüsusi hüquqi tənzimləmə müəyyən edilib.

Mülki Məcəlləyə əsasən müəyyən şəxslərin marağı olan (aidiyyəti olan şəxs) əqdlər (məs., kredit, girov, zəmanət) şirkət tərəfdən xüsusi qaydada bağlanır.³⁴⁶ Aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması kateqoriyasına müəyyən şəxslərin marağı olan istənilən mülki-hüquqi əqdləri də aid etmək olar. Mülki Məcəllə özü aidiyyəti şəxslərin siyahısını müəyyən etmir. Qanunvericiliyə əsasən əqdlərin bağlanmasında xüsusi qaydanı tətbiq etmək üçün aidiyyəti (maraqlı) şəxslərin siyahısını QKDK müəyyən edir. Beləliklə, QKDK aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydalarına əsasən aşağıdakı şəxslər aidiyyəti şəxslər (əqdin bağlanmasında marağı olan) hesab olunurlar:

- direktorlar şurasının və icra orqanının üzvləri;
- yuxarıda göstərilən şəxslərin ailə üzvləri və qohumları;
- şirkətin şöbələrini (hissələrinin, departamentlərinin, filiallarının və s.) rəhbərləri, onların ailə üzvləri və qohumları;
- təkbaşına və ya aidiyyəti şəxslərlə birgə şirkətin səhmlərinin 10 və daha artıq faiz səsverən səhmlərinə malik olan səhmdarı;
- nizamnaməsinin 20 faizin sahibi olan hüquqi şəxs;
- minimum 10 faiz səhmlərə (paya) malik olan səhmdarlar (iştirakçılar),
- yuxarıda qeyd edilən hüquqi şəxsin direktorlar şurası və icra orqanlarının üzvləri.

Əqdin icrasında (bağlanmasında) müəyyən şəxsi (maddi və qeyri-maddi) maraqlılıq olduqda sadalanan şəxslərin aidiyyətliyi əmələ gəlir. Qanunvericilikdə göstərilən siyahı ilə yanaşı, şirkətin nizamnaməsində əqdlərin aidiyyəti şəxslərlə əqdlərə aid edən əlavə hallar müəyyən oluna bilər.

³⁴⁶ MM-nin 99.4-cü maddəsi

Yuxarıda qeyd olunan şəxslərin aşağıdakı hallarda, SC tərəfindən bağlanan əqdlərdə maraqlarının olduqları hesab edilir:

- əqdin tərəfi, faydalanan şəxsi, vasitəçisi və ya əqddə nümayəndə olduğu halda;
- əqdin tərəfi, faydalanan şəxsi, vasitəçisi və ya əqddə nümayəndə olan hüquqi şəxs 10 və daha artıq faiz səhmə (paya) malik olduqda (ayrı-ayrılıqda və ya birgə);
- əqdin tərəfi, faydalanan şəxsi, vasitəçisi və ya əqddə nümayəndə olan hüquqi şəxsin idarəetmə orqanlarında vəzifə tutan şəxs olduğu halda və;
- şirkətin nizamnaməsi və QKDK aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydaları ilə müəyyən edilmiş digər hallarda.

Nəzərə almaq lazımdır ki, əqdin bağlanmasında şəxsi marağı olan aidiyyətlik (maraqlılıq) meyarı daimi deyil, çünki şəxsin müəyyən vəzifə tutması və ya digər şirkət səhmlərinə (paya) malik olması müvəqqəti xarakter daşıya bilər. Məsələn, direktorlar şurasının üzvləri müəyyən dövr üçün seçilir və təkrar seçilmək imkanının olmasına baxmayaraq, direktorlar şurasının tərkibində dəyişikliklər mümkündür. Həmçinin icra orqanı funksiyasını yerinə yetirən şəxsin səlahiyyəti istənilən an dayandırıla bilər. Bütün bunlar əqdin bağlanma tarixi və müəyyən şəxsin maraqlılıq (aidiyyətlik) faktının dəqiq əlaqələndirilməsini tələb edir, yəni əqdin bağlanması (icrası) anında şəxsin müəyyən vəzifəni tutub-tutmamasını nəzərə almaq lazımdır.

Şəxsin əqdə aidiyyətiliyi (yəni müəyyən vəzifəyə təyin olunması) əqdin bağlanmasından sonra mövcud olduqda, bu əqdə aidiyyəti şəxslə olan əqdə hesab edilməməlidir.

QKDK aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydalarında aidiyyəti şəxslərlə əqdlərə aid normaların tətbiqini istisna edən hallar göstərilib. Həmin əqdlərin bağlanması üçün nəzarət orqanının təsdiqi tələb olunmur, lakin bununla həmin

əqdlər aidiyyəti şəxslərlə əqdlər olaraq qalır. Aşağıdakı hallarda QKDK aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydaları tətbiq olunmur:

- bank və sığorta şirkətlərinə;
- şirkətin 100 faiz payına (səhmlərinə) malik olan şəxslərə;
- həmçinin bir il ərzində əqdlərin ümumi məbləği 6000 manatdan çox olmayan aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin təsdiq olunması tələb olunmur.

QKDK Aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydalarında müəyyən edilmiş 6000 manat həddi aidiyyəti şəxslərlə (maraqlılıq olan) əqdlər kateqoriyasından şirkət üçün az məbləği əqdləri istisna etmək üçün nəzərdə tutulub. Lakin şirkətlərin istehsalat gücləri və dövriyyəsinə nəzərə almaq lazımdır, çünki bir şirkət üçün 6000 manat çox yüksək, digəri üçün isə çox aşağı hədd ola bilər. Hesab edirik ki, şirkətin direktorlar şurasının təsdiqini tələb etməyən əqdlərin məbləğinin aşağı həddini³⁴⁷ şirkətin nizamnaməsi ilə də müəyyən etmək olar. Lakin hazırkı qanunvericilik səhmdarların maraqlarını zəif qoruduğundan bu addım majoritar səhmdarlar tərəfindən müxtəlif sui-istifadələrə yol açmağa bilər. Bu səbəbdən hesab edirik ki, bu kimi məsələlər bütün səhmdarların (*xüsusi ilə minoritar səhmdarların*) razılığı ilə nizamnaməyə daxil edilməlidir.

Aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydası

QKDK aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydaların 2-ci maddəsinin 2.2 yarımbəndinə müvafiq olaraq, bağlanmasına maraq olan (aidiyyəti şəxs ilə) əqd onun bağlanmasından əvvəl şirkətin direktorlar şurası və ya səhmdarların ümumi yığıncağı tərəfindən təsdiq edilməlidir. Beləliklə, şirkət tərəfindən aidiyyəti olan şəxslə əqdlərin bağlanması üçün idarəetmə orqanının (direktorlar şurasının və ya səhmdarların ÜY) müvafiq qərarı tələb olunur. Lakin bununla yanaşı, şirkətin aidiyyəti şəxslərlə imzaladığı əqdlərin sonradan

³⁴⁷ QKDK Aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydalarında müəyyən edilmiş 6000 manatdan aşağı olan hədd

təsdiqlənməsinin mümkünlüyü haqda məsələ qanunvericilikdə birbaşa həll edilməyib. Əlbəttə, müəyyən edilmiş tələblərin pozulması ilə bağlanmış əqdi mübahisələndirilən əqdlər kateqoriyasına aid etmək olar. Lakin bu kimi əqdlər səlahiyyətli şəxs və ya orqan tərəfindən bəyənildikdən sonra etibarlı əqd hesab olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, qanunda istifadə olunan “bəyənilmə” termini adətən sonrakı təsdiqlənmə mənasında istifadə edilir, bu da şəxs (orqan) tərəfindən artıq həyata keçirilmiş hərəkətin təsdiqlənməsidir.³⁴⁸

Düşünürük ki, aidiyyəti şəxslər ilə əqdlərin sonrakı bəyənilməsini tənzimləyən normaları bilavasitə korporativ hüquq normaları arasına daxil etmək düzgün olardı.

Aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin direktorlar şurası tərəfindən təsdiqlənməsi

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, ümumi qaydaya görə aidiyyəti şəxslərlə əqdlər həmin əqdlərin bağlanmasından əvvəl direktorlar şurası və ya səhmdarların ümumi yığıncağı tərəfindən təsdiqlənməlidir. Aidiyyəti şəxs ilə əqdin təsdiqlənməsi haqqında qərar əqdin tərəfi olan aidiyyəti şəxs (şəxslər), faydalanan şəxs (şəxslər), qiymət, əqdin predmeti və onun digər əhəmiyyətli şərtləri qeyd olunmalıdır.

SC-də aidiyyəti şəxs ilə əqdin dəyərindən asılı olaraq, onun təsdiqlənmə (bəyənilmə) qaydaları fərqlənir. Əqdin dəyəri şirkətin aktivlərinin 5 faizindən çox təşkil etmirsə, əqdin təsdiqi haqqında qərar onun bağlanmasında marağı olmayan direktorlar şurasının üzvləri tərəfindən qəbul edilir.³⁴⁹

Direktorlar şurasının iclasın keçirilməsinin ümumi qaydalarından irəli gələrək hesab edirik ki, əqdin təsdiqlənməsi haqqında qərar əqddə marağı olmayan direktorların sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilməlidir.

³⁴⁸ MM-nin 357 və 360-cı maddələri

³⁴⁹ İnvestisiya qiymətli kağızların emitentləri tərəfindən aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması və məlumatın açıqlanması Qaydaları, maddə 2.2

Aidiyyəti şəxslə əqdin dəyəri şirkətin aktivlərin 5 faizindən çoxunu təşkil edərsə və ya əqd təkbaşçı icra orqanı ilə əlaqəli olduqda, əqdin təsdiqlənməsi haqqında qərar şirkətin ümumi yığıncağı tərəfindən qəbul edilir.³⁵⁰ Baxmayaraq ki, bu halda da qanunvericilikdə səsvermə qaydası müəyyən edilməyib, ümumi qaydadan irəli gələrək hesab edirik ki, qeyd edilən kateqoriyaya aid əqdlərin təsdiq edilməsi haqqında qərar əqddə marağı olmayan (əqdə aidiyyəti olmayan) bütün səs verən səhmdarların sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilə bilər. Bir halda xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Aidiyyəti əqdlərin ümumi yığıncaq tərəfindən təsdiqi zamanı yığıncaqda iştirak edən səhmdarların deyil, əqddə marağı olmayan bütün səhmdarların səs çoxluğu gərəkdir.

Aidiyyəti şəxslər ilə əqdlərin bağlanması prosedurlarına riayət olunmadıqda, həmin əqd şirkət və ya səhmdarın (iştirakçının) iddiası ilə etibarsız sayıla bilər. Bununla yanaşı, QKDK aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması qaydalarında qeyd edilib ki, aidiyyəti şəxs şirkətə vurulmuş zərəərə görə məsuliyyət daşıyır.³⁵¹

Aidiyyəti şəxslərlə əqdin etibarsız hesab edilməsi haqqında iddia hüququna (icra orqanı şəxsində) şirkət, direktorlar şurasının üzvü, səhmdarlar malikdir. Əqdin etibarsız hesab edilməsi haqqında iddia şəxsin əqdin etibarsız qəbul edilməsi üçün əsas hal barədə xəbər almasından və ya xəbər almalı olduğu gündən üç il ərzində təqdim edilə bilər.³⁵²

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, minoritar səhmdarların maraqlarının məhkəmə müdafiəsi imkanı məhduddur, çünki əqdin etibarsız qəbul edilməsi üçün müəyyən şəxslərin həmin əqdin bağlanmasında (aidiyyəti olması) maraqlı

³⁵⁰ Bax: yuxarı 310,

³⁵¹ QKDK-ın İnvestisiya qiymətli kağızların emitentləri tərəfindən aidiyyəti şəxslərlə əqdlərin bağlanması və məlumatın açıqlanması Qaydaları, maddə 4

³⁵² MM-nin 373.3-cü maddəsi

olması haqqında müvafiq məlumata malik olmaq zəruridir. Reallıqda isə, minoritar səhmdarlar nəinki şirkətin bağladığı əqdlər barəsində məlumatsızdırlar, onların səhmdarların yığıncaqlarında iştirakı belə bir çox hallarda təmin edilmir.